

โครงการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟู
ชุมชนตลาดเก่าริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต

A Research for Conservation and Renovation Guideline of
Toong - Laung - Rungsit Water base Community

โดย

กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ และคณะ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
กันยายน 2553

Panyklee

รายงานวิจัย

โครงการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนตลาดเก่าริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต

โดย

กิตติศักดิ์ วิชาโกมลเลิศ และคณะ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

สนับสนุนโดย

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

กันยายน 2553

โครงการวิจัยเรื่อง

โครงการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนตลาดเก่าริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต

A Research for Conservation and Renovation Guideline of Toong – Laung – Rungsit

Water base Community

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยประจำปี.....พ.ศ. 2551.....จำนวนเงิน.....562,000.00.....บาท

ระยะเวลาทำการวิจัย.....1 ปี หรือ 12 เดือน.....เริ่มทำการวิจัยเมื่อ ตุลาคม 2551.....

ถึง กันยายน 2553 (ขยายเวลา).....

คณะนักวิจัย

1) นายกิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ

หัวหน้าโครงการ

อาจารย์ประจำภาควิชาเทคโนโลยีสถาปัตยกรรม

สังกัด : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

39 หมู่ 1 ถนนรังสิต – นครนายก ตำบลคลอง 6 อำเภอธัญบุรี

จังหวัดปทุมธานี โทรศัพท์/โทรสาร 02-5494771 / 02-5494775

E-mail address : ti666ti@yahoo.com

2) นางสาวฉัตรชัยรัก พุ่มชลิต

อาจารย์ประจำภาควิชาเทคโนโลยีสถาปัตยกรรม

สังกัด : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

39 หมู่ 1 ถนนรังสิต – นครนายก ตำบลคลอง 6 อำเภอธัญบุรี

จังหวัดปทุมธานี โทรศัพท์/โทรสาร 02-5494771 / 02-5494775

ผู้ช่วยวิจัย

3) นางสาวจิราวรรณ ศิริวานิชกุล

อาจารย์ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรมภายใน

สังกัด : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

39 หมู่ 1 ถนนรังสิต – นครนายก ตำบลคลอง 6 อำเภอธัญบุรี

จังหวัดปทุมธานี โทรศัพท์/โทรสาร 02-5494771 / 02-5494775

4) นายสุทธิพงษ์ วงศ์วิวัฒน์

5) นางสาวเสาวนิต ขุนศรี

บทคัดย่อ

ทุ่งรังสิต หรือทุ่งหลวงรังสิต เป็นพื้นที่ชุมชนที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นผลจากโครงการขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์และคลองซอยต่างๆ เพื่อประโยชน์ทางด้านเกษตรกรรมและเป็นเส้นทางคมนาคมทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นแหล่งชุมชนริมน้ำ (Water-base Communities) ที่มีความสำคัญในการค้าข้าว ในบริเวณจุดตัดของคลองสายหลักและคลองซอยอยู่โดยทั่วไปตั้งแต่นั้น ความน่าสนใจของโครงการวิจัยนี้อยู่ที่ ชุมชนเก่าริมน้ำเหล่านี้กำลังเผชิญกับความเปลี่ยนแปลง ที่เกิดจากกระแสโลกาภิวัตน์และเศรษฐกิจแบบทุนนิยม คำถามที่คณะผู้วิจัยพยายามหาคำตอบคือ **ชุมชนเหล่านี้จะอยู่ต่อไปอย่างไร โดยยังคงอัตลักษณ์ของชุมชนมิให้เลือนหายไปตามกระแส การพัฒนา?**

เพื่อตอบคำถามดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงได้เสนอแนวคิดของการวิจัยโดยอาศัย **“ทฤษฎีสามประสาน”** ซึ่งถูกเสนอโดย ศ.นพ.ประเวศ วสี เป็นพื้นฐานในการศึกษาและวิเคราะห์โครงการ และนำผลสรุปมาพัฒนาเป็นแนวทางที่มีความยั่งยืนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนตลาดเก่าริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่มียาวกว่า 100 ปี โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือ

1) เพื่อการศึกษาและวิเคราะห์ อัตลักษณ์ของบริเวณทุ่งหลวงรังสิต ระบบชุมชน และชุมชนศูนย์กลางจากร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต เพื่อให้เกิดความตระหนักถึงความเป็นตัวตนของชุมชนและท้องถิ่น กระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนจากภายใน

2) เพื่อพัฒนาแนวทางและขั้นตอนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนตลาดริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต และย่านพาณิชย์กรรมในอดีตในเชิงเปรียบเทียบข้อดี-ข้อเสีย และนำมาประยุกต์เป็นแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอย่างยั่งยืน พร้อมทั้งเสนอแนะข้อควรระวัง และขั้นตอนการจัดทำการอนุรักษ์เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่นๆ ได้ต่อไป

คณะผู้วิจัยได้ออกแบบการวิจัยเป็น 2 รูปแบบ คือ **“การวิจัยเชิงปฏิบัติการ”** และ **“การวิจัยเชิงเปรียบเทียบ”** ซึ่งเป็นการทำงานในชุมชนที่คัดเลือกมาเป็นกรณีศึกษาโดยตรง โดยอาศัยกระบวนการประชาสัมพันธ์มาประกอบกับการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ และแบ่งขั้นตอนของการวิจัยออกเป็น 3 ขั้น ขั้นที่ 1 คือการค้นหาลักษณะของชุมชนและการพิสูจน์สมมติฐาน ขั้นที่ 2 การออกแบบแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและการปรับปรุงแนวทาง ขั้นที่ 3 การสรุปแนวทางที่เหมาะสม รูปแบบและวิธีการ รวมทั้งข้อควรระวังต่างๆ ในการดำเนินการตามแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน

จากแนวทางการศึกษา คณะผู้วิจัยได้พิสูจน์แล้วว่าในการที่จะทำการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนใดชุมชนหนึ่งขึ้นมา นั้น จะต้องประกอบไปด้วย 3 ภาคส่วนตามทฤษฎีสามประสานเสมอ ได้แก่ภาครัฐ ภาคประชาชน ซึ่งได้แก่ชุมชน และภาควิชาการ ชุมชนตัวอย่างที่ยกมาเป็นกรณีเปรียบเทียบกับเช่นเดียวกันสำหรับชุมชนตัวอย่างในพื้นที่ทุ่งหลวงรังสิต ได้คัดเลือกเอาชุมชน คลอง 3 รังสิต และชุมชนคลอง 12 ลำลูกกามาเป็นกรณีศึกษา ซึ่งนอกจากจะพบความร่วมมือในการผลักดันการพัฒนาและฟื้นฟูชุมชนที่เป็นรูปธรรม

ยังพบว่า นอกจากแรงขับเคลื่อนจากภาครัฐและภาควิชาการแล้ว แรงขับเคลื่อนจากภายในของชุมชน และความเข้มแข็งของชุมชน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ที่จะผลักดันให้แนวทางการอนุรักษ์เกิดเป็นรูปธรรมและมีความเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างไปในแต่ละชุมชน นอกจากนี้การที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมตั้งแต่ในขั้นตอนของการออกแบบการวิจัย ในขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอนการวิเคราะห์และเสนอแนวทาง ยังเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งและกระตุ้นให้ชุมชนตระหนักถึงความเป็นตัวตน จนนำมาซึ่งแนวทางการฟื้นฟูที่เกิดจากการคิดร่วมกัน และเกิดเป็นแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูเฉพาะชุมชน ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นๆ ได้ต่อไป

ABSTRACT

Toong-Laung-Rungsit was the large agricultural communities that were built since the period of King Rama V of Thailand which was started The Rungsitprayulasak dirgge Project to open the new land for agriculture and transportation. After that the land was became to the “Water-base communities” that facing to the river at the junction of main canal and sub-canal also became to the center of waterway transport of rice. The most attractive of this project is *“How the communities can survive in the globalization and global economical?”* and *“How to protect the characteristics and pass to the future?”*

To find out the answers, our team designed the research methodology base on “Three Triangle Theory”, the presented by Prof. Dr. Pravest Vasi to make the Conservation and Renovation Guideline of Toong – Laung – Rungsit Water base Communities, the 100s year’s old communities in the 2 main objectives,

1) To identify the community’s characteristics, old communities system, community’s center, and footprint of settlement to make up the community realization in individual characteristic and burst from inside to be protected the communities.

2) To observe the development guideline and processes which are appropriate for conservation and renovation in old communities in the way of comparative research with other communities and presented the suggestion of criteria and the solutions to keep off some critical problems.

Accordingly, the method of research was created in 2 ways, first is “Workshop Research” with Participation processes. Second is “Comparative Research” with other old community’s guideline to approve the assumption and find the new suitable ways for community’s protection in sustainable approaches. In that 2 ways, the research was separated in 3 steps, 1) Step one is to locate the identity of the community and prove hypotheses. 2) To design guidelines for conservation and community rehabilitation and improvement approaches. 3) Present an appropriate method in conservation, renovation and development, included criteria

and suggestion. Please note that, all action is worked together with 3 cooperation, government, researcher and communicators.

In finally, it has been shown conservation and renovation method in old communities which always included in 3 Cooperation, following the three triangle theories not only in the case study in Klong 3 Rungsit Community and Klong 12 Lamlukka Community but also in all case of community in term of conservation and renovation. For the Klong 3 Rungsit Community and Klong 12 Lamlukka Community, the case study, we found the special beginning, the value that being rare and quality of community relationship, organized and pushing the process of the conservation while many other communities organized from local government or other organizations. This show the important thing “Burst from inside and community strongly” push the communicators and the cooperators (governance and academic) to realize and work together to find out the appropriate approaches to conserve old communities. More over, the public participation method is very important tool in term of community’s conservation, renovation and development.

คำนำ

ภาพชุมชนริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต การค้าขายทางเรือ และวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสายน้ำ ที่จินตนาผู้คนในอดีต ในปัจจุบันคงเป็นภาพที่หาดูได้ยากยิ่ง ความรุ่งเรืองในอดีตที่พอจะเหลืออยู่บ้างกลับมีสภาพทรุดโทรม และถูกทิ้งร้าง ยากที่จะบอกเล่าถึงความเจริญของยุคสมัยที่ผ่านมา เส้นทางการค้าข้าวถูกเปลี่ยนจากการขนส่งทางแม่น้ำมาเป็นทางถนน ชุมชนริมน้ำที่เคยพึ่งพาการค้าข้าว และเศรษฐกิจที่พึ่งพาการจับจ่ายจากกลุ่มแรงงานชนข้างของโรงสีและท่าเรือขนส่งข้าวค่อยๆ ตายลงอย่างช้าๆ บริเวณหน้าบ้านค่อยๆ เปลี่ยนเป็นหลังบ้าน เศรษฐกิจที่เคยพึ่งพาตนเองได้ ต้องหันมาพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก ชุมชนที่เคยเข้าถึงได้โดยง่ายกลับกลายเป็นทางตัน เข้าถึงได้ยาก เนื่องจากเกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้นบริเวณที่ติดถนน ทำให้ชุมชนเดิมกลายเป็นพื้นที่ตาบอด คณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจชุมชนในเบื้องต้นและพบว่า ชุมชนที่ยังคงหลงเหลืออยู่นี้ นับวันแต่จะค่อยๆ เสื่อมโทรมลงตามกาลเวลา จากการพูดคุยกับผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน พบว่า ในหลายๆ ชุมชน แต่เดิมนั้นมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่น เป็นตลาดขนาดใหญ่มีความสำคัญต่อชุมชนที่อยู่โดยรอบ เป็นย่านการค้าที่สำคัญและเป็นแหล่งรวบรวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่หลากหลาย ผู้ที่ยังอาศัยอยู่ในชุมชนในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ ตั้งแต่วัยกลางคนขึ้นไป ที่ทำการประกอบการค้าและกิจกรรมทางเศรษฐกิจเล็กๆ น้อยๆ เช่น การขายของชำ ขายอาหารตามสั่ง ขายกาแฟ เป็นต้น บรรยากาศของการอยู่อาศัยชบเซา บ้านเรือนที่มีลักษณะเป็นห้องแถวไม้ถูกทิ้งร้าง มีสภาพปรักหักพัง เต็มไปด้วยหยากไย่ และไม่เหมาะที่จะอยู่อาศัย แต่ก็ยังคงพอเหลือเค้าให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตได้พอสมควร

คณะผู้วิจัยได้เล็งเห็น และตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว และมีความมุ่งหวังที่จะสร้างแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนย่านเก่าให้สามารถเผชิญกับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ สังคม และเศรษฐกิจ ได้อย่างยั่งยืน พร้อมกันนี้ก็ยังคงแสดงเอกลักษณ์ ความพิเศษเฉพาะชุมชน รวมถึงเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ ความเป็นมา ของชนชาติและท้องถิ่นได้ในเวลาเดียวกัน คณะผู้วิจัยจึงได้เสนองานวิจัยฉบับนี้ เพื่อผลักดันและกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนจากภายในชุมชนบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม โดยคาดหวังถึงผลความสำเร็จของการวิจัยเอาไว้ว่า น่าจะทำให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนในชุมชนตัวอย่าง และเกิดเป็นปฏิกิริยาลูกโซ่ต่อชุมชนอื่นๆ ในการที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนของตนเองต่อไป

คณะผู้วิจัย

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	๗
สารบัญภาพ	๘
สารบัญแผนภูมิ	๘
สารบัญแผนที่	๘
สารบัญตาราง	๘
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 หลักการ และเหตุผล	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	3
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
1.5 ทฤษฎี แนวคิด วิธีการ และอุปกรณ์	5
1.6 ขั้นตอนและวิธีดำเนินการศึกษาวิจัย	20
บทที่ 2 วิวัฒนาการทุ่งหลวงรังสิต	
2.1 ลักษณะการพัฒนาบริเวณทุ่งหลวงรังสิต	23
2.2 การเติบโตของอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก	45
2.3 การเจริญเติบโตของธุรกิจหมู่บ้านจัดสรร	46
2.4 สภาพการดำรงอยู่และความเปลี่ยนแปลงของรังสิต	51
บทที่ 3 วิเคราะห์ พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ทุ่งหลวงรังสิต	
- วิเคราะห์ พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ทุ่งหลวงรังสิต	57
บทที่ 4 กรณีศึกษาชุมชนตัวอย่าง คุณค่า ความงาม และ อนาคต	
4.1 ชุมชนคลอง 3 รังสิต	65
4.1.1 ลักษณะตำแหน่งที่ตั้งชุมชนคลอง 3 รังสิต	65
4.1.2 “คุณค่า” ชุมชนคลอง 3 รังสิต	66
4.2 ชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา	74
4.2.1 สภาพทั่วไปและคุณค่าความงาม	74
4.2.2 “ความงาม” สถาปัตยกรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์	81

สารบัญเนื้อหา (ต่อ)

	หน้า
4.2.3 วิถีชีวิตของประชาชนในปัจจุบัน	85
4.2.4 การวิเคราะห์ ตัวตน อัตลักษณ์ คุณค่า	88
4.2.5 หลักการวิเคราะห์จินตภาพภายในชุมชน ตลาดร้อยปีคลอง 12 ลำลูกกา	95
4.2.6 บทสรุปและเสนอแนะจากกรณีศึกษาชุมชนตัวอย่าง	97
บทที่ 5 สถานการณ์ และ กรณีศึกษา การท่องเที่ยวชุมชนตลาด ๑๐๐ ปีในปัจจุบัน	
5.1 ตลาดสามชุก	102
5.2 ตลาดศรีประจันต์	106
5.3 ตลาดบ้านใหม่	109
5.4 ตลาดลาดชะโด	112
5.5 สรุปสถานการณ์การท่องเที่ยวรูปแบบตลาด 100 ปี	115
5.6 วิเคราะห์ สถานการณ์การท่องเที่ยวจังหวัดปทุมธานี	116
บทที่ 6 เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ คุณค่า ชุมชนตลาด ๑๐๐ ปีทุ่งหลวงรังสิต	
6.1 เอกลักษณ์หรือลักษณะเด่นของชุมชนริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต	120
- ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน	121
- ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง	126
- ลักษณะทางสังคมของชุมชนทุ่งรังสิต	131
6.2 อัตลักษณ์ของชุมชน	132
- ชุมชนร้อยปีตลาดคลองสาม	132
- ชุมชนลำไทรบริเวณคลอง 12	137
6.3 ความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ (Being Historical Noteworthy)	139
- ประวัติการขุดคลอง	139
- การตั้งชื่อคลอง	140
- การสถาปนาเมืองธัญบุรี	140
6.4 ภาวะเสี่ยงของชุมชนทุ่งหลวงรังสิต	142
6.5 ข้อเสนอแนะในเชิงการปรับปรุงและฟื้นฟูในพื้นที่ เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน	144

สารบัญเนื้อหา (ต่อ)

	หน้า
- 6.5.1 ชุมชนคลอง 3 รังสิต	144
- 6.5.2 ชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา	146
บทสรุป	147
บทที่ 7 ข้อเสนอแนะ	
ข้อเสนอแนะ	148
7.1 การอนุรักษ์	150
7.2 การฟื้นฟู	156
7.2.1 ชุมชนคลอง 3 รังสิต	156
7.2.2 ชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา	160
7.3 ความยั่งยืน	165
7.4 กระบวนการ ฟื้นฟูและพัฒนาชุมชนตลาดเก่า เพื่อการท่องเที่ยว	168
ภาคผนวก	176
เอกสารอ้างอิง	178

สารบัญภาพ

		หน้า
ภาพที่ 1.1	แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GRID	5
ภาพที่ 1.2	แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ CONCENTRIC	6
ภาพที่ 1.3	แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ LINEAR	6
ภาพที่ 1.4	แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ STAR	7
ภาพที่ 1.5	แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GALAXY	7
ภาพที่ 1.6	แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ RIVER LINEAR SETTLEMENT	9
ภาพที่ 1.7	แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENT	10
ภาพที่ 1.8	แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENT แบบอื่นๆ	11
ภาพที่ 1.9	แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว CLUSTER SETTLEMENT	12
ภาพที่ 1.10	แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ UNIFORM SETTLEMENT	12
ภาพที่ 1.11	แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย SCATTER SETTLEMENT	13
ภาพที่ 1.12	การฟื้นฟูชุมชนศรีประจันต์	19
ภาพที่ 1.13	การฟื้นฟูชุมชนตลาดสามชุก	19
ภาพที่ 1.14	การฟื้นฟูตลาดบ้านใหม่	20
ภาพที่ 1.15	การพัฒนาตลาดบางน้ำผึ้ง	20
ภาพที่ 3.1	ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจาย	58
ภาพที่ 3.2	ลักษณะบ้านเรือนที่ปลูกกระจายเพื่อทำการเกษตรตามลำน้ำ	58
ภาพที่ 3.3	ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามแนวริมคลอง	59
ภาพที่ 3.4	ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามแนวริมคลอง	59
ภาพที่ 3.5	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์	60
ภาพที่ 4.1	ศาลกันเด็กตกน้ำ	66
ภาพที่ 4.2	ศาลเทวดา ฟ้า ดิน	67
ภาพที่ 4.3	อาหารและขนม	68
ภาพที่ 4.4	รูปแบบทางสถาปัตยกรรม	69
ภาพที่ 4.5	ลักษณะชุมชนจากคำบอกเล่า	69
ภาพที่ 4.6	ลักษณะชุมชนจากคำบอกเล่า	70
ภาพที่ 4.7	ภาพบรรยากาศของชุมชนเมื่อประมาณ 50-60 ปีที่แล้ว	70
ภาพที่ 4.8	นักศึกษาวาดภาพตามคำบอกเล่า	70
ภาพที่ 4.9	ยู้งเก็บข้าว กระจับตวงข้าว โต้ะบดข้าวที่ใช้สำหรับทำขนม	72

สารบัญภาพ (ต่อ)

		หน้า
ภาพที่ 4.10	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ขณะทรงพระสำราญภายในคลอง 3	72
ภาพที่ 4.11	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขณะ ทรงพระสำราญทรงดนตรี ภายในคลอง 3 รัชสิด โดยมีมหาดเล็กพายเรือถวาย	72
ภาพที่ 4.12	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯและ ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนฯเสด็จประทับ ณ. บ้านหม่อมหลวงบัว สนิทวงศ์	73
ภาพที่ 4.13	สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี เมื่อครั้งเสด็จประพาส คลอง 3 รัชสิด	73
ภาพที่ 4.14	แสดงโรงเรียนมูลนิธิการศึกษาประชาเจริญ	75
ภาพที่ 4.15	บริเวณทางเข้าชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง	75
ภาพที่ 4.16	โรงสีข้าวซึ่งปัจจุบันเป็นโรงเก็บไม้	76
ภาพที่ 4.17	ภายในบริเวณเทศบาลตำบลลำไทร	77
ภาพที่ 4.18	วัดพระวิสุทธิวงษ์	77
ภาพที่ 4.19	สำนักงานเทศบาลตำบล	77
ภาพที่ 4.20	การใช้อาคารเพื่อการอยู่อาศัย	79
ภาพที่ 4.21	การใช้อาคารเพื่อการค้าขาย	79
ภาพที่ 4.22	สภาพอาคารรกร้างและทรุดโทรม	80
ภาพที่ 4.23	สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของตลาด	80
ภาพที่ 4.24	ทางเดินไปทำน้ำ	81
ภาพที่ 4.25	สภาพภายในตลาด	81
ภาพที่ 4.26	ประตูเหล็กที่ทำขึ้นใหม่	82
ภาพที่ 4.27	ประตู หน้าต่าง ไม้แบบเดิม	82
ภาพที่ 4.28	หลังคากระเบื้องว่าว และช่องลม	83
ภาพที่ 4.29	สภาพอาคารบางคูหาที่ผู้พัง	83
ภาพที่ 4.30	หน้าต่างชั้นสอง	83
ภาพที่ 4.31	ผนังไม้ฉลุลายบริเวณสะพาน	83

สารบัญญภาพ (ต่อ)

		หน้า
ภาพที่ 4.32	บริเวณสะพานข้ามคลองสิบสอง	84
ภาพที่ 4.33	เรือนแถวริมฝั่งคลอง	84
ภาพที่ 4.34	บริเวณคลองหกวา	85
ภาพที่ 4.35	จุดเชื่อมต่อสองฝั่งคลอง	85
ภาพที่ 4.36	การให้ความร่วมมือของนายกเทศบาลและคนชุมชน	85
ภาพที่ 4.37	การให้ข้อมูลและมิตรไมตรีจากผู้ใหญ่ในชุมชน	85
ภาพที่ 4.38	วิถีชีวิตและความผูกพันริมฝั่งคลองของเด็กๆ	86
ภาพที่ 4.39	สภาร้านกาแฟโบราณภายในชุมชน	87
ภาพที่ 4.40	ลักษณะของบ้านเรือนแถวที่ทำด้วยไม้ทั้งหมด	88
ภาพที่ 4.41	ลักษณะของอาคารที่แบ่งเป็น 2 ชั้น	89
ภาพที่ 4.42	การเว้นช่วงทางเดินไว้สำหรับเดินลงไปที่ทำน้ำเป็น	89
ภาพที่ 4.43	การใช้วัสดุอาคารแบบเก่า	89
ภาพที่ 4.44	อาคารที่ถูกปิดลงใช้แค่เก็บของ ไม่มีผู้อยู่อาศัย	90
ภาพที่ 4.45	อาคารที่รกร้าง ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ เต็มไปด้วยหยากไย่	90
ภาพที่ 4.46	การได้รับความร่วมมือจากทางท่านนายกเทศบาลตำบลลำไทร	91
ภาพที่ 4.47	จุดตัดของคลอง 2 สาย ระหว่างคลอง 12 และคลองหกวา	92
ภาพที่ 4.48	บรรยากาศของคลอง 12 มุมมองจากบ้านริมน้ำ ไปยังจุดตัด	92
ภาพที่ 4.49	จินตภาพโดยรวมของชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง ลำลูกกา	94
ภาพที่ 4.50	ลักษณะของเส้นทางภายในชุมชน	96
ภาพที่ 5.1	ตลาดสามชุกช่วงเย็นวันหยุด	100
ภาพที่ 5.2	ตลาดศรีประจันต์วันธรรมดา	100
ภาพที่ 5.3	การแสดงวันหยุดที่ตลาดศรีประจันต์	101
ภาพที่ 5.4	ตลาดบ้านใหม่ในวันหยุด	101
ภาพที่ 5.5	ขนมโบราณที่ตลาดศรีประจันต์	101
ภาพที่ 5.6	โชว์รถโบราณ ตลาดศรีประจันต์	101
ภาพที่ 5.7	ข้าวห่อใบบัว ตลาดสามชุก	101
ภาพที่ 5.8	สินค้าในตลาดสามชุก	101
ภาพที่ 5.9	สินค้าในตลาดบ้านใหม่	102
ภาพที่ 5.10	ขนมและของเล่นในตลาดศรีประจันต์	102

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า	
ภาพที่ 5.11	ของเล่นในตลาดบ้านใหม่	102
ภาพที่ 5.12	ของเล่นในตลาดศรีประจันต์	102
ภาพที่ 5.13	ห้องแถวไม้ สถาปัตยกรรมที่คนสามชุกภาคภูมิใจ	103
ภาพที่ 5.14	บ้านขุนจำนง จินารักษ์ ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑ์ แสดงเรื่องราวของสามชุก	104
ภาพที่ 5.15	นักท่องเที่ยวและกิจกรรมที่สามารถพบเห็นได้ในตลาดสามชุก	105
ภาพที่ 5.16	ลักษณะของสถาปัตยกรรมตลาดศรีประจันต์และศาลเจ้าหน้าชุมชน	106
ภาพที่ 5.17	ชุมชนด้านติดแม่น้ำท่าจีนและชุมชนฝั่งวัดบ้านกร่าง	107
ภาพที่ 5.18	พิพิธภัณฑ์บ้านท่านเจ้าคุณ	108
ภาพที่ 5.19	กิจกรรมและบรรยากาศในชุมชน	108
ภาพที่ 5.20	ลักษณะของตลาดบ้านใหม่ในวันเสาร์อาทิตย์และกิจกรรมในตลาด	110
ภาพที่ 5.21	สินค้าในชีวิตประจำวันสามารถพบได้ทุกวันในตลาดบ้านใหม่	111
ภาพที่ 5.22	โปสเตอร์ประชาสัมพันธ์การสัมมนาแนวทางฟื้นฟูตลาด	111
ภาพที่ 5.23	ชุมชนลาดชะโดก่อนที่จะมีการส่งเสริมการท่องเที่ยว	113
ภาพที่ 5.24	ตลาดลาดชะโดหลังจากที่ได้รับการส่งเสริมการท่องเที่ยว	114
ภาพที่ 5.25	ชุมชนร่วมกันดำเนินการและเสนอแนวคิดการฟื้นฟูชุมชน	118
ภาพที่ 5.26	ชุมชน รัฐ ภาควิชาการ และสื่อมวลชน ร่วมระดมความคิดในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน	118
ภาพที่ 6.1	แสดงทุ่งนาบริเวณคลอง 4 และคลอง 5 ด้านคลองรังสิตประยูรศักดิ์	121
ภาพที่ 6.2	รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบเส้นตรง (linear Settlement)	122
ภาพที่ 6.3	เรือเอี่ยมจุ่นที่ใช้ในงานพิธีศพเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้ว	122
ภาพที่ 6.4	รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนคลองรังสิต	124
ภาพที่ 6.5	ฝั่งชุมชนในบริเวณทุ่งรังสิต	124
ภาพที่ 6.6	ทางเดินกลางระหว่างห้องแถวไม้ในชุมชนและโรงสี	125
ภาพที่ 6.7	ศาลเจ้าเงินบริเวณคลอง 16	126
ภาพที่ 6.8	ศาลเจ้าเงินบริเวณคลอง 7	126
ภาพที่ 6.9	หมู่บ้านชานาบ้านสามแยกหัวภูธร จังหวัดนครพนม (25 มกราคม 2552)	126
ภาพที่ 6.10	ยุงข้าวแยกกับตัวบ้าน	127
ภาพที่ 6.11	กุญแจล็อกยุงข้าวบริเวณชุมชนคลอง 3	127
ภาพที่ 6.12	ยุงข้าวบริเวณชุมชนคลอง 3	127

สารบัญญภาพ (ต่อ)

		หน้า
ภาพที่ 6.13	ลักษณะหลังคาบ้านบริเวณคลอง 3	128
ภาพที่ 6.14	ลักษณะหลังคาบ้านบริเวณคลอง 12	128
ภาพที่ 6.15	สะพานเชื่อมชุมชนคลอง 3	129
ภาพที่ 6.16	สะพานเชื่อมชุมชนคลอง 12	129
ภาพที่ 6.17	สะพานเชื่อมชุมชนคลอง 7 ด้านคลองหกวาสายล่าง	129
ภาพที่ 6.18	ลักษณะโดยรวมของประตู หน้าต่าง และช่องแสง	130
ภาพที่ 6.19	ลักษณะช่องเปิดชุมชนคลอง 3	131
ภาพที่ 6.20	ลักษณะช่องเปิดชุมชนคลอง 7	131
ภาพที่ 6.21	ลักษณะช่องเปิดชุมชนคลอง 12	131
ภาพที่ 6.22	ลักษณะช่องเปิดชุมชนคลอง 16	131
ภาพที่ 6.23	ค้นหาอดีตของชุมชนจากผู้เฒ่าผู้แก่	132
ภาพที่ 6.24	เรียนรู้จากชุมชน	133
ภาพที่ 6.25	ทางเข้าบ้านหม่อมหลวงบัว สนิทวงศ์	133
ภาพที่ 6.26	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเรือใบในคลองรังสิตฯ บริเวณคลอง 3	134
ภาพที่ 6.27	สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเรือใบในคลองรังสิตฯ บริเวณคลอง 3	134
ภาพที่ 6.28	เรือขนส่งข้าวที่จอดอยู่บริเวณชุมชนคลอง 3	135
ภาพที่ 6.29	อุปกรณ์ขนถ่ายข้าวที่ชาวชุมชนเก็บรวบรวมไว้	136
ภาพที่ 6.30	ยุ้งข้าวเก่าที่ปิดตายในชุมชน	136
ภาพที่ 6.31	ศาลกั้นเด็กตกน้ำ	136
ภาพที่ 6.32	ศาลบูชาเทวดาฟ้าดิน บริเวณกลางชุมชน	137
ภาพที่ 6.33	ลักษณะของชุมชนลำไทร	138
ภาพที่ 6.34	ลานไทรหลังชุมชน	144
ภาพที่ 6.35	ลานไทรหลังชุมชน	144
ภาพที่ 6.36	ลานไทรหลังชุมชน	144
ภาพที่ 6.37	ลานไทรหลังชุมชน	144
ภาพที่ 6.38	ตัวอย่างบริเวณที่ว่างขนาดเล็กในชุมชน	145
ภาพที่ 6.39	ตัวอย่างบริเวณที่ว่างขนาดเล็กในชุมชน	145
ภาพที่ 6.40	ตัวอย่างบริเวณที่ว่างขนาดเล็กในชุมชน	145

สารบัญภาพ (ต่อ)

		หน้า
ภาพที่ 6.41	ตัวอย่างบริเวณที่ว่างขนาดเล็กในชุมชน	145
ภาพที่ 6.42	บริเวณพื้นที่ว่างที่เหมาะสมแก่การจัดทำศูนย์เรียนรู้	145
ภาพที่ 6.43	บริเวณพื้นที่ว่างที่เหมาะสมแก่การจัดทำศูนย์เรียนรู้	145
ภาพที่ 6.44	ทางเดินภายในชุมชนและทางเดินลงสู่ท่า	146
ภาพที่ 6.45	ทางเดินภายในชุมชนและทางเดินลงสู่ท่า	146
ภาพที่ 6.46	บริเวณริมฝั่งคลอง	146
ภาพที่ 6.47	บริเวณริมฝั่งคลอง	146
ภาพที่ 7.1	แสดงลักษณะความเชื่อมโยงในหลายระดับ และหลายมิติของการฟื้นฟูและพัฒนาชุมชน	151
ภาพที่ 7.2	แสดงแนวความคิดการพัฒนาเส้นทางเลียบบคลองรังสิตฯ	152
ภาพที่ 7.3	แสดงภาพลักษณะผังชุมชนคลอง 3 รังสิต	156
ภาพที่ 7.4	แสดงภาพลักษณะผังชุมชนคลอง 3 รังสิต	157
ภาพที่ 7.5	ภาพแสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ศูนย์การเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน	157
ภาพที่ 7.6	ภาพแสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ทำนบกั้นบริเวณลานต้นไทร	158
ภาพที่ 7.7	แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง การจัดสวนหย่อมเล็กๆในจุดต่างๆ	159
ภาพที่ 7.8	แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง การจัดสวนหย่อมเล็กๆในจุดต่างๆ	159
ภาพที่ 7.9	แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ภูมิทัศน์ลานเอนกประสงค์และทางเดินริมน้ำ	160
ภาพที่ 7.10	แสดงภาพลักษณะผังชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา	161
ภาพที่ 7.11	แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ทางเดินและบรรยากาศภายในตลาด	162
ภาพที่ 7.12	แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ทางเดินและบรรยากาศริมน้ำ	162
ภาพที่ 7.13	แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง บรรยากาศตลาดน้ำคลอง 12 ลำลูกกา	163

สารบัญภาพ (ต่อ)

		หน้า
ภาพที่ 7.14	แสดงลักษณะกายภาพที่เพื่อต่อประโยชน์การถ่ายทำละคร	167
ภาพที่ 7.15	แสดงลักษณะความร่วมมือในการทำงาน 3 ผสาน	167
ภาพที่ 7.16	แสดงผังการออกแบบชุมชนคลอง 3 รังสิตตามแนวคิด การอนุรักษ์และฟื้นฟู	172
ภาพที่ 7.17	แสดงการพิจารณาพื้นที่ทางสัญจร พื้นที่ชุมชน และพื้นที่ค้าขาย ที่ต้องพิจารณาการแบ่งแยกลดการรบกวนกัน	174
ภาพที่ 7.18	แสดงผังการออกแบบชุมชนคลอง 12 ลำลูกกาตามแนวคิด การอนุรักษ์และฟื้นฟู	175

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า	
แผนภูมิที่ 1.1	กรอบแนวคิดการวิจัย	18
แผนภูมิที่ 1.2	แนวคิดทฤษฎีสามประสาน	19
แผนภูมิที่ 1.3	ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยในขั้นที่ 1	20
แผนภูมิที่ 1.4	ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยในขั้นที่ 2	21
แผนภูมิที่ 4.1	กรอบแนวคิดองค์ประกอบในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน	97
แผนภูมิที่ 7.1	แสดงกรอบแนวคิดในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูที่ยั่งยืน	149
แผนภูมิที่ 7.2	แสดงกรอบแนวคิด กระบวนการทำงานเพื่อวางแนวทางการอนุรักษ์ และฟื้นฟู ชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวที่เหมาะสม	169
แผนภูมิที่ 7.3	แสดงการผสานกรอบแนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูกับการออกแบบชุมชนคลอง 3 รังสิต	171
แผนภูมิที่ 7.4	แสดงกลุ่มการใช้ประโยชน์พื้นที่ (Zoning) การออกแบบชุมชนคลอง 3 รังสิต	171
แผนภูมิที่ 7.5	แสดงการผสานกรอบแนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูกับการออกแบบชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา	173
แผนภูมิที่ 7.6	แสดงกลุ่มการใช้ประโยชน์พื้นที่ (Zoning) การออกแบบชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา	174

สารบัญแนที่

	หน้า
แนที่ 1.1	แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่ 22
แนที่ 2.1	แสดงคลองระพีพัฒน์ คลองแยกคลองระพีพัฒน์ สายใต้ และสายตะวันตก 32
แนที่ 2.2	ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2495 แสดงสภาพภูมิศาสตร์ และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่ 48
แนที่ 2.3	ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2510 แสดงสภาพภูมิศาสตร์ และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่ 49
แนที่ 2.4	ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2541 แสดงสภาพภูมิศาสตร์ และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่ 50
แนที่ 2.5	ภาพถ่ายดาวเทียม แสดงลักษณะสภาพภูมิศาสตร์บริเวณพื้นที่ทุ่งรังสิต และบริเวณเกี่ยวเนื่อง 53
แนที่ 3.1	แสดงคลองขุดในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเชื่อมเมืองต่างๆ และเปิดพื้นที่เกษตรกรรมใหม่ 57
แนที่ 3.2	ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2495 แสดงย่านการค้าที่ กระจายอยู่ตามจุดตัดคลองต่างๆ 61
แนที่ 3.3	ภาพถ่ายดาวเทียมปีพ.ศ.2550 แสดงอาณาเขตพื้นที่ เมืองกับพื้นที่เกษตรกรรมเดิม 63
แนที่ 4.1	แสดงที่ตั้งคลอง 3 รังสิต 65
แนที่ 4.2	แสดงตำแหน่งและที่ตั้งของชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง 74
แนที่ 4.3	แผนที่การเดินทาง 77
แนที่ 7.1	แสดงพัฒนาการการขยายของพื้นที่เมือง ในแถบรังสิตที่ยืดยาวออกไปเรื่อยๆอย่างไม่มีจุดจบ 153
แนที่ 7.2	แสดงสภาพการขยายพื้นที่เมือง 153
แนที่ 7.3	แสดงแนวเส้นสมมุติเส้นทางเพื่อช่วยลดปัญหาการจราจร 155
แนที่ 7.4	แสดงผังบริเวณพื้นที่ในการปรับปรุงที่จอดรถและชุมชนทางนัท่งที่เกี่ยวข้อง 164

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 2.1 การขุดคลองของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม พ.ศ.2440 – 2447	37
ตารางที่ 2.2 แสดงจำนวนเนื้อที่นาสามารถเก็บเกี่ยว ได้ในเขตเมืองธัญบุรี พ.ศ. 2444-2457	42

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

“ทุ่งรังสิต” หรือ “ทุ่งหลวงรังสิต” ตั้งอยู่ระหว่างจังหวัดปทุมธานีกับจังหวัดนครนายก แต่เดิมเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่า อุดมไปด้วยสัตว์ป่า ทำให้ราษฎรไม่กล้าเข้าไปทำมาหากิน เพราะกลัวสัตว์ป่าจะทำร้าย และยิ่งไปกว่านั้น พื้นที่บริเวณนี้ไม่มีแม่น้ำลำคลองแม้แต่สายเดียว เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำก็แห้งขอด จึงไม่เหมาะที่จะประกอบอาชีพทางการเกษตร จากลักษณะพื้นที่ดังที่กล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชดำริที่จะพัฒนาทุ่งนี้ให้สามารถที่จะทำการกสิกรรมได้ ดังที่เคยมีพระราชดำรัสว่า **“...การขุดคลองเพื่อจะให้เป็นที่มาชนทั้งปวงได้ไปมาอาศัยและเป็นทางที่จะให้สินค้าได้บรรทุกไปมาโดยสะดวก ซึ่งให้ผลแก่การเรียกสวนไร่นา ซึ่งจะได้เกิดทวีขึ้นในพระราชอาณาจักร เป็นการอุดหนุนการเพาะปลูกในบ้านเมืองให้วัฒนาเจริญยิ่งขึ้น...”** กบที่ทรงมีพระราชดำรัสกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ แพทย์ในพระองค์ว่า **“...ในพระราชอาณาจักรสยามนี้ คลองเป็นสิ่งสำคัญ ในปีหนึ่งควรถ้าให้มีคลองขึ้นสักสายหนึ่ง จะทำให้บ้านเมืองเจริญ ถึงจะออกพระราชทรัพย์ปีละพันชั่ง หรือสองพันชั่งก็ไม่ทรงเสียดาย...”** จากพระราชดำริและพระราชดำริดังกล่าว จึงทรงอนุญาตให้บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ดำเนินโครงการขุดคลองรังสิต เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณบ้านแก้ว ได้เกาะใหญ่ เมืองปทุมธานี ไปออกแม่น้ำนครนายกบริเวณเมืองนครนายก คลองนี้มีขนาดกว้าง 8 วา ชาวบ้านจึงเรียกคลองแปดวา และให้ขุดคลองหกวาด้านทิศใต้ เรียกว่าคลองหกวาสายล่างทุ่งตรงไปยังจังหวัดฉะเชิงเทรา ชาวบ้านเรียกคลองนี้ว่า คลองหกวา และให้ขุดคลองระพีพัฒน์ (คลองหกวาสายบน) สกัด้านทิศเหนือบริเวณเขตติดต่อกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทุ่งตรงไปทิศตะวันออกของจังหวัดสระบุรีและจังหวัดนครนายก เสร็จแล้วให้ขุดคลองซอยให้เชื่อมถึงกันได้หมด ห่างกันคลองละ 60 เส้น เป็นระยะๆ ไปคูเหมือนตาหมากรุก เพื่อใช้ส่งน้ำให้ราษฎรได้บริโภคโดยทั่วถึงและจะได้ใช้ทำการเกษตร

ในระยะก่อนที่จะมีคลองขุดเข้าไปในเขตทุ่งหลวงรังสิตปรากฏว่ามีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บ้างแล้วในลักษณะที่กระจัดกระจายเป็นหย่อมๆ ต่อมาเมื่อบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ได้ดำเนินการขุดคลองรังสิต คลองแยก และคลองซอย จนแล้วเสร็จเป็นส่วนใหญ่ ก็ทำให้บริเวณนี้มีน้ำทำอุดมสมบูรณ์ทุกฤดูกาล ราษฎรก็อพยพเข้ามาประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่นา และยังสามารถใช้คลองต่างๆ เป็นเส้นทางไปมาค้าขายได้สะดวกตลอดเวลา ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยในทุ่งหลวงรังสิตทวีจำนวนมากขึ้น นอกจากนี้คลองสายหลักที่ขุดขึ้นนั้น ได้กลายเป็นเส้นทางขนส่งข้าวที่สำคัญ เนื่องจากในสมัยนั้นการค้าข้าวเจริญรุ่งเรือง มีการส่งออกเป็นจำนวนมากจึงทำให้เกิดชุมชนมากมายตลอดแนวเส้นทาง กลายเป็นชุมชนที่มีความเจริญทั้งในด้านการทำนาและค้าขายตั้งแต่แหล่งผลิตไปจนกระทั่งถึงท่าข้าวที่สำคัญ

จากความสำคัญของพื้นที่ในอดีต หากแต่ในปัจจุบันชุมชนที่เคยมีความสำคัญและมีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้า กลับเสื่อมโทรมลงและถูกทิ้งร้าง ผู้คนอพยพออกจากชุมชน การค้าข้าวและโรงสีที่เป็นเหมือนเส้นเลือดใหญ่หล่อเลี้ยงชุมชนกลับซบเซาลง และย้ายพื้นที่ไปยังบริเวณอื่นๆ ทั้งนี้เนื่องจากพัฒนาการทางด้านการขนส่งทางบกที่เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการค้า และเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญทำให้เส้นทางการค้าข้าวเปลี่ยนจากการขนส่งทางแม่น้ำมาเป็นทางถนน ชุมชนริมน้ำที่เคยพึ่งพาการค้าข้าว และเศรษฐกิจที่พึ่งพาการจับจ่ายจากกลุ่มแรงงานชนข้างของโรงสีและท่าเรือขนส่งข้าวจึงค่อยๆ ตายลงอย่างช้าๆ บริเวณหน้าบ้านค่อยๆ เปลี่ยนเป็นหลังบ้าน เศรษฐกิจที่เคยสามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ต้องหันมาพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก ชุมชนที่เคยเข้าถึงได้โดยง่ายกลับกลายเป็นทางตัน เข้าถึงได้ยากเนื่องจากเกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้นบริเวณที่ติดถนนทำให้ชุมชนเดิมกลายเป็นพื้นที่ตาบอด คณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจชุมชนในเบื้องต้นและพบว่าชุมชนที่ยังคงหลงเหลืออยู่ที่นี่นับวันแต่จะค่อยๆ เสื่อมโทรมลงตามกาลเวลา จากการพูดคุยกับผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนพบว่า ในหลายๆ ชุมชนแต่เดิมนั้นมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นเป็นตลาดขนาดใหญ่มีความสำคัญต่อชุมชนที่อยู่โดยรอบ เป็นย่านการค้าที่สำคัญและเป็นแหล่งรวบรวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่หลากหลาย ผู้ที่ยังอาศัยอยู่ในชุมชนในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ ตั้งแต่วัยกลางคนขึ้นไป ที่ทำการประกอบการค้าและกิจกรรมทางเศรษฐกิจเล็กๆ น้อยๆ เช่น การขายของชำ ขายอาหารตามสั่ง ขายกาแฟ เป็นต้น บรรยากาศของการอยู่อาศัยซบเซา บ้านเรือนที่มีลักษณะเป็นห้องแถวไม้ถูกทิ้งร้าง มีสภาพปรักหักพังเต็มไปด้วยหยากไย่และไม่เหมาะที่จะอยู่อาศัย แต่ก็ยังคงพอเหลือเค้าให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตได้พอสมควร

จากลักษณะของความแตกต่างของชุมชนในอดีตและปัจจุบันที่คณะผู้วิจัยได้รับฟังจากคำบอกเล่าของคนในชุมชน จึงเป็นแรงบันดาลใจให้คณะผู้วิจัยสนใจที่จะทำการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนเก่าที่มีอายุกว่า 100 ปี เพื่อแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของทุ่งรังสิตที่เป็นแหล่งผลิตและเส้นทางการค้าข้าวที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนโดยการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญให้เกิดขึ้นในชุมชน ให้ชุมชนเป็นแรงผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์เพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยคณะผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาถึงแนวทางที่มีความเหมาะสมที่จะผลักดันและกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนจากภายในชุมชนเอง ซึ่งคณะผู้วิจัยคาดหวังถึงผลความสำเร็จของการวิจัยเอาไว้ว่าน่าจะทำให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนในชุมชนตัวอย่าง และเกิดเป็นปฏิกิริยาลูกโซ่ต่อชุมชนอื่นๆ ในการที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนของตนเองต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์อัตลักษณ์ของบริเวณทุ่งหลวงรังสิต ระบบชุมชนและชุมชนศูนย์กลาง จากร่องรอยการกระจายตัวของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต รวมถึงการหาเอกลักษณ์ และตัวคนที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชนในบริเวณทุ่งหลวงรังสิต
- 2) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนริมน้ำ และย่านพานิชยกรรมในอดีต ในเชิงเปรียบเทียบข้อดีข้อเสีย และนำมาประยุกต์เป็นแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอย่างยั่งยืน พร้อมทั้งเสนอแนะข้อควรระวัง และขั้นตอนการจัดทำการอนุรักษ์ เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่นๆ ได้ต่อไป

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มุ่งเน้นที่จะกระตุ้นให้เกิดความตระหนักและเกิดจิตสำนึกรักชุมชนที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนย่านเก่าที่เสื่อมโทรมจากภายในชุมชนเอง สร้างให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและให้ชุมชนสามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ เพื่อให้เป็นการอนุรักษ์ชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีขอบเขตในการศึกษาวิจัยดังนี้

ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่วิจัยอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า ทุ่งหลวงรังสิต ในปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี แต่การวิจัยนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาไปถึงระบบความเชื่อมโยงของชุมชน รวมถึงขอบเขตอิทธิพลของชุมชน ดังนั้นเมื่อคณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นแล้ว จึงได้กำหนดพื้นที่การศึกษา โดยอาศัยพื้นที่ประวัติศาสตร์ของโครงการชุดคลองรังสิตที่เป็นพื้นฐานในการศึกษา ซึ่งได้ทำการตัดพื้นที่บางส่วนออกไป โดยมีขอบเขตพื้นที่ดังนี้

ทิศเหนือ	สิ้นสุดที่ชุมชนริมคลองรพีพัฒน์ฝั่งเหนือ
ทิศใต้	สิ้นสุดที่ชุมชนริมคลองคลองหกควาสายล่างฝั่งใต้
ทิศตะวันออก	สิ้นสุดที่ชุมชนคลอง 12
ด้านทิศตะวันตก	สิ้นสุดที่ชุมชนคลอง 1

ขอบเขตด้านเนื้อหา ประกอบด้วย

- 1) ศึกษาความเป็นมาของชุมชน ลักษณะพิเศษของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต ลักษณะทางเศรษฐกิจ ลักษณะสถาปัตยกรรม เพื่อให้ทราบถึงอัตลักษณ์ของชุมชนบริเวณทุ่งหลวงรังสิต
- 2) ศึกษาการกระจายตัวของร่องรอยการตั้งถิ่นฐานในอดีตของชุมชนต่างๆ และนำมาใช้ในการวิเคราะห์หาระบบชุมชน ระบบการพึ่งพากันของชุมชน เขตอิทธิพลของชุมชน ชุมชนศูนย์กลางต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

- 3) ศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน กรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชน ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อหาเอกลักษณ์และตัวตนที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชน
- 4) ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนริมน้ำ และย่านเก่าที่มีการศึกษาวิจัย และประยุกต์ใช้ใน พื้นที่ต่างๆ เช่น ตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ตลาดบ้านใหม่ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น ในเชิง เปรียบเทียบ เพื่อหาข้อดีข้อเสีย นำมาประยุกต์ใช้กับการวิจัย และชุมชนตัวอย่างที่คัดเลือกมาเป็น กรณีศึกษา
- 5) จัดทำแนวทางที่เหมาะสมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอย่างยั่งยืน โดยเน้นการพัฒนาจากภายใน ชุมชนเอง พร้อมทั้งเสนอแนะข้อควรระวัง และวิธีการการจัดทำการอนุรักษ์อย่างเป็นขั้นเป็นตอน เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่นๆ ต่อไปได้

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

คณะผู้วิจัยคาดว่า เมื่อการดำเนินการวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว ผลที่ได้จากการวิจัยนี้จะเป็น ประโยชน์ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่นการท่องเที่ยวจังหวัดปทุมธานี องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ ศึกษานำไปใช้เป็นแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนย่านเก่าริมน้ำชุมชนอื่นๆ ต่อไป ซึ่งประโยชน์ที่ คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้ สามารถแบ่งออกตามระดับของการวิจัยได้ดังนี้

- 1) ผู้วิจัยคาดว่าจะการค้นหาค้นหาเอกลักษณ์ ซึ่งหมายถึงความเป็นตัวตนและเอกลักษณ์ของชุมชนในภาพรวม ของทุ่งหลวงรังสิต จะเป็นการกระตุ้นในคนในชุมชนเริ่มตระหนักถึงการมีอยู่ และความสำคัญของ ชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีต เกิดความพอใจและภูมิใจที่จะอาศัยอยู่ในชุมชน และมีจิตสำนึกที่จะ ฟื้นฟูชุมชนที่มีสภาพเสื่อมโทรมในปัจจุบัน ให้กลับมีชีวิต และรุ่งเรืองดังเช่นในอดีตที่เคยเป็นมา
- 2) ในระยะที่ 2 จะเป็นการจัดทำแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน โดยเป็นการยกกรณีศึกษาขึ้นมา เพื่อจัดทำแนวทางโดยละเอียด ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าในขั้นตอนนี้ จะเป็นการกระตุ้นในคนในชุมชน หันมาร่วมมือกันในการที่จะสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์ จากภายใน ซึ่งจะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และเป็นการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนในระยะยาว
- 3) คณะผู้วิจัยคาดว่า เมื่อดำเนินโครงการแล้วเสร็จจะมีชุมชนอย่างน้อย 1 ชุมชนในพื้นที่ทุ่งหลวงรังสิต ที่สามารถฟื้นฟูขึ้นมามีชีวิตชีวาดังเช่นในอดีต มีสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่ดีขึ้น และเป็น แรงกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอื่นๆ ต่อไป

1.5 ทฤษฎี แนวคิด วิธีการ และอุปกรณ์

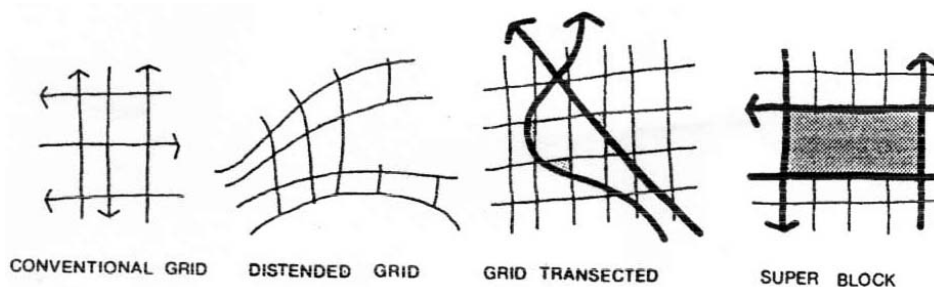
1) ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

- รูปแบบการขยายตัวของเมือง (PATTERN OF GROWTH)

องค์ประกอบเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมเทคโนโลยีการก่อสร้างสมัยใหม่ และเทคนิคการสร้างเครื่องเชื่อมโยงต่างๆ ที่ตัดผ่านเมืองแล้วสามารถเชื่อมโยงเข้ากับเมือง ซึ่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้มีผลต่อการเติบโต และการขยายตัวของเมือง ซึ่งทำให้เกิดรูปแบบเมืองที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย โดยได้มีการจัดจำแนกลำดับความสัมพันธ์ของรูปแบบเมืองลักษณะต่างๆ พอสรุปเป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองที่มีรูปแบบพื้นฐาน (BASIC PATTERN) ดังนี้

GRID

เป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองที่มีโครงร่างของถนนตัดกันเป็นตารางทำให้ที่เมืองถูกแบ่งออกเป็นบล็อกรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส, สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหรือหกเหลี่ยม ส่วนใหญ่บล็อกเหล่านี้จะมีรูปแบบหน่วยที่ใกล้เคียงกัน บล็อกรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นรูปแบบหน่วยที่เหมาะสมที่สุดสำหรับเมืองที่มีการขยายตัวแบบ GRID เพราะให้อิสระในการวางผังการใช้ที่ดินมากกว่ารูปแบบหน่วยอื่น สำหรับเมืองที่มีสภาพภูมิประเทศสูงๆ ต่ำๆ ไม่สามารถตัดถนนเป็นแนวเส้นตรงได้ GRID ของเมืองจะบิดเบี้ยวไปตามสภาพภูมิประเทศของ DISTENDED GRID และสำหรับเมืองที่มีศูนย์กลางธุรกิจขนาดใหญ่ซึ่งต้องการพื้นที่ต่อเนื่องกันมากกว่า 1 บล็อก จะขยายพื้นที่ได้ในลักษณะของ SUPPER BLOCE ซึ่งภายใน SUPPER BLOCK นี้จะจัดให้มีการสัญจรที่ปลอดภัยสำหรับคนเดินโดยไม่มีรถยนต์เข้ามาบรรจบกัน

ภาพที่ 1.1 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GRID

CONCENTRIC

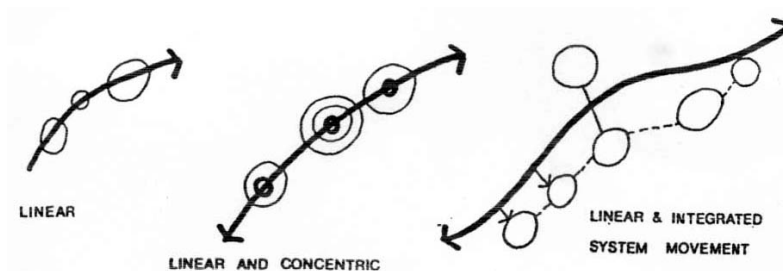
เป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองซึ่งกระจุกตัวกันหนาแน่นภายในศูนย์กลางและค่อยๆ กระจายตัวออกไปในลักษณะวงแหวน ระบบถนนที่ใช้ในการสัญจรจะเป็นถนนวงแหวนที่แบ่งพื้นที่เมือง ออกเป็นส่วนๆ โดยมีถนนรัศมีเชื่อมต่อศูนย์กลางภายในกับพื้นที่รอบนอก สำหรับเมืองที่มีรูปแบบการ ขยายตัวแบบ CONCENTRIC และมีถนนทางหลวงระหว่างจังหวัดตัดผ่านเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้เมืองถูกแบ่ง ออกเป็นสองส่วนและทำให้เกิดความแออัดของการจราจรจากถนนที่ผ่านเมือง จึงมักจะเลี่ยงโดยการทำถนน BY PASS เพื่อเลี่ยงการจราจรที่ไม่มีกิจกรรมที่ติดต่อกับศูนย์กลางเมืองให้อ้อมออกจากบริเวณที่มี ความหนาแน่นสูง

ภาพที่ 1.2 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ CONCENTRIC

LINEAR

เป็นรูปแบบการขยายตัวที่เกิดขึ้นกับเมืองซึ่งมีทางคมนาคมตัดผ่าน และการตั้งถิ่นฐานการ ขยายตัวไปตามแนวสองฟากถนน การขยายตัวในรูปแบบนี้เหมาะสำหรับเมืองขนาดย่อมซึ่งเป็นเมืองบริวาร ของเมืองใหญ่ เพราะสามารถติดต่อกับศูนย์กลางเมืองใหญ่โดยตรง และรวดเร็ว รูปแบบการใช้ที่ดินนี้มักจะ เกิดกับเมืองที่ตั้งอยู่ในระหว่างหุบเขา หรือริมแม่น้ำซึ่งการขยายตัวถูกจำกัดด้วยสภาพภูมิประเทศทำให้ต้อง ขยายตัวไปตามแนวยาว

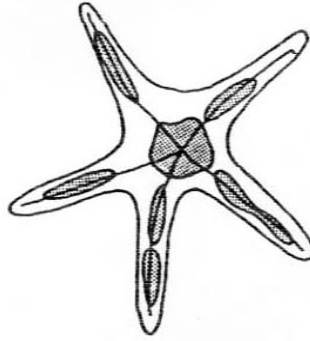

ภาพที่ 1.3 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ LINEAR

STAR

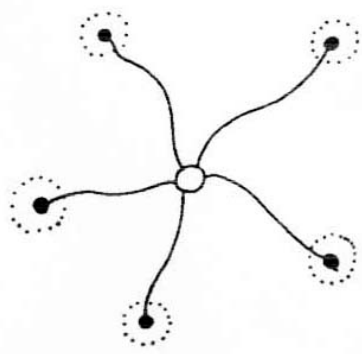
เป็นรูปแบบของการขยายตัวของเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางการคมนาคมหลายสายและการตั้งถิ่นฐานแผ่ขยายไปตามแนวยาวของถนน (RIBBON DEVELOPMENT)

ภาพที่ 1.4 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ STAR

GALAX

เป็นรูปแบบการใช้ที่ดินซึ่งพัฒนาจากรูปแบบ STAR โดยเมื่อเมืองมีขนาดใหญ่ขึ้นจนศูนย์กลางเมืองแห่งเดียวไม่สามารถให้บริการแก่ชุมชนที่ขยายตัวแผ่ไปตามแนวยาวของถนนได้ทั่วถึง จะมีการกระจายศูนย์กลางขนาดย่อยออกไปรอบนอกขอบเมือง ในลักษณะของศูนย์กลางท้องถิ่นการขยายตัวในลักษณะนี้จะทำให้มีการกระจายตัวหนาแน่นสม่ำเสมอมากขึ้นและทำให้ชุมชนได้รับบริการได้ทั่ว

ภาพที่ 1.5 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GALAX

2) แนวความคิดที่เกี่ยวข้อง

● แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

เดิมมนุษย์กระจัดกระจายเป็นกลุ่มเล็กๆ ต่อมามีการรวมกันเป็นชุมชนเนื่องจากสาเหตุต่างๆ กัน อาทิ ต้องการความปลอดภัยทั้งภัยธรรมชาติ จากสัตว์ร้าย และภัยจากมนุษย์ด้วยกัน ตลอดจนการเสาะแสวงหาพื้นที่ๆ อุดมสมบูรณ์เพื่อประกอบอาชีพ ทำการกสิกรรม และเลี้ยงสัตว์ การตั้งถิ่นฐานในระยะแรกจะเกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ๆ อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ เพราะสะดวกต่อการตั้งถิ่นฐาน และอาศัยแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภคตลอดจนใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ต่อมาเมื่อการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มน้ำหนาแน่นขึ้น การตั้งถิ่นฐานก็กระจัดกระจายไปยังพื้นที่อื่น ๆ เช่น ที่ราบตอนในบริเวณหุบเขา ฯลฯ การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เริ่มจากการรวมตัวของกลุ่มชนขนาดเล็ก ต่อมาหลายๆ ชุมชนรวมกันเกิดเป็นหมู่บ้าน หลายหมู่บ้านรวมกันเป็นตำบล จากตำบลกลายเป็นเมืองจากเมืองกลายเป็นเมืองใหญ่ ลักษณะและรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกัน เนื่องจากความแตกต่างของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสะดวกในการคมนาคม องค์ประกอบเหล่านี้ก่อให้เกิดลักษณะ และรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญๆ 4 ลักษณะคือ

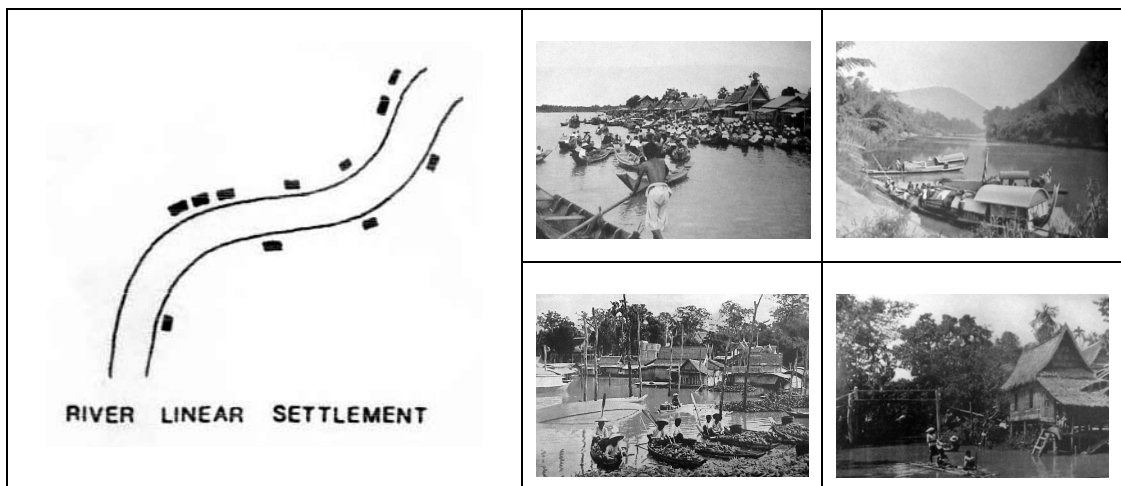
การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (LINEAR SETTLEMENT)

การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชนการค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปจะมีการตั้งบ้านเรือนห่างกัน การตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง “RIVER LINEAR SETTLEMENT” เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของไทย เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการกสิกรรม และเลี้ยงสัตว์ จึงจำเป็นต้องอาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภคและใช้เป็นเส้นทางคมนาคม สำหรับพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณด้านหลังของที่อยู่อาศัย โดยมีรูปแบบความแตกต่างทางการตั้งถิ่นฐานดังนี้

การตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำ การตั้งถิ่นฐานบริเวณฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติ (Natural Levee) ที่น้ำท่วมไม่ถึง หรือบริเวณที่ราบขั้นบันได (River Terrace) ส่วนมากเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรกๆ ของโลกเมืองหลวงหรือเมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำทั้งสิ้น โดยแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน แม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งน้ำจืดอันสำคัญที่ทำให้เกิดอาหาร การคมนาคม สันทนาการเมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวกแหล่งอารยธรรมต่างๆ ของโลกก็ได้พัฒนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำนอกจากนี้แม่น้ำยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆ สู่บริเวณรอบนอกอีกด้วย ความหนาแน่น

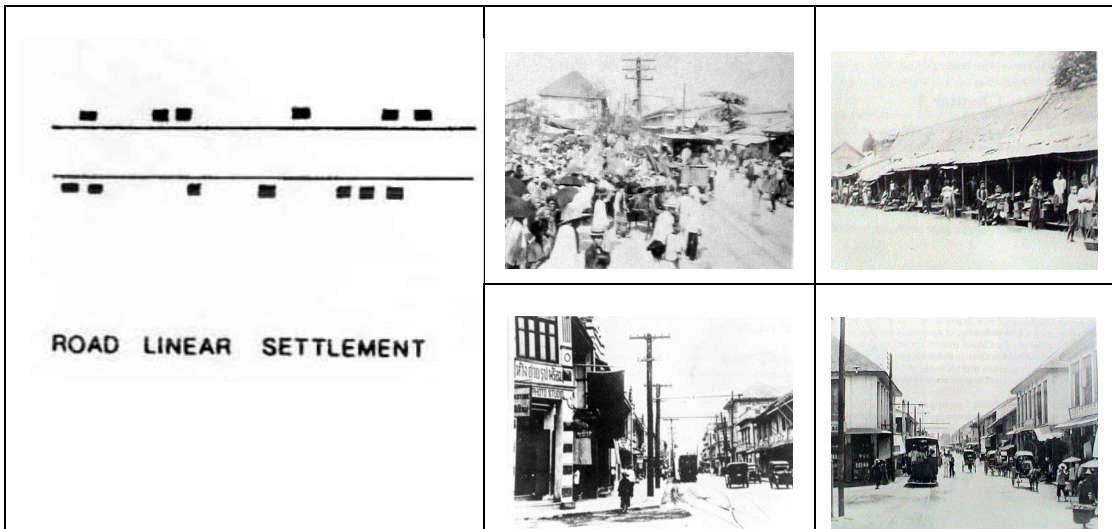

ของการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมน้ำแม่น้ำ จะมีความแตกต่างกัน โดยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง ที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ จะเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นมากกว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำตอนบน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพของน้ำในลำน้ำ ซึ่งจะมีหมู่บ้านตั้งอยู่มากกว่าลำน้ำที่มีน้ำบางฤดู นอกจากนี้ การตั้งถิ่นฐานของประชากรจะหนาแน่นมากยิ่งขึ้นเมื่อระดับของลำน้ำสูงขึ้น และความหนาแน่นลดลงเมื่อความลาดเอียงของพื้นที่เพิ่มขึ้น การตั้งถิ่นฐานริมคลองเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกประเภทหนึ่งมีทั้งที่เกิดเองตามธรรมชาติ และที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำกับแม่น้ำเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร การอุปโภคและบริโภค ดังนั้นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนหรือเป็นที่ตั้งของเมืองต่างๆ จึงจำเป็น ต้องมีการขุดคลอง เพื่อให้ดินแดนเหล่านี้เป็นบริเวณที่ใช้ประโยชน์ในด้านประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศโดยเฉพาะการปลูกพืชและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ โดยถือเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเกาะตัวเป็นแนวยาวติดต่อกันตลอดทั้งสองฝั่งคลอง

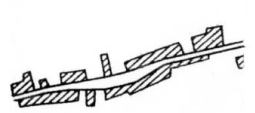
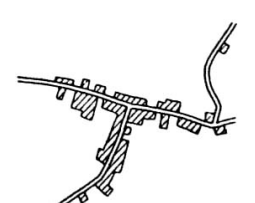
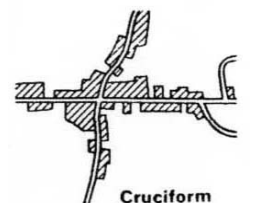
ภาพที่ 1.6 แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ RIVER LINEAR SETTLEMENT

ต่อมาการตั้งถิ่นฐานก็จะปรากฏอยู่ตามบริเวณสองฝากทางรถไฟวิ่งเป็นการคมนาคมในระยะต่อมา โดยเฉพาะสถานที่หยุดของขบวนรถไฟ แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวตามสองฝั่งของถนน “ROAD LINEAR SETTLEMENT” โดยถนนที่เกิดขึ้นระยะหลังได้ดึงดูดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ออกมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวก และรวดเร็วกว่าทางน้ำ ถนนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นว่าบางบริเวณกลายเป็นชุมชนใหญ่หรือเป็นเมืองเกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังปรากฏว่าราคาที่ดินบริเวณใกล้ถนนจะสูงกว่าราคาที่ดินที่อยู่ไกลจากถนนออกไปด้วย

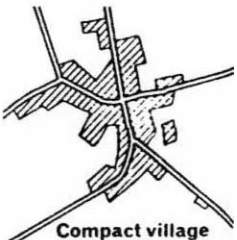
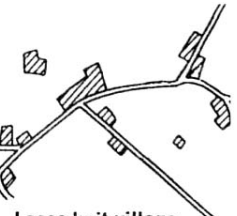
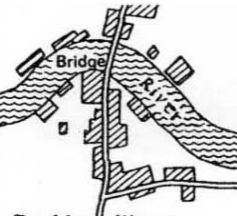

ภาพที่ 1.7 แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENT

จากการที่ถนนเป็นแกนกลางที่สำคัญในการก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โดยใช้จำนวนถนนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแตกต่างกันดังนี้คือ

<p>1. Street Village คือ การตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนหลักเพียงสายเดียว</p>	 <p>Street village</p>
<p>2.T-Shaped Village คือ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน 2 สายเชื่อมต่อกันเป็นรูปที</p>	 <p>T-shaped village</p>
<p>3. Cruciform Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ถนนสองสายตัดกันเกือบเป็นมุมฉากและการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะอยู่บริเวณสี่แยกของถนนเป็นแนวยาว</p>	 <p>Cruciform village</p>

<p>4. Compact Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่กันเป็นกลุ่มบริเวณที่มีถนนหลายสายตัดกัน</p>	 <p>Compact village</p>
<p>5. Loose – Knit Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานกระจายไปตามแนวของถนนหลายสาย โดยที่บ้านเรือนเหล่านั้นจะสร้างไม่ติดต่อกันเหมือนการตั้งถิ่นฐานที่กล่าวไว้ข้างต้น</p>	 <p>Loose-knit village</p>
<p>6. Double Village เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่เป็นกลุ่มบริเวณสองฝั่งของแม่น้ำ หรือลำคลองโดยมีสะพานเชื่อมระหว่างสองฝั่ง ส่วนบริเวณที่อยู่ห่างออกไปจะไม่มีการตั้งถิ่นฐานก็้อยมาก</p>	 <p>Double village</p>

ภาพที่ 1.8 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENT แบบอื่นๆ

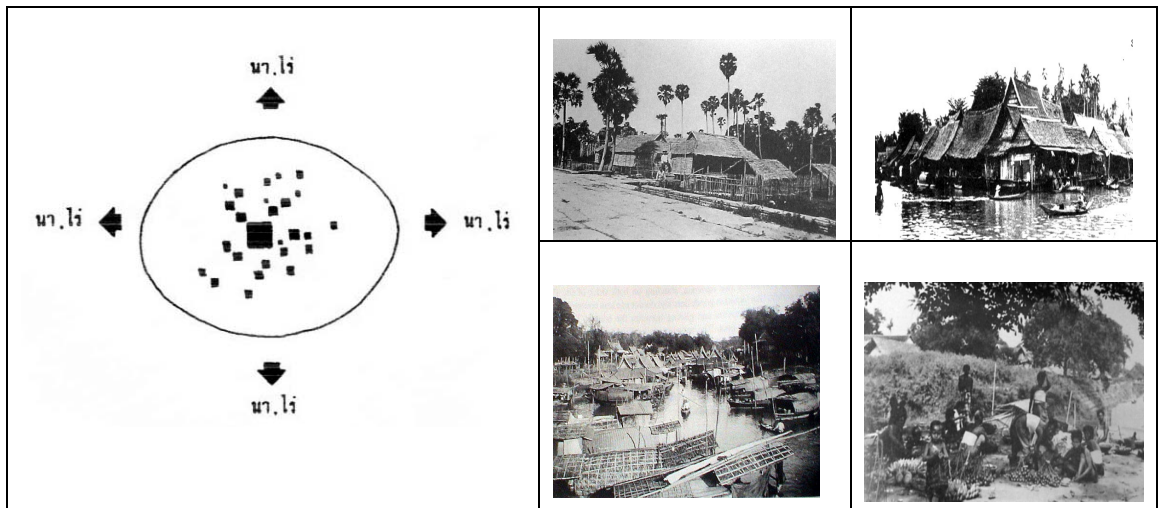
การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว (CLUSTER SETTLEMENT)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะเกิดขึ้นในบริเวณที่เป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคมเช่น บริเวณลำน้ำสองสาย ลำน้ำตัดกับเส้นทางถนนหรือบริเวณทางแยกของเส้นทางรถยนต์นอกจากนี้ยังพบว่า ประชากรจะตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นกลุ่มอย่างหนาแน่นรอบ ๆ วัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนในท้องถิ่น

การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกหรือการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติ หรือปัจจัยทางกายภาพ เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำแหล่งแร่ธาตุ หุบเขา บริเวณแยกของถนน บริเวณคูกิ่งน้ำ และบริเวณที่แม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน อาจเริ่มจากบ้านเดี่ยวโดดๆ และจำนวนคนเพิ่มมากขึ้น กลุ่มบ้านขนาดเล็กขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสร้างหมู่บ้านด้วย เพราะหมู่บ้านที่ตั้งมาตั้งนานแล้วขนาดของหมู่บ้านมักมีขนาดใหญ่ เนื่องจากการเพิ่มของประชากรมีหลายช่วงอายุคนในหมู่บ้านนั่นเอง การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้จะเป็นการตั้งถิ่นฐานของชนบทที่ประกอบอาชีพการเกษตร โดยพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณรอบหมู่บ้าน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู วัวจะเลี้ยงในบริเวณบ้านหรือบริเวณใกล้ๆ บ้าน การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้ ถ้าพิจารณาในเชิงเศรษฐกิจแล้วจะก่อให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจเพราะพื้นที่ทางการเกษตรอยู่ห่างไกลจาก

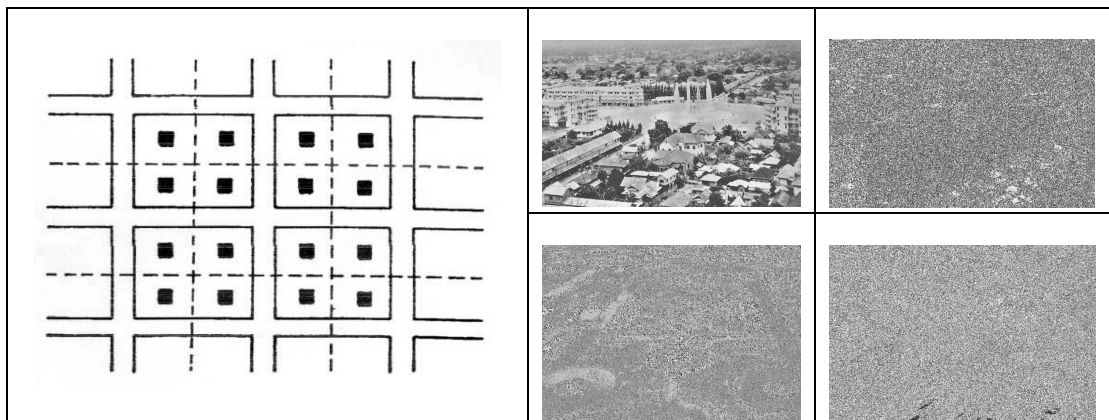
บ้านเรือนของเกษตรกร ทำให้ไม่สะดวกและเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่การเกษตรกับที่อยู่อาศัย ทำให้จำนวนครั้งในการไปดูแล และปรับปรุงพื้นที่นา และผลผลิตมีน้อยครั้งกว่าที่ควร ทำให้ผลผลิตที่ได้น้อยลง ซึ่งเป็นการใช้พื้นที่ไม่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ส่วนผลดีเป็นในด้านสังคม และจิตใจ คือ การได้อยู่รวมกันเป็นกลุ่มทำให้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและอบอุ่น

ภาพที่ 1.9 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว CLUSTER SETTLEMENT

การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ (UNIFORM SETTLEMENT)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบระเบียบจะปรากฏในลักษณะพื้นที่ที่มีภูมิประเทศการกระจายตัวของทรัพยากรธรรมชาติและความสะดวกของเส้นทางคมนาคมไม่แตกต่างกันมากนัก พบได้ในบริเวณพื้นที่จัดสรรให้มีขนาดและระยะห่างเท่า ๆ กัน มีถนนตัดผ่านเป็นตาราง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ทางราชการจัดตั้งขึ้น เช่น การตั้งถิ่นฐานของนิคมสร้างตนเอง

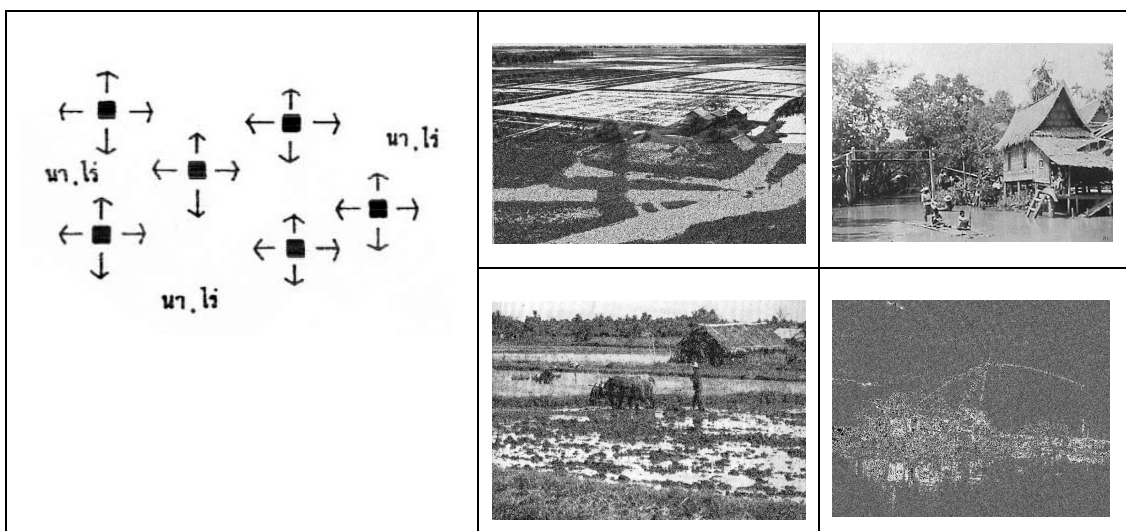
ภาพที่ 1.10 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ UNIFORM SETTLEMENT

การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (SCATTER SETTLEMENT)

การตั้งถิ่นฐานในลักษณะนี้บ้านเรือนจะตั้งอยู่ห่างๆ กัน โดยตั้งอยู่ในที่นาหรือที่สวนของตนเอง เป็นการตั้งถิ่นฐานที่บ้านเรือน ทุ่งนาง คอกสัตว์ โรงเก็บเครื่องมือต่าง ๆ ของเกษตรกรตั้งอยู่ในพื้นที่การเกษตรของตนเองหรืออาจเรียกว่าการกระจายในลักษณะโดดเดี่ยว (ISOLATED SETTLEMENT) ขึ้นอยู่กับขนาดของที่ดินแต่ละครอบครัว การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีศูนย์กลางร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน สถานีอนามัย ตลาด ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบางแบบกระจายนี้จะพบในชนบทของประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศไทย การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้จะปรากฏในบริเวณที่เกษตรกรประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำไร่ เช่น ไร่อ้อย ไร่สับปะรด ไร่มันสำปะหลังรวมทั้งพวกที่ทำสวนผลไม้โดยกระจายอยู่ไม่ไกลกันนักในพื้นที่สวนของแต่ละครอบครัว แนวเขตของสวนจะมีคูคลองกัน

การตั้งถิ่นฐานแบบนี้มักจะส่งผลทางด้านเศรษฐกิจสูง เพราะเกษตรกรมีที่อยู่อาศัยในพื้นที่ทำการเกษตรของตน จึงไม่มีเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่เกษตรกับบ้าน ดังนั้นจึงมีเวลาในการดูแลผลผลิตได้เต็มที่ มีเวลาคิดปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ปัญหา หรือขยายกิจการให้ก้าวหน้า จะเห็นว่าเกษตรกรเหล่านี้มักจะใช้เทคโนโลยีใหม่ช่วย และทำการเกษตรตลอดปีเพื่อให้เกิดผลผลิตสูงสุดต่อเนื้อที่ เรียกกันว่า การเกษตรแบบเข้มข้น (Intensive Farming) บางบริเวณอาจจะใช้วิธีการทำฟาร์มสวนผสม (Mixed Farming) คือใช้ทั้งเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

ภาพที่ 1.11 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย SCATTER SETTLEMENT

แนวคิดการก่อตัวของเมือง

ในการก่อตัวของเมืองนั้นมีแนวความคิดที่ควรกล่าวถึง 3 ประการ คือ

แนวความคิดที่ 1 เชื่อว่าเมืองจะก่อตัวขึ้นในตำแหน่งที่มีความสะดวกในด้าน การคมนาคม – ขนส่ง ติดต่อเชื่อมโยง เมืองตามแนวความคิดนี้จะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีเส้นทางคมนาคม-ขนส่งประเภทใดประเภทหนึ่งหรือหลายๆ ประเภทมาบรรจบกัน เช่น ตามทางแยกที่มีถนนมาบรรจบกันหลายสาย ในตำแหน่งที่มีการบรรจบกันของถนนกับทางน้ำ หรือตำแหน่งที่เส้นทางรถไฟโดยมีสถานีบรรจบกับถนน เป็นต้น ซึ่งจะสังเกตได้จากที่เมืองบางเมืองมีความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ จึงทำให้สามารถติดต่อกันพื้นที่อื่นๆ ได้หลายทิศทาง และยังใช้เส้นทางคมนาคม-ขนส่งได้หลายประเภทด้วย เช่น ทางน้ำ ทางรถไฟ หรือทางถนน เป็นต้น นอกจากนั้นยังพบอีกว่าในบริเวณที่เป็นทางแยกที่ถนนตัดใหม่ หรือทางบรรจบกันของเส้นทางคมนาคม และตามบริเวณที่มีการคมนาคม-ขนส่งต่างชนิดมารวมกันนั้น จะเริ่มมีประชากรมาตั้งบ้านเรือนมากขึ้น และจะทวีจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้ชุมชนขยายใหญ่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจอันได้แก่ อาชีพทางการค้า และการบริการก็เพิ่มขึ้น จนเป็นอาชีพของประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนนั้น สถานที่ทำงานและอาคารบ้านเรือนต่างๆ ก็มีมากขึ้น ดังนั้นชุมชนนี้จึงปรากฏเป็นตัวเมืองที่มีการขยายตัวขึ้นอย่างชัดเจน

แนวความคิดที่ 2 เชื่อว่าเมืองจะก่อตัวในตำแหน่ง ท่าเล สะทาบะแวดล้อม ทางกายภาพธรรมชาติเหมาะสม และเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตของประชากรในชุมชนนั้น เมืองตามแนวความคิดนี้จะตั้งอยู่ติดแม่น้ำ ทำให้ประชากรในเมืองนั้นได้รับความสะดวกในการคมนาคม-ขนส่งทางน้ำ นอกจากนั้นประชาชนในเมืองยังได้นำน้ำมาใช้บริโภคในชีวิตประจำวันอีกด้วย หรือเมืองที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เนินก็จะไม่มีปัญหาเรื่องน้ำท่วมและสามารถจัดการระบายน้ำได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นในตำแหน่งที่เป็นขอบของเนินจะมีน้ำใต้ดินอยู่ตื้น จึงทำให้สะดวกให้สะดวกต่อการขุดบ่อน้ำอีกด้วย

แนวความคิดที่ 3 เชื่อว่าเมื่อวิทยาการพัฒนาขึ้น ประชากรมีความรู้ความสามารถ มีวิธีการมีเทคโนโลยี ดังนั้น ประชากรโลกจึงสามารถปรับสภาพทางธรรมชาติที่ขาดความเหมาะสมให้เป็นสภาพที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานได้ เมืองตามแนวความคิดนี้จะก่อตัวที่ใดก็ได้ โดยการสร้างขึ้นตามความเหมาะสม เช่น เมืองจะเกิดขึ้นได้ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการคมนาคมติดต่อ ดังนั้นจึงสร้างถนนขึ้นก่อนแล้วเมืองจึงเกิดขึ้นตามมา หรือในภูมิภาคที่เป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำท่วมถึง ก็สามารถทำคันดินกั้นแล้วจึงสร้างเมืองขึ้นภายในพื้นที่ที่กำแพงดินกั้นน้ำไว้ อย่างไรก็ตาม การเลือกที่ตั้งของการก่อตัวเมืองใดเมืองหนึ่งอาจพบว่ามีสาเหตุจากความเหมาะสมหลายๆ ด้านด้วยกัน ไม่ได้เกิดมาจากความเหมาะสมเพียงด้านใดด้านหนึ่ง ชุมชนเมืองสำคัญๆ เมืองหลายแห่งในต่างประเทศอาจเติบโตเนื่องจากกิจการเหมืองแร่ เช่น ในประเทศไทย ก็พบว่ามีเมืองหลายแห่งที่เติบโตอันเนื่องมาจากกิจการเหมืองแร่ เช่น การเติบโตของเมืองภูเก็ต พังงา ระนอง

ในอดีตมีกิจการเหมืองแร่ดีบุกตั้งอยู่มาก แล้วพัฒนาขึ้นกลายเป็นชุมชนใหญ่ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ได้หันไปพึ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจแทน ซึ่งแต่เดิม ชุมชนดั้งเดิมส่วนใหญ่มักมีที่ตั้งติดกับแม่น้ำสายสำคัญ จึงทำให้เกิดความสะดวกในด้านการคมนาคม-ขนส่งทางน้ำ ซึ่งใช้เป็นเส้นทางคมนาคม-ขนส่งที่สะดวกที่สุดในระยะแรกเริ่มในการก่อตัวของความเป็นเมือง แต่เมืองเหล่านี้ก็มิได้ก่อตัวขึ้นเนื่องจากความสะดวกในการคมนาคม-ขนส่งแต่เพียงอย่างเดียว ยังเนื่องมาจากความเหมาะสมอื่นๆ อีก เช่น ประชากรในเมืองนั้นสามารถนำมาบริโภค-อุปโภคได้สะดวก เป็นต้น

- **แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหรือหมู่บ้าน**

นพวัลย์ กิจรักษ์กุล (2528) กล่าวถึงวิวัฒนาการตั้งถิ่นฐานของไทยนั้น เนื่องจากเป็นชุมชนเกษตรกรจึงอาศัยแหล่งน้ำเกาะตัวเนื่องกันมาตลอด จากกลุ่มแม่น้ำมาสู่ลุ่มแม่น้ำ จากเหนือจดใต้ ทั้งนี้จากสภาพภูมิประเทศและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเคลื่อนไหวยอพยพเข้าสู่บริเวณลุ่มแม่น้ำต่างๆ ในส่วนที่มีการตั้งถิ่นฐานเบาบางก็อาจเนื่องมาจากพื้นที่เป็นภูเขา บริเวณแห้งแล้ง หรือบริเวณที่ไม่มีความปลอดภัยจากมนุษย์เนื่องมาจากภัยสงครามและธรรมชาติ

สำหรับการตั้งถิ่นฐานบริเวณภาคกลาง แบ่งลักษณะทางภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ออกเป็น 3 บริเวณ คือ ภาคกลางตอนล่าง มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเกิดจากการตกตะกอนทับถมจากแม่น้ำได้ บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำเจ้าพระยา บาร์ตัน (BARTON) เรียกบริเวณนี้ว่า “ HEART OF THAILAND หรือ “ GREAT POPULATIANGLE ” ถือว่าเป็นหัวใจของประเทศไทย ภาคกลางตอนบน มีลักษณะภูมิภาคประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบลูกฟูกกับอีกบริเวณหนึ่ง คือ บริเวณของที่ราบภาคกลางมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบแคบๆ บริเวณเชิงเขา การตั้งถิ่นฐานในภาคกลางนี้เป็นบริเวณการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นที่สุดของประเทศโดยเฉพาะบริเวณภาคกลางตอนล่าง โดยมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม มักจะปรากฏในบริเวณที่ราบใกล้แม่น้ำบริเวณแยกของเส้นทางคมนาคม เช่นบริเวณถนนตัดกัน แม่น้ำหรือคลองบรรจบกัน ตัวอย่างการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มคือ ผู้ประกอบอาชีพทำนา รูปแบบที่สองคือการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย จะพบบริเวณที่มีการทำการเกษตรแบบเพิ่มผลผลิต (INTENSIVE CULTIATION) หรือการทำการเกษตรแบบเข้มข้น เช่น ผู้ที่ประกอบอาชีพทำสวน ทำไร่ โดยมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ของตนเอง ส่วนรูปแบบที่สามคือการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม ซึ่งเป็นสิ่งดึงดูดการตั้งถิ่นฐานของประชากรตั้งแต่อดีตโดยเฉพาะแม่น้ำ ลำคลอง ดังนั้นจะปรากฏว่ามีการสร้างบ้านเรือนเกาะไปตามแนวสองฝั่งลำน้ำ มาในระยะหลังเมื่อมีการสร้างเส้นทางคมนาคมทางบก การตั้งถิ่นฐาน จะอยู่ตามแนวถนนมากขึ้นทั้งนี้เพราะเป็นเส้นทางที่สะดวกรวดเร็ว โดยจะมีการสร้างบ้านเรือนเรียงรายริมฝั่งตามแนวยาวของถนน และถ้าเป็นบริเวณแยกของถนนหรือเป็นชุมทางการตั้งถิ่นฐานจะหนาแน่นมากขึ้น

3) การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (Information) ที่เกี่ยวข้อง

กิติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ (2546) กล่าวถึงเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน จากลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากเดิม คลองและแม่น้ำเป็นจุดกำเนิดของชุมชนต่างๆ ซึ่งอำนวยความสะดวกต่อชุมชนทั้งความเป็นอยู่สภาพวิถีชีวิต ที่อยู่อาศัย อาชีพ และขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับผูกพันกับสายน้ำ รูปแบบดังกล่าวนั้นเป็นการดำรงชีวิตของชุมชนฝั่งน้ำ จนในปัจจุบันเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาประเทศ การพัฒนาถูกนำไปสู่การดำรงชีวิตของเมืองสมัยใหม่แบบ เมืองฟังก์ก ที่อยู่กับถนนอันเป็นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานจากพื้นฐานที่แตกต่างกัน

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ศึกษาถึงลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เคยฝั่งน้ำเป็นเมืองสมัยใหม่แบบเมืองฟังก์ก โดยแสดงให้เห็นถึงรูปแบบต่างๆ ของการเปลี่ยนแปลง จากนั้นจึงศึกษาเพื่อให้ได้ทราบถึงข้อดี และข้อเสียของรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

เพื่อเป็นองค์ความรู้สำคัญที่จะเป็นแนวทางต่อไปในการพัฒนาเมืองที่มีพื้นฐานเช่นเดียวกัน และสร้างทางเลือกในการพัฒนา เพื่อการรับมือต่อปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาเมืองที่แตกต่างจากพื้นฐานเดิมของพื้นที่ อันเป็นข้อเท็จจริงในปัจจุบัน และอนาคตที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป

ขวัญสุวรรณ อติโพธิและคณะ (2545) กล่าวถึงเนื้อหาสาระที่ส่งเสริมความตระหนักว่าบ้านเมืองเราในทุกวันนี้ได้พัฒนาหรือสร้างความเปลี่ยนแปลงมาใส่ตัวที่ทำให้เกิดสภาพ “ความเป็นที่ไม่ทันความมี” เป็นอย่างยิ่งและเป็นสาเหตุสำคัญ ให้เราทั้งไม่รู้จักตนเองและรู้ทันโลกภายนอกจึงได้พาดน มาพบวิกฤติปัญหามากมายดังทุกวันนี้

การตั้งหลักแก้ปัญหาที่ห้อมล้อม ทั้งพาตัวไปข้างหน้าให้ถูกทิศและถูกทางจึงจำเป็นต้องแก้ไขสภาพ “ความเป็นที่ไม่ทันมี” นี้ให้จงได้ การหันหน้ามาร่วมกันพิจารณาและรู้จัก ความเป็นมาของตนเองเพื่อสร้างเป็นอัตลักษณ์ เป็นรากฐานแนวทางที่มั่นคงและยั่งยืน จึงเป็นเรื่องที่ต้องกระทำโดยด่วน

ขวัญสุวรรณ อติโพธิและคณะ (2546-2548) กล่าวถึงการพัฒนา “เค้าโครงภาพรวมพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นหนึ่ง” ให้มีความสมบูรณ์โดยรอการเติมเต็มอย่างสร้างสรรค์ ไม่ว่าจะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้คนมาห้อมล้อมให้ข้อมูลเพิ่มเติม เปิดวงสาธารณะพูดคุยแลกเปลี่ยนตลอดจนผสมผสานกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ให้สามารถเชื่อมโยงและส่งต่อความรู้ความเข้าใจให้กับคนรุ่นหลัง

ความเป็นมาเหล่านี้ยังสามารถร่วมกันพัฒนาผ่านกระบวนการไคร่ครวญสาธารณะเพื่อความเข้าใจใน “อัตลักษณ์...ของท้องถิ่นตน” แล้วแยกแยะเป็นชุดความรู้ซึ่งเกิดจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อสร้างความคิด ประสพการณ์และบทเรียนอันจะนำไปสู่ภาวะคุ้มกันและการสร้างพลังในการเข้าพบกับสถานการณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้นได้ดียิ่งขึ้น ตลอดจนความตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางบ้านเมืองในอนาคตได้อย่างถูกต้อง

ณัฐนาท สุวรรณ (2534) กล่าวถึงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำระหว่างเมือง
อ่างทอง กับเมืองสิงห์บุรี โดยผลที่ได้ทำให้ทราบถึงโครงข่ายการสัญจรที่พัฒนาขึ้นตามยุคสมัยมีส่วนในการ
พัฒนาพื้นที่เมืองเดิมเป็นอย่างมาก ในกรณีของทั้งสองเมืองที่เป็นเมืองริมน้ำมาแต่เดิมต่อมาได้มีการตัดถนน
ผ่านพื้นที่เมืองเข้ามาแต่มาในต่างลักษณะกัน และแต่ละเมืองก็ปรับตัวรับกับถนนต่างกัน โดยทางสิงห์บุรี
สามารถเชื่อมต่อบริเวณสัญจรทางถนนเข้ากับชุมชนริมน้ำเดิมได้ดีกว่า ทั้งด้านการเข้าถึง การใช้ที่ดินที่
สัมพันธ์กับวิถีชีวิตผู้คน ทำให้เมืองสิงห์บุรีดูเป็นเมืองที่น่าอยู่กว่าเมืองอ่างทองที่การปรับตัวที่เกิดขึ้นทำให้
เมืองเงียบเหงาซบเซาลง

จุริรัตน์ นันทวิช (2536) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำบริเวณปากเกร็ด เป็นการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่ง
แม่น้ำลำคลอง มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน มีลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนแบบบ้านใกล้เรือนเคียง มีการทำ
การเกษตรเป็นหลัก

พรรณทิพย์ เปี่ยมพุกธากุล (2537) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำดำเนินสะดวกว่า มีลักษณะเป็นชุมชน
ชาวสวนพึ่งพาแหล่งน้ำในทุกๆด้าน ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน การเพาะปลูก การอุปโภคและบริโภค
การคมนาคมขนส่งและการประกอบกิจกรรมต่างๆ ทางน้ำ โดยมีย่านการค้าริมน้ำและตลาดน้ำเป็นศูนย์กลาง
หลักของชุมชน

สุนทร ชูติชธานนท์ (2540) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำอยุธยาว่า วิถีชีวิตของผู้คนมีความผูกพันแนบแน่น
กับสายน้ำ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะตั้งอยู่ริมน้ำ หลังบ้านมักจะเป็นสวนถัดออกไปจะเป็นทุ่งนา ถัดจาก
ทุ่งนาเป็นป่าละเมาะ จากริมน้ำถึงพื้นที่เพาะปลูกเชื่อมด้วยคลองเล็กๆ การปลูกสร้างที่อยู่อาศัยสะท้อน
วิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ผสานความเชื่อทางศาสนา

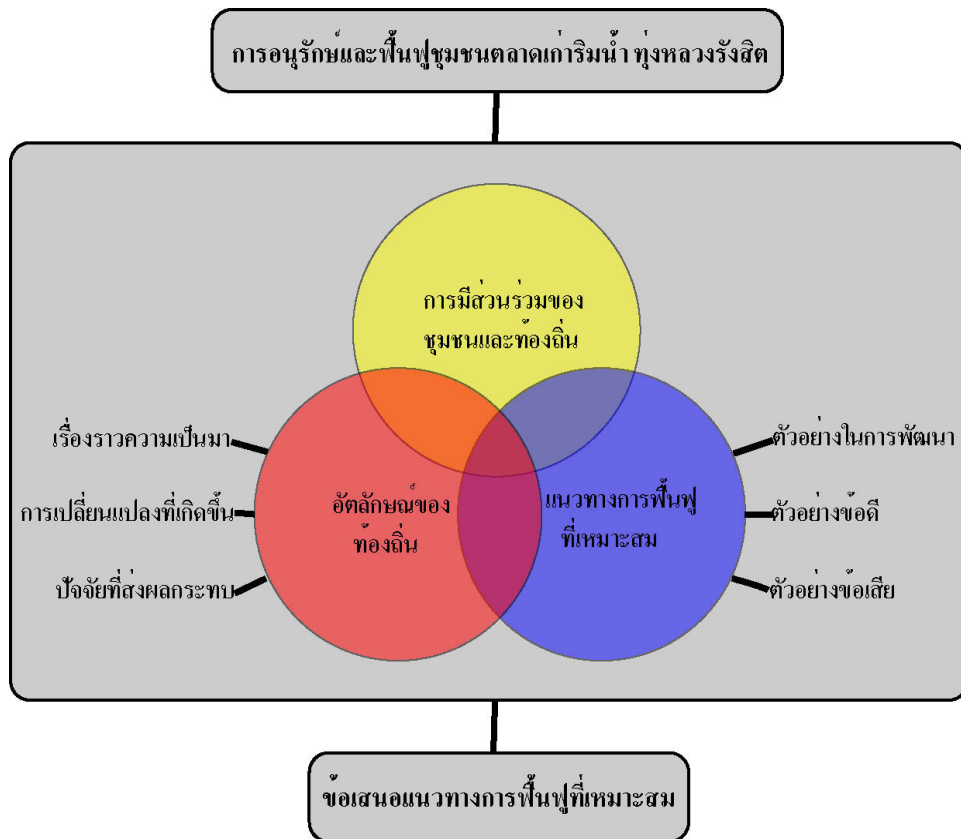
เทิดศักดิ์ เตชะกิจจอร์ (2541) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำบริเวณบางคูเวียงในคลอง
บางกอกน้อยว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทางเกษตรกรรม ไปสู่พื้นที่พักอาศัยหรือโรงงาน มีความ
เสื่อมโทรมของเครือข่ายลำน้ำย่อย และรูปแบบของการดำเนินชีวิตแบบชุมชนริมน้ำจากการเบนความสำคัญ
สู่บนบกแทน

4) กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษานี้ศึกษาถึงเหตุ และผล ของการเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชน ที่ได้มีการปรับเปลี่ยนสภาพจากชุมชนที่เคยอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลอง เข้าสู่สภาพของความเป็นเมืองบกกที่อยู่กับถนน รับกับกระแสพัฒนาการเป็นเมืองสมัยใหม่ หากแต่ทั้งตัวเมืองกลับซ้อนทับอยู่บนรูปแบบชุมชนเดิมที่เคยอาศัยเกาะตัวอยู่กับน้ำ ฟังพาน้ำจึงเป็นเมืองได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงโดยตรงในด้านต่างๆ

การศึกษานี้จึงเป็นไป เพื่อการทำความเข้าใจในพื้นที่ ให้ทราบถึงความเป็นมา ปัจจัยและรูปแบบของการเปลี่ยนแปลง โดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐาน การฟื้นฟูที่ นำมาใช้ศึกษาปัจจัย และรูปแบบที่เกิดขึ้น จากนั้นจึงศึกษาหาแนวทางที่เหมาะสมกับการฟื้นฟูพื้นที่ โดยผ่านการวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาและการฟื้นฟูต่างๆ ทั้งชุมชนและเมืองที่อยู่ในสภาพความเปลี่ยนแปลงเดียวกัน ข้อดี ข้อเสียแบบต่างๆ โดยทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่น แล้วจึงนำผลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ พัฒนาเป็นแนวทางในการฟื้นฟูเมืองที่มีพื้นฐาน รูปแบบการตั้งถิ่นฐานเมืองแบบฟังน้ำที่เหมาะสม เพื่อจะได้ไม่ก่อให้เกิดปัญหาอันเกิดจากการพัฒนาเมืองที่ขาดการคำนึงถึงสภาพเมืองและชุมชนดังเช่น รูปแบบการพัฒนาเมืองที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

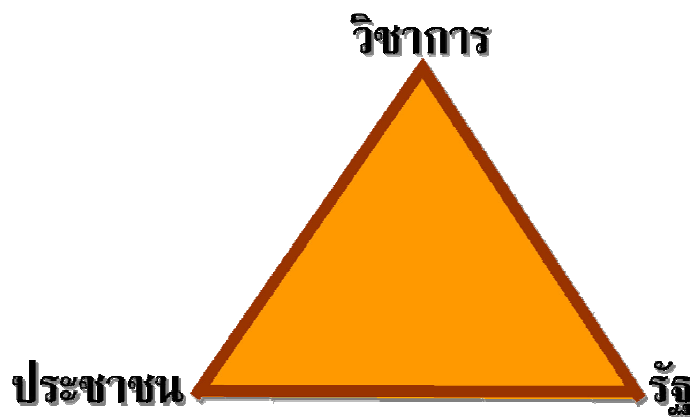
แผนภูมิที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

5) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและเทคนิควิธีการ

จากกรอบแนวคิดการวิจัย คณะผู้วิจัยจึงได้ออกแบบวิธีการวิจัย เป็น 2 เทคนิควิธี คือ

รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยได้ออกแบบเทคนิควิธีการ โดยประสาน “ทฤษฎีสามประสาน” (รัฐ + ภาควิชาการ + ชุมชน) ผสมกับเทคนิคกระบวนการประชาสังคมและการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) โดยการจัดประชุมกลุ่มย่อยในพื้นที่ด้วยรูปแบบของ Focus Group และการจัด Workshop ในพื้นที่ เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูด้วยตัวเอง

แผนภูมิที่ 1.2 แนวคิดทฤษฎีสามประสาน

รูปแบบการวิจัยเชิงเปรียบเทียบ เป็นการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ศึกษา กับพื้นที่อื่นๆ ที่ได้มีการดำเนินการ และจัดทำแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนด้วยมาตรการและวิธีการต่างๆ

ภาพที่ 1.12 การฟื้นฟูชุมชนศรีประจันต์

ภาพที่ 1.13 การฟื้นฟูชุมชนตลาดสามชุก

ภาพที่ 1.14 การฟื้นฟูตลาดบ้านใหม่

ภาพที่ 1.15 การพัฒนาตลาดบางน้ำผึ้ง

- 1) ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ได้ถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์ศักยภาพ โอกาส และข้อจำกัดของพื้นที่ผ่านเทคนิคการซ้อนทับ (Overlay Technique) และเทคนิคการวิเคราะห์ SPSS แปรผลออกมาในรูปของแผนที่มาตราส่วน 1: 5,000 ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ Arch Info และ Map Info ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์นี้เป็นเครื่องมือที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ โปรแกรมนี้สามารถอธิบายผลการศึกษาได้อย่างเป็นรูปธรรม และสามารถสร้างความเข้าใจและนำไปใช้เป็นฐานข้อมูลการวิเคราะห์และการจัดการชุมชนในด้านอื่นๆ ได้

1.6 ขั้นตอนและวิธีดำเนินการศึกษาวิจัย

ขั้นที่ 1 คือการค้นหาลักษณะของชุมชนและการพิสูจน์สมมติฐาน

การดำเนินการในขั้นตอนนี้ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในกระบวนการจัดทำแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนย่านเก่าริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต เนื่องจากเป็นขั้นตอนที่มีการใช้เทคนิคการวิเคราะห์ที่หลากหลาย การออกแบบวิธีการวิจัยขึ้นอยู่กับชุมชนตัวอย่างที่ทำการศึกษา เนื่องจากในแต่ละชุมชนมีเอกลักษณ์เฉพาะ และจุดแข็งของชุมชนที่แตกต่างกัน สำหรับขั้นตอนการดำเนินการ สามารถสรุปเป็นแผนผังได้ดังนี้

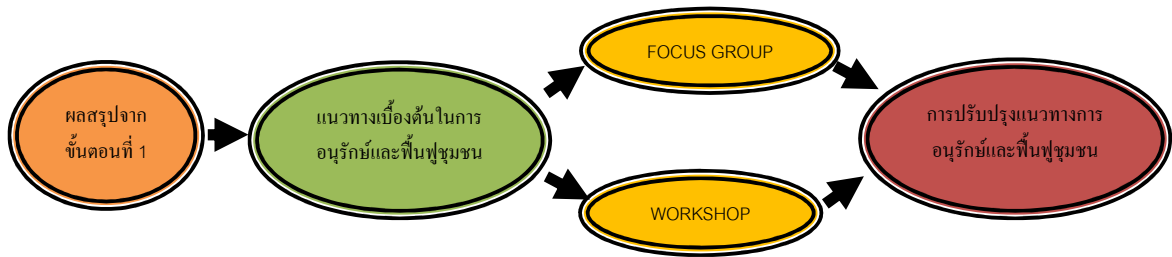

แผนภูมิที่ 1.3 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยในขั้นที่ 1

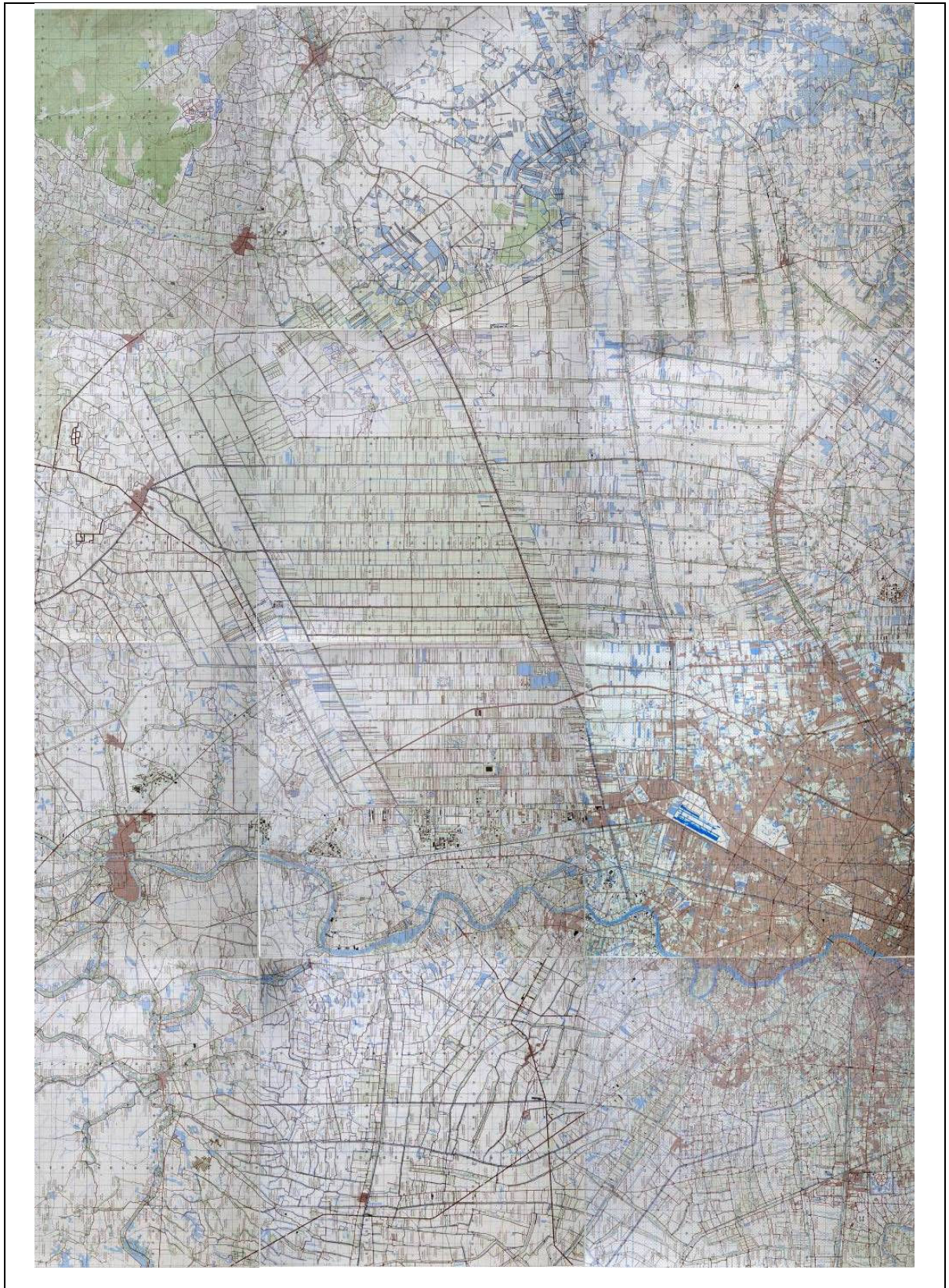
ขั้นที่ 2 การออกแบบแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและการปรับปรุงแนวทาง

หลังจากที่สรุปการดำเนินการในขั้นตอนที่ 1 แล้ว จะนำเอาผลการศึกษามาสร้างแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนร่วมกับชุมชน โดยการจัด focus group และ workshop ในชุมชน เพื่อหาแนวทางและดำเนินการปรับปรุงแนวทางร่วมกัน

แผนภูมิที่ 1.4 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยในขั้นที่ 2

ขั้นที่ 3 การสรุปแนวทางที่เหมาะสม รูปแบบและวิธีการ รวมทั้งข้อควรระวังต่างๆ ในการดำเนินการตามแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน

แผนที่ 1.1 แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

ที่มา กรมแผนที่ทหาร พ.ศ.2540

บทที่ 2

วิวัฒนาการทุ่งหลวงรังสิต

2.1 ลักษณะการพัฒนาบริเวณทุ่งหลวงรังสิต

อาณาบริเวณที่เรียกว่า “รังสิต” นั้นจัดได้ว่าเป็นดินแดนใหม่ที่เพิ่งพัฒนาขึ้นเมื่อประมาณ 100 ปี มาแล้ว สภาพดั้งเดิมของพื้นที่เขตนี้เป็นที่ราบลุ่มต่ำมาก มีปัญหาการระบายน้ำที่ไม่สะดวก ทำให้ไม่เหมาะสมที่จะตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน พื้นที่ส่วนใหญ่จึงถูกทิ้งให้รกร้างว่างเปล่า จนกระทั่งถึงทศวรรษที่ 2430 จึงได้เริ่มต้นการพัฒนาขึ้นอย่างจริงจัง มีข้อสังเกตเบื้องต้นในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเขตนี้ประการหนึ่งว่า เป็นอาณาบริเวณที่มีการกำเนิดและพัฒนาที่สัมพันธ์กับเรื่องของ “ทุน” ในรูปของ “เงินตรา” ที่ค่อนข้างเด่นชัด นับตั้งแต่แรก ก็เริ่มต้นจากการลงทุนของเอกชนเพื่อพัฒนาการขุดคลองโดย “บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม-จำกัด” ติดตามมาด้วยการเฟื่องฟูของธุรกิจจัดสรรที่ดินเพื่อใช้ปลูกข้าว มาถึงยุคพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรม เขตนี้ก็เป็นเขตแรกๆ ที่มีการลงทุนพัฒนาอุตสาหกรรมขึ้นปฐม ประเภทโรงทอผ้าและอุตสาหกรรมเส้นใย กระทั่งมาถึงยุคปัจจุบัน เขตนี้กำลังมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางในการพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ๆ ควบคู่ไปกับการพัฒนาขึ้นเป็นเมืองรองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ดูเหมือนว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจการเมือง อันเป็นปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยหลักที่กำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงของเขตนี้

โดยในการศึกษารั้วนี้สามารถแบ่งการเปลี่ยนแปลงลักษณะการพัฒนาของบริเวณทุ่งหลวง-รังสิตออกเป็น 5 ยุคตามลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสภาพนิเวศวิทยาเป็นหลักคือ

- (1) ยุคก่อนการบุกเบิก
- (2) ยุคบุกเบิก
- (3) ยุคสังคมที่หนา
- (4) ยุคสถาปนาเมืองข้าว
- (5) ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง

1) ยุคก่อนการบุกเบิก

พื้นที่ ที่รู้จักกันในนาม “ทุ่งหลวงรังสิต” เดิมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณที่เรียกกันมาแต่เดิมว่า “ทุ่งหลวง” อันหมายถึงท้องทุ่งอันกว้างใหญ่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณทางตอนใต้ของอยุธยาลงมาจนจรดกรุงเทพมหานคร มีแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำบางปะกง (หรือแม่น้ำนครนายก) เป็นขนานทางซ้ายและขวา กับมีคลองแสนแสบ – บางขนากเป็นแนวเขตแดนตอนใต้ จากหลักฐานเอกสารบันทึก การเดินทางโดยชาวต่างชาติและมิชชันนารีที่เดินทางมาประเทศสยามก่อนปี พ.ศ.2370 และการเดินทางของ นายสมิต เอส วารังตัน ในปี พ.ศ.2433 ได้มีการกล่าวอ้างถึงพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ อำเภอ สามโคกในปัจจุบันไปจนถึงอยุธยา ซึ่งเข้าใจว่าเป็นบริเวณเดียวกับลุ่มน้ำขังเหนือและที่ราบลุ่มน้ำขังตะวันตกทั่วไปของทุ่งรังสิตในยุคก่อนการบุกเบิก (ก่อนพ.ศ.2432) น่าจะเป็นทุ่งหญ้าขนาดใหญ่มีน้ำขังอยู่บางแห่ง พรรณไม้ที่ขึ้นส่วนมากเป็นพวกหญ้าและหญ้าน้ำประเภทต่างๆ เช่น ต้นอ้อ ต้นกกชนิดต่างๆ ต้นกกสามเหลี่ยม ต้นธูปฤๅษี ต้นโสนหางไก่ ต้นแขม(แตงน้ำ) ต้นโสน หญ้าโชมง ต้นบอน บัวเผื่อน บัวหลวง ในบริเวณที่มีน้ำไม่ลึกนักและบริเวณที่เป็นที่ดอนซึ่งพบอยู่โดยทั่วไปมักจะมีไม้พุ่มและไม้ใหญ่ขึ้นจำพวก ต้นไทร ต้นทองหลาง ต้นมะกอกน้ำ ต้นทองหลาง ต้นมะกอกน้ำ ต้นขนาก ต้นสะแก ข่อย เป็นต้น และจากหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งให้เห็นว่าภายหลังจากการขุดคลองแสนแสบแล้ว (ซึ่งขุดในสมัยรัชกาลที่ 3) ได้มีการอพยพผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐานตามแนวคลองแสนแสบและคลองสาขา ทำให้ท้องทุ่งบริเวณคลองแสนแสบมีชื่อเรียกเฉพาะว่า “ทุ่งหลวงแสนแสบ” หรือ “ทุ่งแสนแสบ” ในขณะที่เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการขุดคลองรังสิตและคลองซอยต่างๆ ในเขตทุ่งหลวง บริเวณที่ขุดคลองใหม่นี้ก็ถูกเรียกว่า “ทุ่งหลวงรังสิต” หรือ “ทุ่งรังสิต” ในแง่นี้หมายความว่า “คลอง” ที่ขุดขึ้นใหม่ๆ นั้นเองได้เป็นตัวที่กำหนดการแบ่งแยกเขต “ทุ่งหลวง” แต่เดิมออกจากกัน และในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเองได้มีการยกฐานะเขตทุ่งหลวงทั้งสองขึ้นเป็นเมืองใหม่สองเมืองคู่กันคือ “เมืองมินบุรี” สำหรับ “ทุ่งหลวงแสนแสบ” และ “เมืองธัญบุรี” สำหรับ “ทุ่งหลวงรังสิต”

ในการศึกษาแผนที่สมัยรัชกาลที่ 5 เขตที่เรียกว่า “ทุ่งหลวง” นอกจากจะมีสภาพเป็นทุ่งราบกว้างใหญ่ลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญของเขตทุ่งราบนี้ก็คือ สภาพที่เต็มไปด้วยห้วยหนองคลองบึงตามธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นจากสภาพทางกายภาพที่เป็นที่ราบต่ำ และการระบายน้ำไม่สะดวก กล่าวคือ เมื่อมีฝนตกหรือมีน้ำจากแม่น้ำไหลบ่าเข้ามาในฤดูน้ำหลาก ก็จะมีสภาพเป็นพื้นที่น้ำขังหรือมีเส้นทางน้ำไหลเล็กๆ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ รวมทั้งมีเส้นทางน้ำที่คนเข้ามาขุดเพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ๆ โดยอาศัยแนวทางเดินของน้ำเดิมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เพราะในเขตทุ่งรังสิตจะสังเกตเห็นลักษณะภูมิประเทศที่เป็นห้วยหนองคลองบึงปรากฏอยู่อย่างกว้างขวางแล้วก่อนการขุดคลองรังสิต กล่าวคือ บริเวณคลองรังสิตฝั่งเหนือ ได้แก่ ลำบางน้อย ลำอ้ายสัง ลำลาดไทร ลำหนองจิก ลำเรือแตก คลองเชียงรากน้อย คลองเชียงรากใหญ่ คลองบางหวาย

คลองบางหลวงหัวป่า ลำลูกกา บึงทองหลวง ลำไทร บึงคอไห หนองเสือ และบริเวณคลองรังสิตฝั่งใต้ ได้แก่
ลำบางสิง หนองบอน ลำลาดโพ ลำลาดสนุ่น ลำสาวย ลาดจะเข้ บึงคำพลอย ลำสี่สะกระบือ ลำสมอกอง
ลำอ้อมแก้ว ลำห้อมแตก คลองชัน

อักขรวิธานศัพท์ของหมอบรัดเลย์ ได้อธิบายว่า “คลอง” “บาง” และ “ลำ” ไว้ว่าหมายถึง ลักษณะ
ของลำน้ำขนาดเล็กที่แยกออกจากแม่น้ำ มีทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่คนขุดขึ้น ทั้งนี้มีขนาดที่
แตกต่างกันไป พระราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 4 ในหนังสือบางกอกกริครีเคอร์ ได้ทรงอธิบายคำว่า “คลอง”
และ “บาง” ว่ามีความหมายเหมือนกันและสามารถใช้แทนกันได้ ในขณะที่พระยาอนุমানราชชนได้ชี้ชัด
ยิ่งขึ้นอีกว่า คำว่า “บาง” หมายถึง “ลำคลอง” ที่มีหมู่บ้านตั้งอยู่ ส่วน “หนอง” และ “บึง” นั้นอักขรวิธาน
ศัพท์ของบริดเลย์ อธิบายว่ามีลักษณะเป็นที่ลุ่มน้ำขัง โดยไม่ได้ติดต่อกับแม่น้ำและไม่มีทางน้ำไหล

พิจารณาในแง่ของการตั้งถิ่นฐานในเขตทุ่งหลวงรังสิตก่อนการขุดคลองรังสิตนี้ การตั้งถิ่นฐานคงมี
อยู่อย่างเบาบาง การตั้งถิ่นฐานอย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อนชัดเจนน่าจะมีอยู่เฉพาะบริเวณที่มี “คลอง” หรือ “บาง”
ซึ่งเป็นลักษณะภูมิประเทศที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำ และสามารถชักน้ำเข้าไปถึงพื้นที่ ที่จะทำการเพาะปลูก หรือ
เพื่อเป็นเส้นทางเข้าไปตั้งบ้านเรือน ในขณะที่พื้นที่ส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ห่างไกลจากแม่น้ำลำคลองคงจะมีการตั้ง
ถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจาย พระยาอนุমানราชชนได้กล่าวถึงสภาพการตั้งบ้านเรือนในเขตทุ่งรังสิตก่อน
ขุดคลองไว้ว่า

“อย่างบ้านเรือนแถวทุ่งรังสิต ซึ่งเป็นทุ่งเว้งกว้างใหญ่เห็นลิบลับ
สุดสายตามิหมู่บ้านขึ้นจัดจางหวะอยู่กระจัดกระจายกันไปเป็นหย่อมๆ
คล้ายเป็นเกาะเป็นดอนอยู่กลางน้ำ ที่ตรงหมู่บ้านนี้ ถมดินเป็นโคก
เพื่อหนีน้ำท่วมในฤดูหน้าน้ำแล้วสร้างบ้านปลูกเรือนอยู่กันเป็น
หย่อมๆ เมื่อครั้งไม่ได้ขุดคลองเข้าไป นี้เห็นจะเรียกว่าหมู่บ้าน
กระจัด (Scatter village) ได้อีกเหมือนกัน...”

ลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเขตทุ่งหลวงบริเวณที่ห่างไกลจากแม่น้ำ คือสภาพที่
เป็น “หนองบึง” และ “ป่า” อันเป็นบริเวณที่ยังไม่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คน เนื่องจากสภาพพื้นที่ๆ ยังเป็นป่า
รกชั้นเต็มไปด้วยอันตรายจากสัตว์ร้าย เช่น งู โขลงช้างป่า รวมไปถึงไข้ป่าที่ยังมีอยู่อย่างชุกชุม

ลักษณะทางกายภาพของทุ่งหลวงรังสิตเมื่อเริ่มต้นการบุกเบิก กล่าวได้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคง
เป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่า ผู้คนยังไม่สามารถเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน การตั้งถิ่นฐานคงมีอยู่บ้างอย่าง
กระจัดกระจาย เฉพาะบริเวณพื้นที่ใกล้แม่น้ำที่มีคลองสายน้อยใหญ่เกิดขึ้น โดยธรรมชาติและที่ผู้คนขุดขึ้น
การอพยพและการตั้งถิ่นฐานของผู้คนขนาดใหญ่จะได้เริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการขุดคลองรังสิตและคลองซอย
ต่างๆ ในเวลาต่อมา

2) ยุคบุกเบิก

ยุคนี้เริ่มตั้งแต่มีสัมปทานขุดคลองของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามในปี พ.ศ. 2431 อันมีผลตามมาให้เกิดการบุกเบิกที่ดินขนาดใหญ่ จากสภาพท้องทุ่งและป่าสุ่มน้ำอันกว้างใหญ่ไพศาล ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนองต่อเศรษฐกิจการค้าข้าวที่ได้ขยายตัวขึ้นอย่างกว้างขวางภายหลังสนธิสัญญาบาวริง การขอสัมปทานขุดคลองใน “โครงการรังสิต” ซึ่งหมายถึง การขุดคลองรังสิต และคลองซอยต่างๆ นั้น บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ได้รับอนุญาตขุดคลองจากรัฐบาลเป็นระยะๆ รวมเป็นคลองทั้งสิ้นตามโครงการจำนวน 59 คลอง เป็นระยะทางยาว 22,779 เส้น หรือ 1,136 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 800,000 – 1,500,000 ไร่ สัมปทานดังกล่าวได้ครอบคลุมพื้นที่เขตการปกครองในปัจจุบันดังต่อไปนี้

1. จังหวัดปทุมธานี เป็นพื้นที่ส่วนที่มากที่สุดของสัมปทานขุดคลองรังสิต ได้แก่ เขตอำเภอธัญบุรี (อำเภอรังสิตเดิม) อำเภอกองหลวง อำเภอหนองเสือ และอำเภอลำลูกกา
2. จังหวัดนครนายก เฉพาะเขตอำเภอองครักษ์
3. จังหวัดฉะเชิงเทรา เฉพาะเขตอำเภอบางน้ำเปรี้ยว
4. กรุงเทพมหานคร เฉพาะเขตหนองจอก (เดิมเคยขึ้นกับเมืองมีนบุรี) กับเขตบางเขน
5. จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เฉพาะเขตอำเภอวังน้อย
6. จังหวัดสระบุรี เฉพาะเขตอำเภอหนองแค

บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม (Saim Lands, Canal and Irrigation Company) ได้ถือกำเนิดในปี พ.ศ. 2431 โดยการรวมหุ้นของกลุ่มเจ้านาย ขุนนางและนักธุรกิจชาวตะวันตก ประกอบด้วย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระนานาพิธยาภิ (ชื่น บุนนาค) นายโยคิม แกรซี (Joachim Grassi) และพระเจ้าสัวยม พิศบุตร หรือหลวงสาธตราชายุกต์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2435 ได้มีการเปลี่ยนแปลงหุ้นส่วนอีกครั้งหนึ่ง โดยมีนายเออร์วิน มุลเลอร์ (Erwin Muller) หรือพระปฏิบัติราชประสงค์ นายฮันส์ เมตเลอร์ (Han Metzler) และ ม.ร.ว.สุวพันธ์ สนิทวงศ์ บุตรคนโตในพระองค์เจ้าสายเข้ามาแทนหุ้นเดิม 3 คน คือ เข้ามาแทนพระนานาพิธยาภิ นายโยคิม แกรซี และเจ้าสัวยม

ในระยะเริ่มต้นของการก่อตั้งบริษัท พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ทรงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินงานเพื่อขอพระบรมราชานุญาตขุดคลองจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงเป็นผู้ที่เข้าไปบุกเบิกการขุดคลองด้วยพระองค์เอง ด้วยเหตุนี้คลองสายแรกสุดคือ คลองรังสิตประยูกต์ จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งโดยชาวบ้านว่า “คลองเจ้าสาย” นอกเหนือจากที่เรียกว่า “คลองแปดวา” ซึ่งเป็นการเรียกตามขนาดของคลอง

จุดประสงค์ในการดำเนินงานของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ตามข้อเสนอของบริษัทเมื่อแรกเริ่มคือการจัดวางโครงการชุกคลองเพื่อเปิดที่ดินใหม่ๆ ที่ยังไม่เคยมีการเพาะปลูกมาก่อนเพื่อใช้ในการปลูกข้าว ทั้งนี้โดยมีนายโยคิม แกรซีส สถาปนิกชาวอิตาลี เป็นผู้วางโครงการที่เรียกว่า “Scheme of Irrigation in Siam” เพื่อจัดสร้างระบบคลองชลประทานเพื่อส่งน้ำแก่ชาวนาข้าว นอกเหนือจากการใช้คลองเพื่อการคมนาคมและขนส่ง เนื่องจากโครงการของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามตามที่ได้วางแผนไว้ เป็นโครงการขนาดใหญ่และจะต้องใช้เงินลงทุนมากเพื่อเป็นการประกันการลงทุนของบริษัท สัญญานุญาตชุกคลองจึงมีสาระสำคัญของการที่บริษัทขอมี “สิทธิพิเศษ” ที่เพิ่มขึ้นมากกว่าการขออนุญาตของเอกชนรายอื่นๆ

ตามสัญญาพระบรมราชานุญาตลงวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2431 ซึ่งมีข้อสัญญารวม 12 ข้อ มีสาระสำคัญที่อาจยกมาพิจารณาได้ดังนี้

- สัญญาข้อ 1 ได้ให้สัมปทานการชุกคลองแก่บริษัทในพระราชอาณาเขตสยาม เป็นเวลา 25 ปี โดยได้ระบุสิทธิของบริษัทที่จะเป็นผู้ได้รับเลือกก่อนผู้อื่น กล่าวคือ รัฐบาลสยามให้บริษัทมีโอกาสที่จะเป็นผู้ได้รับจ้างและรับชุกคลองก่อนผู้อื่นในพื้นที่ทั้งปวงในพระราชอาณาเขตสยาม
- ขณะที่สัญญาข้อ 3 ระบุว่า ถ้าจะมีผู้ใดผู้หนึ่งมาขออนุญาตชุกคลองในที่ตำบลใดซึ่งรัฐบาลเห็นว่าจะประโยชน์แก่แผ่นดินควรจะยอมให้ชุกได้ก็จะแจ้งให้บริษัททราบ ถ้ามบริษัทก่อนว่าบริษัทจะชุกหรือไม่ ถ้ามบริษัทไม่ชุกจึงจะยอมให้ผู้ขออนุญาตรายอื่นชุกตามประสงค์ ถ้ามบริษัทรับชุกก็จะอนุญาตให้ชุก เพราะกำหนดการชุกคลองมิได้เป็นความลับทำให้บริษัทเสียเปรียบ และก่อให้เกิดปัญหาพิพาทในเรื่องที่ดิน แต่ในอีกแง่หนึ่ง สัญญาข้อนี้ทำให้บริษัทสามารถอ้างสิทธิเข้าครอบครองที่ดินได้โดยง่าย ไม่ว่าบริษัทจะได้รับอนุญาตให้ชุกคลองแล้วหรือยัง หรือถ้าได้รับแล้วได้ชุกคลองขึ้นจริงหรือไม่ รวมถึงได้ชุกคลองถูกต้องตามโครงการที่ขออนุญาตหรือไม่อย่างไร
- สัญญาข้อ 7 ระบุว่า คลองที่บริษัทได้รับอนุญาตให้ชุกเมื่อเสร็จแล้วบริษัทจะเป็นผู้ดูแลรักษา และจัดการทั้งปวงเกี่ยวกับคลองนั้นตลอดระยะเวลาที่บริษัทขายที่ดิน ซึ่งบริษัทจะได้รับตามสัญญาข้อ 4 และคลองเก่าที่บริษัทได้รับจ้างชุกช่อมานั้น ถ้าเป็นการมอบอำนาจให้บริษัทเก็บเงินแก่เรือไปมาที่จะรักษาและจัดการทั้งปวงตลอดช่วงเวลาที่เก็บเงิน สัญญาข้อนี้แม้จะดูไม่แน่ชัดว่าบริษัทมีสิทธิเรียกค่าธรรมเนียมจากเรือที่ผ่านคลองที่บริษัทชุกหรือไม่ แต่ในทางปฏิบัติบริษัทก็กำหนดอัตราเรียกเก็บค่าธรรมเนียมจากเรือที่ผ่านคลอง ในขณะที่ความรับผิดชอบในการดูแลคลองของบริษัทเป็นเรื่องที่ถกเถียงกันในเวลาต่อมา
- ในการชุกคลองตามสัมปทาน บริษัทจะต้องให้ผลตอบแทนแก่รัฐบาลตามสัญญาข้อ 8 คือ ต้องทูลเกล้าฯ ถวายส่วนกำไรร้อยละ 20 ส่งขึ้นพระคลังมหาสมบัติ

สัญญาพระบรมราชานุญาตนี้ได้ตกลงเช่นสัญญา โดยมีผู้รับผิดชอบสัญญาฝ่ายรัฐบาล คือ คอมมิตติกรมพระนครบาล ได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ และพระเจ้าน้องยาเธอ

กรมหลวงสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์ ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเหตุใดกรมพระนครบาลจึงเป็นผู้รับผิดชอบในการสัญญาฉบับนี้ แทนที่จะเป็นเสนาบดีกรมนา (กระทรวงเกษตร) ซึ่งมีหน้าที่ดูแลทางด้านเกษตร อาจเป็นไปได้ว่าเพราะพื้นที่บริเวณที่บริษัทของชวดคลองอยู่ในความรับผิดชอบดูแลด้านความสงบเรียบร้อยของกรมพระนครบาล ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยทันทีที่ปรากฏสัญญาฉบับนี้ ก็คือ ความไม่เห็นด้วยของเสนาบดีกรมนา ในขณะนั้น คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ประเด็นที่นำไปสู่ข้อโต้แย้งคือ การมองว่าการชวดคลองเป็นเรื่องที่รัฐบาลควรจัดทำมากกว่าให้เอกชนเป็นผู้จัดทำ โดยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เสนอว่า เรื่องชวดคลองโดยเฉพาะคลองคูนา เป็นเรื่องที่กรมนาคิดจะชวดเองในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และเห็นว่าควรให้เอกชนหลายๆ รายเข้ามาชวดอย่างที่เคยปฏิบัติมา มากกว่าที่จะให้บริษัทดำเนินการแต่ผู้เดียว อีกประเด็นหนึ่งก็คือปัญหาการที่จะคงอำนาจของกรมนาไว้ในการปิดเปิดทำนบกั้นน้ำ ซึ่งสามารถจะควบคุมได้ถ้ากรมนาเป็นผู้ชวดคลองเอง นอกจากนั้นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็ยังติติงสัญญาที่พระราชทานที่ดินถึง 40 เส้น เพราะแต่เดิมเคยพระราชทานเพียง 20 -30 เส้น รวมถึงการตั้งข้อรังเกียจที่หุ้นส่วนของบริษัทเป็นคนในบังคับต่างประเทศ

ภายหลังการได้รับพระบรมราชานุญาตชวดคลอง บริษัทชวดคลองแลคูนาสยามได้ยื่น โครงการขอชวดคลอง จำนวน 8 สาย ดังต่อไปนี้

1. คลองที่ 1 เป็นคลองสายใหญ่ ชุดตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาที่บ้านถั่ว ใต้เกาะใหญ่ ปทุมธานี ไปออกเมืองนครนายก ยาว 2000 เส้น ขนาดกว้าง 6 วา ลึก 6 ศอก
2. คลองที่ 2 ชุดตั้งแต่คลอง 1 ไปออกแม่น้ำบางปะกง บริเวณคลองบางขนาก ยาว 90 เส้น กว้าง 6 วา ลึก 6 ศอก
3. คลองที่ 3 -7 เป็นคลองคูนา ชุดตั้งแต่ คลองที่ 1 และ 2 มายังคลองแสนแสบ ตามลำดับ กว้าง 3 วา ลึก 3 ศอก
4. คลองที่ 8 ชุดตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก บริเวณบ้านโควัด ไปออกแม่น้ำท่าจีนที่บ้านสองพี่น้อง ยาว 1300 เส้น กว้าง 6 วา ลึก 6 ศอก

โครงการที่บริษัทของชวดครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นโครงการที่มีขอบเขตพื้นที่กว้างขวางมาก คือทั้งในทุ่งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เฉพาะในทุ่งฝั่งตะวันออกซึ่งบริษัทของชวดคลองที่ 1 - 7 ตามโครงการที่จะเรียกต่อไปว่า “โครงการรังสิต” นั้นได้ครอบคลุมพื้นที่ของเขตทุ่งหลวงทั้งหมดที่เรียกต่อมาว่า “ทุ่งรังสิต” และ “ทุ่งแสนแสบ” ในขณะที่ทุ่งฝั่งตะวันตกจะครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่เมืองนนทบุรีไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี

อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกรมนาได้รับ โอนอำนาจจากกรมพระนครบาลให้เป็นผู้ควบคุมการดำเนินงานของบริษัทชวดคลองแลคูนาสยามนั้น ได้อนุญาตให้บริษัทชวดคลองได้เพียงสายเดียวก่อน คือ เฉพาะคลองสายที่ 1 ตามหนังสืออนุญาตชวดคลองลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2433

บริษัทได้รับอนุญาตให้ขุดคลอง โดยเริ่มต้นขุดที่ตำบลบ้านใหม่ใต้เกาะใหญ่แขวงเมืองปทุมธานี ไปออกแม่น้ำนครนายก ขนาดคลองกว้าง 6 วา ลึก 6 สอก ยาว 1400 เส้น ที่น่าสังเกตก็คือได้มีการเปลี่ยนแปลงตำบลที่เริ่มต้นขุดคลอง รวมถึงมีการเปลี่ยนแปลงขนาดความยาวของคลองไปจากที่ขอไว้เดิม

อาจกล่าวได้ว่าการดำเนินงานของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้ประสบปัญหาความขัดแย้งกับทางราชการมาตั้งแต่เริ่มต้น การที่กรมอนุญาตให้บริษัทขุดคลองได้เพียง 1 สายในจำนวนที่ขอไป 8 สาย ปัญหาที่บริษัทต้องเผชิญ โดยทันทีก็คือ กรณีที่เอกชนรายอื่นๆ ถือโอกาสเข้าไปขุดคลองและมีผู้คนเข้าไปจับจองที่นาในที่ๆ บริษัทกำหนดว่าจะขุดคลอง แต่ยังไม่ได้รับอนุญาตอย่างเป็นทางการ ผลก็คือ บริษัทได้ทักท้วงการกระทำของเสนาบดีกรมนาที่ไม่อนุญาตและในทางปฏิบัติบริษัทก็ได้ล่วงละเมิดด้วยการเข้าไปขุดคลองในบริเวณอื่นๆ โดยที่รัฐบาลยังไม่ได้อนุญาต แต่อยู่ในแผนที่ๆบริษัทได้เคยขอไว้ ทั้งยังได้แจ้งการกระทำดังกล่าวให้กรมมารับทราบด้วย

การเจรจาเพื่อขออนุญาตขุดคลองได้ยืดเยื้อต่อมาอีกหลายปี จนกระทั่งถึงสมัยที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการที่ได้ตั้งขึ้นใหม่ บริษัทได้ยื่นเรื่องราวขอขยายการขุดคลองครั้งใหม่ในปี พ.ศ. 2435 แต่การขอครั้งนั้นก็ยังคงไม่ได้รับอนุญาตเนื่องจากเป็นระยะเวลาที่บริษัทกำลังมีปัญหากับรัฐบาลเรื่องยาแกรซึ่งหุ้นส่วนของบริษัทไม่ยอมเปลี่ยนมาเป็นคนในบังคับสยาม จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2436 ที่พระปฏิบัติราชประสงค์ (Muller) ได้เข้ามาเป็นหุ้นส่วนแทน บริษัทจึงได้เสนอขอขยายการขุดคลองครั้งใหม่เฉพาะในโครงการรังสิตดังต่อไปนี้

1. ขอบขุดคลองแยกจากคลองรังสิตฝั่งใต้ เป็นคลองกว้าง 6 วา ลึก 5 สอก ตามลำคลองที่ 1 ยาว 53 เส้น แล้วเลี้ยวไปหาคลองที่ 2 ลงไปตามแนวคลองนั้น 73 เส้น จนเสมอแนวปลาย คลองกรมหมื่นภูธเรศ แล้วเลี้ยวขึ้นไปออกตำบลบางลูกเสือ แม่น้ำนครนายก ยาวประมาณ 1600เส้น เสร็จในปี พ.ศ.2544

2. ขอบขุดคลองอีกสายหนึ่งฝั่งเหนือคลองรังสิต ตั้งแต่ปลายคลองเชียงรากน้อยขุดไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงบ้านนาเล็ง ยาว 1500 เส้น คลองกว้าง 4 วา ลึก 3 สอก

3. ขอบขุดคลองแยกเป็นคลองคูนา กว้าง 4 วา ลึก 3 สอก เหนือคลองรังสิต 18 สาย และขุดคลองฝั่งเหนือเป็นคลองขอบนาในปลายคลองตลอดต่อกัน ฝั่งใต้คลองรังสิตจะขุดเป็นคูนา 21 สาย แต่คลองคูนาฝั่งใต้จะขุดเป็นคลองกว้าง 4 วา ลึก 3 สอก และเป็น 2 ตอน รวมความยาวของคลองคูนาและขอบนาฝั่งเหนือและใต้ 41 คลอง ยาวประมาณ 43,000 เส้น กำหนดทำการตามข้อ 2 – 3 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2456 โดยจะลงมือขุดในปี พ.ศ. 2436

ที่มาของการขยายการขุดคลองเพิ่มขึ้นในทุ่งรังสิตจำนวนมากในครั้งนี้ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เป็นผู้ชี้แจงเองว่า เนื่องมาจากทางการได้ตรวจแผนที่เดิมของบริษัทเฉพาะในเขตทุ่งรังสิตซึ่งมีอยู่ 7 สายแล้ว เห็นว่ายังไม่พอกับความเจริญของบ้านเมือง จึงได้เจรจาให้บริษัทขยายคลองกล่าวคือ คลอง 6 วา (คือคลองรังสิต) ขยายเป็น 8 วา คลอง 4 วา ขยายเป็น 6 วา คลอง 3 วา ขยายเป็น 4 วา และคลองซอย 6 คลองที่ห่างกัน

ควรจัดคลองแทรกลงไปให้เต็ม คือฝั่งใต้คลองรังสิต 23 สาย ฝั่งเหนือคลองรังสิต 18 สาย ให้ตรงกับฝั่งที่บริษัทได้รับอนุญาตไว้แล้ว และบริษัทได้ตกลงทำแผนที่และกะระยะคลองมายื่น รวมเป็นคลอง 3 ขนาด จำนวนคลอง 43 สาย กำหนดแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2440, 2444 และ 2456 ตามลำดับ ซึ่งกระทรวงเห็นชอบด้วย แต่ได้เปลี่ยนกำหนดเวลาแล้วเสร็จจากปี พ.ศ. 2456 เป็น พ.ศ. 2446 และได้นำขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต

คลองที่บริษัทขอขุดในครั้งนี้ได้ปรากฏเป็นคลองดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ นอกจากคลองรังสิตก็จะได้แก่ คลองหกวาสายบน คลองหกวาสายล่าง คลองซอยแยกจากคลองรังสิตฝั่งเหนือและใต้ คลองซอยแยกจากคลองหกวาสายบนและล่าง นอกจากนั้นบริษัทได้สร้างประตูน้ำที่คลองรังสิต 2 ประตู โดยได้รับพระราชทานนามประตูน้ำทางฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาว่าประตูจุฬาลงกรณ์ และทางฝั่งแม่น้ำนครนายก คือประตูเสาวภา ส่วนที่ปลายคลองหกวาสายล่างยังมีประตูน้ำอีก 1 ประตู ชื่อประตูบริษัทสมบูรณ

การตัดสินใจให้บริษัทขุดคลองแลดูนาสยามขยายการขุดคลองในโครงการรังสิตในสมัยเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้ก่อให้เกิดปัญหาที่ตามมาอย่างน้อย 2 ประการด้วยกัน ประการแรกก็คือ การอนุญาตของเจ้าพระยาสุรศักดิ์ในครั้งนั้น แม้จะได้นำเรื่องขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจริง แต่ช่วงเวลานั้นได้ประจวบเวลาที่เกิดเหตุการณ์ฉุกเฉิน คือ กรณีขัดแย้งกับฝรั่งเศสในวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 จึงยังมิได้มีการอนุญาตและเจ้าพระยาสุรศักดิ์ได้อนุญาตให้บริษัทขุดคลองไปก่อนเมื่อบริษัทเดือนมา การที่ยังไม่มีพระบรมราชานุญาตอย่างเป็นทางการจะทำให้เกิดปัญหาตามมาในเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดินในฝั่งคลองต่างๆ ทั้งระหว่างบริษัทกับรัฐบาล และบริษัทกับราษฎรอีกเป็นเวลาหลายปี

ประการที่สอง การที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์ได้อนุญาตให้บริษัทขุดคลองเพิ่มขึ้นอีกจำนวนมากในลักษณะที่เป็นการตัดซอยจากคลองเดิมนั้น เป็นการกระทำโดยมิได้คำนึงถึงเหตุผลในด้านชลประทาน ทำให้เกิดข้อถกเถียงต่อมาว่าระบบคลองที่บริษัทสร้างขึ้นนั้นยังไม่ได้ประโยชน์ในแง่ของการจัดระบบชลประทาน ประโยชน์ที่ได้จึงได้กับบริษัทเมื่อขุดคลองซอยทั้งหมดได้ มีผลทำให้บริษัทได้ครอบครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินสองฝั่งคลองทั้งหมดในเขตโครงการรังสิต

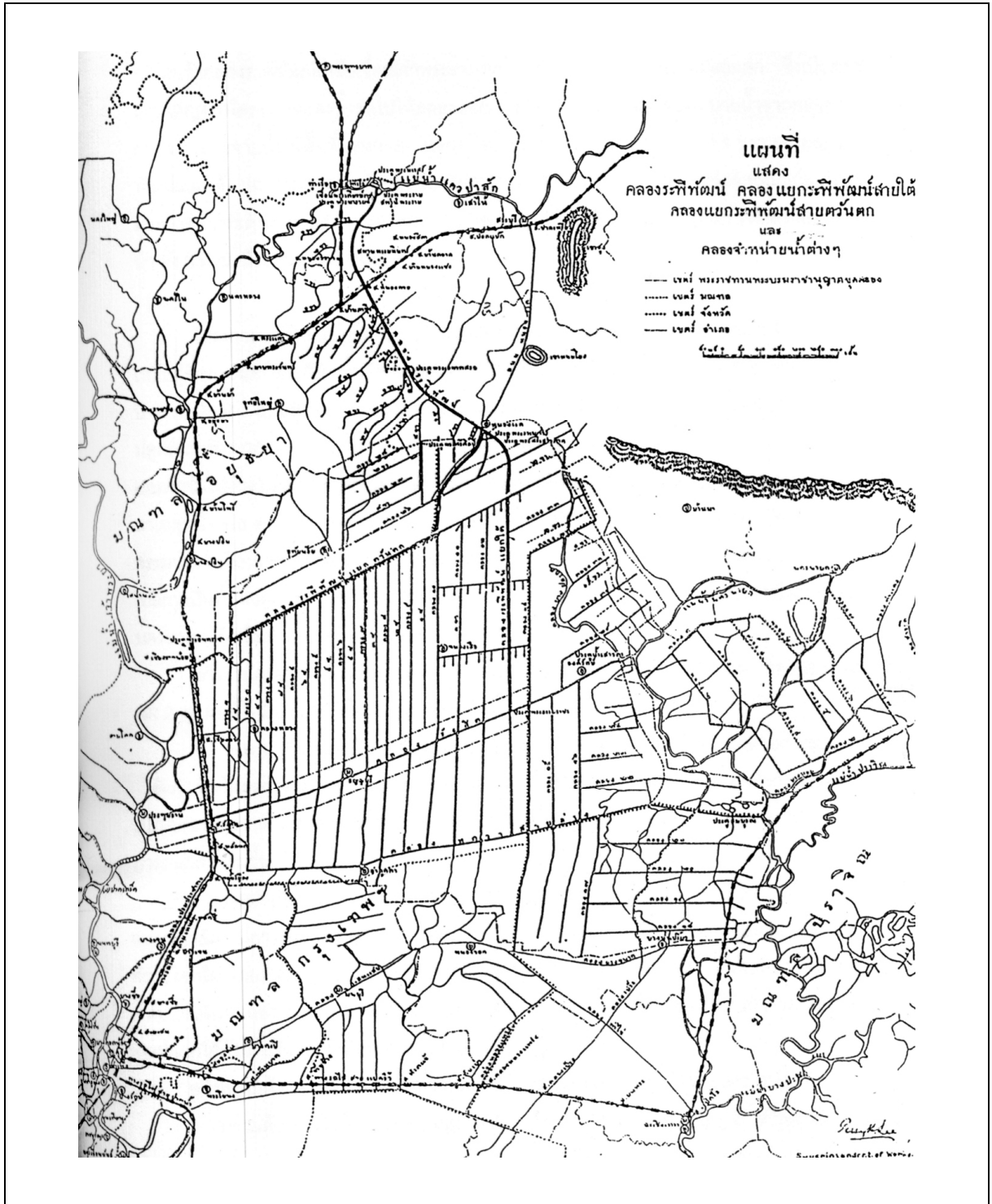
ในเรื่องการขุดคลองในโครงการรังสิตนี้ นายเจ โฮมาน วินเดอร์ ไฮเด (J. Homan Van de Heide) เจ้ากรมคลองชาวต่างชาติได้บันทึกไว้ในรายงานการสำรวจโครงการชลประทานเจ้าพระยาในปี พ.ศ.2445 ลงความเห็น ว่า คลองในโครงการรังสิตยังไม่ใช่คลองชลประทานอย่างแท้จริง มีลักษณะเป็นเพียงคลองรับน้ำนอง (inundation canal) กล่าวคือคลองจะได้รับน้ำก็ต่อเมื่อมีฝนชุกหรือระดับน้ำทำขึ้นสูง ขณะที่การควบคุมระดับน้ำด้วยประตูน้ำและทำนบก็พบว่ายังไม่ได้ผลอย่างเพียงพอปัญหาที่น้ำมาไม่พอหรือน้ำมากเกินไปจนท่วมที่นาเสียหายมีอยู่เสมอ

รายงานของนายไฮเดในปีถัดมา คือ พ.ศ.2446 อันเป็นปีที่บริษัทเคยสัญญาว่าจะขุดคลองแล้วเสร็จทั้งหมด ก็ให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นอีกว่า เมื่อถึงปีนี้บริษัทขุดคลองได้ทั้งสิ้นรวม 668 กิโลเมตร (16,700 เส้น)

ซึ่งบริษัทสามารถจับจองที่ดินได้ตามสัปดาห์จำนวน 840,000 ไร่ (135,000 เฮกตาร์) ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับโครงการที่บริษัทได้ขอไว้เดิม บริษัทยังมีคลองจะต้องขุดอีก 668 กิโลเมตร และสามารถจับจองที่ได้อีกราว 960,000 ไร่ (154,285 เฮกตาร์) แต่บริเวณดังกล่าวนี้บริษัทเองก็ไม่สนใจที่จะขุดตามโครงการเดิมอีกต่อไป เห็นได้จากการที่บริษัทได้ขอเปลี่ยนแปลงโครงการในระยะ 2 ปี ที่แล้วมาถึง 3 ครั้ง ซึ่งได้ให้เหตุผลว่าเนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นที่สูงเมื่อขุดคลองเข้าไปแล้วจะไม่มีน้ำ คลองที่ขุดจะได้ผลก็ต่อเมื่อทำเป็นคลองชลประทานอย่างแท้จริง มิใช่ทำในแผนที่บริษัทได้ทำมาแล้ว กล่าวคือจะต้องให้ผู้เชี่ยวชาญของรัฐบาลเป็นผู้จัดวางโครงการ

ประเด็นที่ว่าระบบคลองที่บริษัทได้สร้างขึ้นในโครงการรังสิตยังไม่เป็นประโยชน์ในด้านชลประทานได้ถูกยืนยันอีกครั้งหนึ่ง โดย เซอร์ ทอมัส วอร์ด (Sir Thomas Ward) วิศวกรชาวอังกฤษที่รัฐบาลจ้างเข้ามาวางโครงการชลประทานของรัฐบาลในปี พ.ศ.2456 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัฐบาลในครั้งนั้นได้ตกลงใจให้จัดสร้างโครงการชลประทานป่าสักได้ขึ้นเป็นโครงการแรก เพื่อที่จะปรับปรุงระบบคลองในโครงการรังสิต

แผนที่ 2.1 แสดงคลองระพีพัฒน์ คลองแยกคลองระพีพัฒน์สายใต้ และสายตะวันตก

ที่มา อูษา โคตรศรีเพชร, 2542 แนวทางการพัฒนาเมืองและพื้นที่เกษตรกรรมในบริเวณทุ่งรังสิต วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

3) ยุคสังคมนานาชาติ

การเปิดพื้นที่ใหม่ๆ โดยการขุดคลองในโครงการรังสิตได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในเขตนี้ นั่นคือ มีการอพยพของผู้คนจากถิ่นอื่นๆ เข้าไปตั้งรกรากทำมาหากินในดินแดนใหม่แห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การเข้าไปบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนา การอพยพของชาวนาเข้าสู่บริเวณพื้นที่ใหม่ๆ ที่ได้เปิดขึ้น โดยการขุดคลองมิได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อมีโครงการรังสิต แต่ได้เริ่มขึ้นก่อนหน้านั้นแล้ว โดยเฉพาะบริเวณทุ่งฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยานั้น การอพยพของผู้คนได้เริ่มขึ้นก่อนแล้วในบริเวณริมฝั่งคลองแสนแสบและคลองประเวศบุรีรมย์ จากนั้นจึงอพยพเข้าไปบริเวณตอนใต้ของคลองรังสิต

เฉพาะการตั้งถิ่นฐานในเขตโครงการรังสิต การอพยพของชาวนาได้เริ่มขึ้นหลังเขตคลองแสนแสบและคลองประเวศ กล่าวคือ เมื่อการตั้งถิ่นฐานในเขตดังกล่าวได้เต็มพื้นที่แล้ว คนก็เริ่มอพยพเข้ามาในเขตรังสิตโดยเริ่มเข้ามาทางตอนใต้ก่อน แล้วค่อยๆ กระจายขึ้นไปทางตอนเหนือคือจะดำเนินไปพร้อมๆ กับที่คลองของบริษัทได้ขุดเข้าไป หรืออาจเป็นก่อนหน้านั้นบ้างเล็กน้อยในกรณีที่มีการเข้าไปจับจองดักหน้าคลอง การตั้งถิ่นฐานของผู้คนก่อนที่จะมีการขุดคลองนั้นพบว่ามีที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บ้างแล้ว แต่มีอยู่ค่อนข้างน้อย และกระจัดกระจาย กล่าวคือ บ้านที่สร้างขึ้นในเขตนี้จะต้องถมดินขึ้นเป็นโคกกลางทุ่งนา ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ลุ่มเต็มไปด้วยหนองบึงและการระบายน้ำไม่ดี แต่เมื่อมีการขุดคลองการตั้งบ้านเรือนจะทำได้ง่ายขึ้น คือ สร้างบ้านเรือนบริเวณริมฝั่งคลอง ซึ่งคันคลองสามารถจะกั้นน้ำเอาไว้ได้ แต่ส่วนใหญ่บ้านก็ยังกระจัดกระจายอยู่ห่างๆ กัน ในระยะแรกจึงปรากฏปัญหาชาวนาที่มักถูกโจรผู้ร้ายลอบทำร้าย และลักขโมยควายอยู่เสมอเนื่องจากอำนาจของรัฐยังไม่อาจเข้าไปควบคุมได้โดยทั่วถึง

ประเด็นแรงจูงใจให้ชาวนาอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตรังสิต ในขณะที่ดูเหมือนว่าการซื้อขายที่ดินที่รังสิตของชาวกรุงเทพฯ มีแรงดึงดูดจากการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจข้าว แรงจูงใจที่ทำให้ชาวนาอพยพอาจมีเหตุผลมาจากปัจจัยข้างต้นอยู่ด้วย แต่ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวนาอพยพเป็นจำนวนมากและรวดเร็ว น่าจะมาจากแรงผลักดันที่เกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจแรงผลักดันจากการที่กรุงเทพฯ ขยายตัวและราคาที่ดินได้ถีบตัวสูงขึ้นทำให้ชาวนาจำนวนมากที่ทำนาและสวนผักผลไม้ในบริเวณของกรุงเทพฯ อาทิ ที่คลองเตย ถูกผลักดันให้ต้องออกไปหาที่ทำกินแห่งใหม่ที่บางชัน ซึ่งเป็นเขตที่อยู่ชานเมืองออกไป ขณะเดียวกันกับเขาก็อธิบายว่า การเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ.2415 ก็มีผลให้มีทาสบางส่วนที่มีสถานะเป็นเสรีชนได้ถูกผลักดันให้ต้องอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ด้วยเช่นกัน

กรณีของการอพยพเข้ามาในเขตรังสิตก็มีเหตุปัจจัยที่คล้ายคลึงกับกรณีของการอพยพเข้าสู่คลองแสนแสบ ดังจะสังเกตได้ว่า ส่วนหนึ่งของผู้อพยพเข้ามาในเขตรังสิตก็เป็นผู้อพยพออกมาจากคลองประเวศ สืบเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ เช่น การที่คลองตื้นเขิน ความเสียหายจากวัชพืชและศัตรูพืช

ความเสื่อมของดิน และแหล่งน้ำที่ถูกรบกวนจากการขุดคลองรังสิต ทำให้ ที่ดินบริเวณนี้เสื่อมโทรมลง ในขณะที่ ที่ดินในรังสิตเจริญมากขึ้น นอกจากผู้อพยพจากคลองประเวศแล้วยังมีผู้อพยพมาจากบริเวณใกล้เคียงเช่นปทุมธานี ในขณะที่บางตำบลริมคลองแสนแสบซึ่งเกิดภาวะผลผลิตตกต่ำก็ทำให้ผู้เช่ากว่าร้อยละ ๖๐ ต้องละทิ้งถิ่นมาที่รังสิต

อีกประการหนึ่งก็คือ ลักษณะทางชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายของกลุ่มผู้ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่รังสิต คือ มีทั้งที่เป็นมอญ จีน ญวน ลาว และแขกมลายู ในด้านประวัติศาสตร์กลุ่มคนเหล่านี้ คือ ผลพวงของการกวาดต้อนผู้คนจากประเทศเพื่อนบ้านในยามสงครามช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ยกเว้นเฉพาะกลุ่มคนจีนที่ส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานจากจีนแผ่นดินใหญ่ รวมถึงจากประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ ด้วยเหตุผลอื่นทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมข้อสันนิษฐานเบื้องต้นประการหนึ่งสำหรับการอพยพของกลุ่มชนเหล่านี้ก็คือ การคลี่คลายของระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ ได้ที่ผลให้กลุ่มชนเหล่านี้ที่เคยถูกกำหนดให้ตั้งถิ่นฐานทำมาหากินได้เฉพาะในกรุงเทพฯ หรือหัวเมืองรอบๆ อาทิ ชนบุรี นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ และต้องรับใช้ราชการที่เรียกว่า เกณฑ์แรงงาน ก็สามารถมีอิสระมากขึ้นที่จะอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานบุกเบิกในที่ทำกินใหม่ๆ แต่ทั้งนี้ก็ต้องยกเว้นกรณีของคนจีนที่ค่อนข้างมีอิสระอยู่แล้วเนื่องจากไม่ได้ถูกเกณฑ์แรงงาน

นอกจากเรื่องของระบบไพร่ ความคลี่คลายและการเลิกทาสไปทั้งหมดในเวลาต่อมาได้ก่อให้เกิดแรงงานอิสระเพิ่มขึ้น และเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งในการบุกเบิกพื้นที่รังสิต แม้ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้แรงงานทาสที่รังสิตจะไม่ปรากฏอย่างชัดเจนนัก แต่หลักฐานเท่าที่มีอยู่ก็พอจะชี้ให้เห็นแนวโน้มว่า ในที่ดินขนาดใหญ่โดยเฉพาะที่ถือครองโดยเจ้าของที่ดินชาวกรุงเทพฯ ได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง ตลอดไปจนถึงพ่อค้า หาบคีนัน แรงงานสำคัญที่ออกมาบุกเบิกทำนาโดยได้รับการสนับสนุนในด้านทุนจากเจ้าของที่ดินก็คือ แรงงานจอบพวกไพร่ และทาส

กล่าวโดยภาพรวมๆ เขตรังสิตเมื่อเปิดขึ้นนั้น ได้เป็นที่รวมของผู้คนที่อพยพมาจากแหล่งต่างๆ ที่มีความหลากหลายเป็นการเข้ามาเพื่อเสี่ยงโชคในดินแดนใหม่ ความหลากหลายของผู้คนที่มาย่อมจะมีทั้งคนดีและไม่ดี คนที่มีอำนาจมีพวกพ้องและคนที่ไม่อำนาจ ในสภาพการณ์ดังกล่าวการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม การข่มเหงรังแกผู้ที่ด้อยกว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้น โดยง่าย การใช้ชีวิตของชาวนาในดินแดนใหม่นี้จึงมิใช่เรื่องของความสุขสบาย เพราะนอกจากจะต้องทำงานหนักในการบุกเบิกผืนดิน ก็ยังมีปัญหาเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความล้มเหลวในการบุกเบิกของชาวนาเป็นเรื่องที่ปรากฏให้เห็นด้วยนอกเหนือจากความสำเร็จ

ชุมชนใหม่และปัญหาทางด้านสังคม

การที่ทุ่งหลวงรังสิตได้เปิดขึ้นใหม่โดยเป็นที่รวมของผู้คนที่อพยพมาจากทั่วสารทิศ โดยที่สภาพของพื้นที่ดั้งเดิมเป็นทุ่งนา – ป่าเขาที่ยังรกร้างว่างเปล่า ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จึงเป็นชุมชนที่ปราศจากอำนาจการควบคุมดูแลที่จัดตั้งขึ้นทั้งโดยชุมชนเองและรัฐ ในแง่ปัญหาก็ดูเหมือนว่าผู้อพยพจะต้องประสบนับตั้งแต่เริ่มต้นก็คือปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งด้วยว่าเนื่องจากชานาส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน แต่ต้องเช่ามาจากเจ้าของที่ดินทำเป็นปีๆ ไป ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้จึงเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราวมากกว่าเป็นการถาวร และชานามักจะย้ายที่ทำงานอยู่ตลอดเวลา เห็นได้ชัดในปีที่การทำงานไม่ได้ผล ลักษณะเช่นนี้ยังคงปรากฏอยู่ต่อมาอีกนาน เมื่อนายซิมเมอร์แมน เข้ามาสำรวจสภาพเศรษฐกิจของไทยในปี พ.ศ.2473 ก็ได้กล่าวถึงสภาพชุมชนในเขตรังสิตไว้ในทำนองเดียวกันว่า เนื่องจากเป็นเขตที่มีการเช่าที่นาสูง ทำให้ชานาย้ายที่อยู่เสมอ ทำให้เขตนี้ไม่มีลักษณะของการพัฒนาขึ้นเป็นหมู่บ้านอย่างแท้จริงเหมือนเขตอื่นๆ ส่วนใหญ่คนที่มาสร้างบ้านเรือนแบบชั่วคราว เป็นบ้านเพียงหลังเดียวโดดๆ ตาม ฝั่งคลอง ไม่มีคอกสำหรับวัวควาย ไม่มีสวนพืชผักอื่นๆ และจะปลูกข้าวเพื่อขายเพียงอย่างเดียว แล้วซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่างที่ตนต้องการ

ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่โดยปราศจากอำนาจการควบคุมดูแลของตนเอง ในขณะที่รัฐเองก็ยังยื่นมือเข้าไปไม่ถึงสิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่จำเป็นต้องแสวงหาความคุ้มครองจากผู้มีอำนาจหรืออิทธิพลเพื่อมาช่วยปกป้องตนเองและครอบครัวให้พ้นจากอันตราย ในแง่ที่เราจะเห็นว่า โครงสร้างความสัมพันธ์แบบผู้อยู่ได้อุปถัมภ์ที่เป็นพื้นฐานของสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิม ยังคงปรากฏให้เห็นชัด สำหรับชานาที่อาศัยเช่าที่นาจากเจ้าของที่ดินรายใหญ่ โดยเฉพาะที่เป็นเจ้านายและขุนนาง ชานาได้อาศัยความคุ้มครองจากเจ้านายในลักษณะที่เป็นการสืบทอดความสัมพันธ์แบบนาย-ไพร่ เครือข่ายของความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ก็คือการที่เจ้าของที่ดินจะแต่งตั้งคนที่ไว้ใจให้มาเป็น นายกองนา ในเขตนาเช่า โดยให้ทำหน้าที่คุ้มครองดูแลผู้เช่านอกเหนือจากการเป็นผู้เก็บรวบรวมค่าเช่าให้แก่เจ้าของนา ตัวอย่างเช่นที่นาของพระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ที่คลอง 10 ลูกชายของเจ้ากรมของท่าน ซึ่งเป็นพวกสกุล สุขสถิตย์ ได้ทำหน้าที่เป็นนายกองนา และท่านผู้นี้ต่อมาก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกำนันในการปกครองระดับท้องถิ่นและจัดได้ว่าเป็นผู้มีอิทธิพลกว้างขวางในเขตนั้น พบว่าได้มีนายกองนาของเจ้าของที่ดินอีกหลายคนที่ได้มีบทบาทต่อมาในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นด้วย

สำหรับกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม เช่น จีน ลาว ญวน และแขกมลายู มีข้อที่น่าสังเกตด้วยว่าคนกลุ่มนี้มักจะเป็นคนที่เข้าอยู่ในบังคับ (Subject) ของต่างชาติ เช่นเป็นคนในบังคับของอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา ฯลฯ กรณีนี้เข้าใจได้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการที่ไทยได้ทำสนธิสัญญาไมตรีและการค้ากับประเทศมหาอำนาจตะวันตก โดยที่ยอมให้ประเทศเหล่านั้นได้รับสิทธิสภาพ

นอกจากนี้ยังมีผลให้กลุ่มชนบางกลุ่มสมัครใจขอเข้าเป็นคนในบังคับประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ เพื่อที่จะได้รับความช่วยเหลือและความคุ้มครอง ที่สำคัญก็คือสิทธิในเวลาขึ้นศาลไทย แต่ขึ้นกับศาลกงสุล

นอกจากนี้ก็มีกรณีราษฎรที่ซื้อที่ดินจากบริษัทจะอ้างสิทธิในฐานะซื้อที่ดินที่ถูกดองซึ่งบริษัทจะต้องให้ความคุ้มครอง การแสวงหาความคุ้มครองของผู้ที่อพยพเข้าอยู่ใหม่ แม้ว่าจะสามารถประกันความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินให้แก่ผู้อพยพในระดับหนึ่ง แต่ระบบดังกล่าวก็ยังไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดภาวะเบียดเบียนและความเป็นธรรมขึ้นในชุมชน เห็นได้จากสถานการณ์ที่เป็นปัญหาใหญ่ ๆ 2 ประการด้วยกัน คือปัญหาการทะเลาะวิวาทแย่งชิงที่นาและปัญหาโจรผู้ร้าย ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในเขตรังสิตยุคแรก

นอกเหนือจากปัญหาวิวาทแย่งชิงที่ดิน ปัญหาอีกด้านหนึ่งที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในเขตรังสิต เช่นเดียวกับที่เกิดในเขตบุกเบิกใหม่อื่นๆ ก็คือปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายและอาชญากรรมจากการที่ผู้คนหลั่งไหลมาจากทั่วสารทิศ โดยที่ยังไม่มีการจัดการด้านกฎหมาย นอกเหนือจากคดีโจรผู้ร้ายเข้าปล้นครั้งใหญ่ก็เกิดขึ้นหลายครั้งในเขตรังสิต

การจัดสรรที่ดินของบริษัทและพัฒนาการของระบบเจ้าที่ดิน

จากสัญญาพระบรมราชานุญาต ข้อ 4 ที่ระบุว่า คลองใดที่บริษัทได้รับอนุญาตให้ขุดใหม่และได้ออกทุนของบริษัทในการขุดใหม่และได้ออกทุนของบริษัทในการขุดเองให้บริษัทมีสิทธิจับจองที่ดินสองฝั่งคลองที่ขุดฝั่งละ 40 เส้น (1.8 กม.) นับตั้งแต่วันที่ได้ขุดคลองนั้น มีความหมายว่า หากบริษัทได้รับอนุญาตให้ขุดคลองได้ปริมาณมากเท่าไรก็มีสิทธิที่จะจับจองที่ดินได้มากเพียงนั้น และในทางปฏิบัติ การที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้รับอนุญาตให้บริษัทขุดคลองได้ในโครงการรังสิตจำนวน 43 คลองนั้น ก็ส่งผลให้บริษัทมีคลองในสัมปทาน ที่จะขุดได้จำนวนถึง 46,100 เส้น หรือ 1,844 กิโลเมตร ตั้งแต่ปี พ.ศ.2436

อย่างก็ตาม พบว่าเนื่องจากบริษัทมีทุนในระยะเริ่มต้นที่ค่อนข้างจำกัด มีปัญหาการเจรจากับรัฐบาลที่ค่อนข้างยืดเยื้อ รวมไปถึงการมีปัญหาวิวาทกับเอกชนรายอื่นๆ ได้ส่งผลให้การขุดคลองในระยะต้นๆ มีปริมาณที่น้อยและมีผลให้บริษัทเกือบเอาตัวไม่รอด แต่ในระยะเวลาดังแต่ปี พ.ศ.2440 เป็นต้นมา เมื่อปัญหาต่างๆ ได้เริ่มคลี่คลาย ประกอบกับที่เกิดความนิยมในการซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรของคนกรุงเทพฯ เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางมีผลให้กิจการขุดคลองของบริษัทขยายตัวเกิดการขุดคลองในปริมาณที่มาก และบริษัทสามารถนำที่ดินริมฝั่งคลองต่างๆ มาจัดสรรเพื่อขายอย่างเป็นลำเป็นสัน เห็นได้จากรายงานการขุดคลองของบริษัท

ตารางที่ 2.1 การขุดคลองของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม พ.ศ.2440 – 2447

พ.ศ	(1) ปริมาณคลองที่ขุด (เส้น)	(2) เนื้อที่ที่ได้รับ (ไร่)	(3) ค่าใช้จ่ายในการขุด (บาท)	(4) รายได้จากการขายที่ดิน (บาท)
2440	957	62,250	306,240	130,500-326,250
2441	1,268	78,700	405,760	157,400-393,500
2442	1,094	65,670	350,080	262,680-1,050,720
2443	964	62,620	308,480	250,480-1,001,920
2444	3,309	200,000	1,058,880	5,000,000
2445	3,317	203,300	1,061,440	5,082,500
2447	3,916*	293,813	1,253,120	7,345,325
รวม	14,825	966,353	4,744,000	18,228,885-20,200,215

* ตัวเลขเฉพาะปีนี้ค่อนข้างสูงเพราะได้รวมเอาปริมาณคลองที่ขุดในโครงการนครนายกเข้าไว้ด้วย

ที่มา: (1) และ (2) ได้จากจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 กษ.9.4/4, 7, 9, 10, 13 รายงานการขุดคลองของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม พ.ศ.2440-2447

(3) ได้จากการคำนวณค่าขุดคลองต่อเส้น โดยใช้อัตราที่บริษัทระบุไว้ในปี พ.ศ.2447 ว่าการขุดคลองในโครงการรังสิตที่ผ่านมา คลองขนาด 5 – 6 วา ซึ่งเป็นคลองขนาดกลาง ประมาณค่าขุดคลองเป็นเงินเส้นละ 320 บาท ซึ่งเป็นตัวเลขที่กระทรวงเกษตรเองก็ยอมรับ (หจข. ร.5 กษ. 9.4/13) อย่างไรก็ตามตัวเลขที่เกี่ยวกับค่าขุดคลองของบริษัท ก็มีตัวเลขจากแหล่งอื่นที่แตกต่างไปอยู่บ้าง เช่น คำชี้แจงของนาย แอล อี เบนเน็ต (L.E Bennett) ซึ่งขออนุญาตรัฐบาลขุดซ่อมคลองภาษีเจริญระบุน บริษัทขุดคลอง 6 วา ประมาณเส้นละ 400 บาท (หจข. ร.5 กษ.กรมคลอง เล่ม2/18) แต่ผู้เขียนมิได้ใช้ตัวเลขนี้ เนื่องจากเห็นว่าเป็นตัวเลขที่ค่อนข้างสูงเกินไป

(4) คำนวณตามราคาที่ดินที่บริษัทขาย ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามที่ตั้ง และขนาดของคลองที่ขุด (หจข. ร.5 กษ. หนังสือเก่า เล่มที่ 91/3967 และ กษ. 9.4/7,8 โดยใช้อัตราเฉลี่ยของราคาที่ดินดังนี้

พ.ศ.2440 – 2441	ราคาไร่ละ 2 – 5 บาท
พ.ศ.2442 – 2443	ราคาไร่ละ 4 – 16 บาท
พ.ศ.2444 – 2447	ราคาไร่ละ 25 บาท

เนื่องจากสัญญาพระบรมราชานุญาตได้ให้สิทธิบริษัท จับจอง และขายที่ดินริมฝั่งคลองได้ นับตั้งแต่วันที่ลงมือขุดคลอง ธุรกิจที่สำคัญของบริษัทในอีกด้านหนึ่งได้แก่การจัดสรรที่ดินเพื่อขาย ในทางปฏิบัติธุรกิจการจัดสรรที่ดินของบริษัทได้เริ่มต้นขึ้นแล้วก่อนที่จะมีการขุดคลอง วิธีที่บริษัททำก็คือ การประกาศชี้ชวนให้ผู้ซื้อมาจองซื้อที่ดินตามแผนที่ของบริษัทโดยจ่ายเงินล่วงหน้า เรียกว่า “ช่วยเสียดำขุดคลองกรอกที่ดิน” โดยบริษัทออกหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินของบริษัทให้เรียกว่า “ใบกรอก (ตรอก) หรือ ตั๋วกรอก” เพื่อใช้เป็นหนังสือสำคัญแสดงสิทธิของผู้ซื้อ วิธีเรียกเก็บเงิน “ช่วยเสียดำขุดคลอง” นี้อันที่จริงได้เริ่มมีขึ้นก่อนหน้านี้อแล้ว เห็นได้จากกรณีการขายที่ดินฝั่งคลองประเวศบุรีรมย์ที่รัฐบาลเป็นผู้ขุดในปีพ.ศ.2421 นั้น ก็โปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรลงชื่อเสียดำขุดคลอง เพียงแต่ว่าในกรณีของโครงการรังสิตนั้นผู้ซื้อต้องจ่ายเงินให้แก่บริษัทเอกชนซึ่งเป็นผู้รับสัมปทานขุดคลอง โดยที่รัฐบาลจะเป็นผู้จัดการออกโฉนดสำหรับที่ดินให้ในภายหลัง

การจัดสรรที่ดินของบริษัทได้เริ่มทำอย่างเป็นระบบธุรกิจจริงๆ ในราวปี พ.ศ.2440 ภายหลังจากที่บริษัทได้รับอนุญาตจากรัฐบาลในสมัยที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการให้บริษัทสามารถขุดคลองได้ในปริมาณที่มากดังได้กล่าวแล้ว ขณะที่รัฐบาลก็เริ่มเข้าไปจัดการคลี่คลายปัญหาการวิวาทแย่งชิงที่ดินและจัดการออกโฉนดตราจองให้กับบริษัท มาตรการต่างๆ ของบริษัทและรัฐบาล เพื่อช่วยสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ซื้อ ทำให้กิจการจัดสรรที่ดินของบริษัทประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะความสำเร็จในแง่ของการขายที่ดินแปลงใหญ่ๆ ให้แก่ผู้ซื้อที่ดินซึ่งเป็นชาวกรุงเทพฯ อันเป็นที่มาของการเกิดเจ้าของที่ดินนอกเขตเช่า (absentee landlord) ในเขตโครงการรังสิต ซึ่งเป็นลักษณะที่ชัดเจนของเขตนี้ที่แตกต่างจากเขตอื่นๆ ในที่ราบภาคกลางจากการศึกษาข้อมูลตัวเลขจำนวนที่ดินที่มีการตกลงซื้อขายและถือครองในระหว่างปี พ.ศ.2435 – 2444 ระหว่างบริษัทกับผู้ซื้อ ในจำนวนเจ้าของที่ดินที่รวบรวมได้ 694 ราย มีที่ดินรวมกันจำนวน 235,822 ไร่ ในจำนวนนี้ร้อยละ 5 ของผู้ที่มีที่ดินจำนวนมากที่สุดมีที่ดินรวมกัน 113,539 ไร่ หรือเท่ากับร้อยละ 48.10 ของเนื้อที่ทั้งหมด เมื่อพิจารณาจากรายชื่อของบุคคลกลุ่มนี้ก็พบว่าเป็นกลุ่มของผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มของพระราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ และพ่อค้า คหบดี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนที่อยู่ในกรุงเทพฯ มูลเหตุสำคัญของการซื้อที่ดินของคนกลุ่มนี้เนื่องมาจากแรงจูงใจทางด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการขายตัวอย่างกว้างขวางของการผลิตและการค้าข้าวในช่วงทศวรรษ 2423 – 2443 ก่อให้เกิดการตื่นตัวลงทุนในที่ดิน มีการเก็งกำไรในธุรกิจการค้าที่ดินและมีการสะสมที่ดินไว้เพื่อให้เช่าอย่างแพร่หลาย สะท้อนให้เห็นชัดจากพระดำริของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งทรงเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่รายหนึ่งของรังสิตได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เพื่อทรงขอขุดคลองนาทำนองเดียวกับบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ในบริเวณทุ่งฝั่งตะวันตก ตั้งแต่ตำบลละโน แขวงเมืองนนทบุรีไปออกแม่น้ำสุพรรณ

เฉพาะกรณีที่เจ้านายซื้อที่ดินจากบริษัทเอกชนถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ในทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม โดยแท้ที่จริงแล้ว ที่ดินได้เริ่มมีค่าในทางเศรษฐกิจแทนที่แรงงาน และระบบการให้เช่าได้เริ่มขึ้นแล้วตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่การลงทุนบุคคลเพื่อพัฒนาที่ดินในรัชสมัยดังกล่าว ดังเช่นการขุดคลองมหาสวัสดิ์เป็นการลงทุนโดยหลวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินสองฝั่งคลองดังกล่าวเพื่อให้ทุนในการเลี้ยงชีพพระเจ้าลูกเธอพระองค์ต่างๆ โดยให้บ่าวไพร่ไปตั้งทำนาหรือให้ผู้อื่นเช่า แต่เมื่อมาถึงสมัยรัชการที่ 5 กรณีการขุดคลองในโครงการรังสิตเป็นการลงทุนโดยบริษัทเอกชน ได้มีผลเป็นครั้งแรกที่ทำให้เจ้านายต้องซื้อที่ดินไว้เป็นทรัพย์สินส่วนตัว พระองค์ จากหลักฐานพบว่าเจ้านายในรุ่นที่เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ จนถึงพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 5 เป็นกลุ่มลูกค้าสำคัญที่ได้ติดต่อซื้อที่ดินจากบริษัท

4) ยุคสถาปนาเมืองข้าว

ทุ่งหลวงรังสิตได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเมืองชัยบุรี ในปี พ.ศ. 2445 จากเดิมที่เคยเป็นเขตแดนขึ้นกับเมืองปทุมธานี มณฑลกรุงเทพ เมืองชัยบุรีประกอบด้วย อำเภอ 4 อำเภอ คือ อำเภอชัยบุรี อำเภอลำลูกกา อำเภอลองหลวง อำเภอหนองเสือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จเปิดเมืองชัยบุรีด้วยพระองค์เอง เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2445 ปราบกฐินหลักฐานเอกสารทางราชการ ดังนี้

“...ครั้นถึงวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2445 เวลาเช้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องแบบทหารเต็มยศ พร้อมด้วยพระบรมโอรสาธิราช (คือรัชกาลที่ 6) และพระบรมวงศานุวงศ์ เสด็จโดยรถพระที่นั่ง โดยมีรถไฟใช้ไฟจักรงูรถพระที่นั่ง ออกจากสถานีรถไฟสามเสนประมาณ โมงเศษ ถึงสถานีรถไฟคลองรังสิตเวลาเช้า 2 โมงเศษ ที่นั่นมีพ่อค้าประชาชนทั้งเมืองปทุมธานีและเมืองชัยบุรี มารับเสด็จกันมากมาย พ.ท.พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองชัยบุรี ได้อัญเชิญดอกไม้ธูปเทียนและเครื่องสักการบูชา ทูลเกล้าถวายเชิญเสด็จเข้าสู่เมืองชัยบุรี โดยเรือพระที่นั่ง ชื่อ “สมจิตรหวัง” โดยมีเรือกลไฟลากจูงเรือพระที่นั่งถึงเมืองชัยบุรีเวลาประมาณ 4 โมงเศษ ระยะทาง 368 เส้น เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าหน้าเมืองแล้ว ณ ที่นั่น ได้มีข้าราชการในมณฑลกรุงเทพฯ และหัวเมือง ตลอดพ่อค้า ประชาชนมารอรับเสด็จอย่างคับคั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเรือพระที่นั่ง พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์พระราชดำเนินไปประทับ ณ ที่ว่าราชการเมืองประทับ ณ ห้องเจริญพระพุทธรมณต์ มีพระราชดำรัสกับพระเถระผู้ใหญ่ คือ พระศาสนโสภณ ครู่หนึ่งแล้วทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยและทรงศีล เวลาประมาณ 4 โมงเศษ ได้พระฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับที่พระราชบัลลังก์ พ.ท.พระฤทธิจักรกำจรกราบทูลถวายชัยมงคลในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองเสร็จแล้ว นำคำถวายชัยมงคลพร้อมด้วยประวัติเมืองบรรจุที่หีบทองคำลงยาราชาวดี ที่บรรดาข้าราชการได้พร้อมใจกันทำขึ้นทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มีพระราชดำรัสตอบเสร็จแล้วเสด็จออกที่วาระราชการเมือง ทรงชักเชือกเปิดแพรคลุมป้ายชื่อเมืองพระสงฆ์ สวดชัยมงคลคาถา ทหารกองเกียรติยศบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ประโคมแตรสังข์ร้องชัยพิณพาทย์ และได้ชักธงประจำเมืองขึ้นสู่ยอดเสา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวออกให้ราชการ พ่อค้า ประชาชน เฝ้าชม พระบารมี พ.ท.พระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมือง พร้อมด้วยกรรมการในเมืองนี้ได้ทูลเกล้าถวายนามพ่อค้า และราษฎรที่ถวายข้าว ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานสัญญาบัตรและ เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญแก่ข้าราชการ และกำนัน เสร็จแล้วเสด็จทอดพระเนตรห้องต่างๆ ของศาลา ว่าราชการเมือง และสถานที่ราชการต่างๆ เช่น โรงพักพลตระเวน (สถานีตำรวจ) ศาล และโรงพิพิธภัณฑสถานซึ่ง ประดับประดาด้วยต้นข้าวและเครื่องจับปลาชนิดต่างๆ เสร็จแล้วเสด็จขึ้นประทับที่บ้านผู้ว่าราชการเมืองชั้น บน ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงออกเป็นเครื่องทรงธรรมดา และเสวยพระกระยาหารกลางวัน พร้อมด้วยพระบรม วงศานุวงศ์ ส่วนข้าราชการเลี้ยงกันบริเวณรอบๆ บ้านพักผู้ว่าราชการเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทอดพระเนตรการแข่งม้าฯ เวลาบ่าย 3 โมงเศษ เสด็จออกพระราชทานแจกเสมาแก่เด็ก และประชาชนที่ เฝ้าคอย เสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับประทับเรือพระที่นั่งที่สะพานวัดมุลจินดาราม หยุดเรือพระที่นั่งที่ สะพานหน้าวัดมุลจินดารามเสด็จพระราชดำเนินประทับในพระอุโบสถ พระปฏิบัติราชประสงค์อ่านคำ กราบบังคมทูล ที่ได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงพระราชทานวิสุงคามสีมา เสร็จแล้วทรงปิดทอง ศีลानิมิตต์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปฏิบัติศาสนกิจที่วัดมุลจินดารามเสร็จสิ้นแล้ว ก็เสด็จประทับเรือ พระที่นั่งถึงสถานีคลองรังสิตเวลาเย็น 6 โมงเศษ แล้วเสด็จขึ้นประทับรถพระที่นั่งถึงสถานีสามเสนเวลา 1 ทุ่มเศษ แล้วประทับรถม้าพระที่นั่งถึงพระราชวังสวนกุหลาบ

เมืองข้าว

แม้การปลูกข้าวจะได้เฟื่องฟูพร้อมๆ กันกับการบุกเบิกที่ดินในเมืองชัยบุรี แต่ยุคของการพัฒนา เกษตรกรรม โดยเฉพาะในการผลิตข้าวได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจัง เมื่อเขตรังสิตได้เป็นเขตแรกที่รัฐบาลตกลงใจ เข้าไปพัฒนาระบบชลประทานตามโครงการป่าสักได้ และโครงการนี้ได้มีผลอย่างจริงจังในทศวรรษ 2470 เมื่อการปลูกข้าวในเขตนี้อยู่ภายใต้การควบคุมโดยระบบชลประทาน มีผลทำให้สามารถผลิตข้าวได้ใน ปริมาณที่สม่ำเสมอ และแน่นอน รวมถึงสามารถขยายพื้นที่การผลิตข้าวให้กว้างขวางยิ่งขึ้นในทศวรรษ ถัดมา

ในอดีตก่อนที่จะมีการขุดคลอง การทำนาในเขตนี้เป็นการทำนาค้ำซึ่งสามารถทำได้เฉพาะในบริเวณ ที่ดอนที่น้ำยังไม่ท่วมขังนานเกินไป แต่เมื่อมีการขุดคลองในโครงการรังสิตแล้วการทำนาในเขตนี้ได้เปลี่ยน มาทำนาหว่านแทน

เมื่อมีการขุดคลองในโครงการรังสิต พบว่าชาวนาได้หันมาทำนาหว่าน แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงในแง่เทคนิค คือมีการนำเอาพันธุ์ข้าวนาสวน(สำหรับทำนาคำ)มาใช้ จุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ข้าวที่มีคุณภาพดี เช่นเดียวกับการทำนาคำ ขณะเดียวกันวิธีทำนาหว่านในเขตรังสิตมีความแตกต่างกันถึง 4 วิธี โดยขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ดิน และน้ำ วิธีแรกเป็นการหว่านตั้งแต่พื้นดินแห้งด้วยเมล็ดข้าวธรรมดา แต่ที่ดินชุ่มน้ำใช้ข้าวที่แช่จนงอกเป็นตุ่มแล้วหว่าน ถ้ามีน้ำสูง 6-8 นิ้วต้องใช้วิธีปักดำโดยนำข้าวมาจากแปลงที่ได้เพาะไว้ก่อน หรือจากในส่วนที่ได้หว่านไว้แล้ว ในบางครั้งปรากฏว่าน้ำหลากมากถึง 1 ฟุตหรือกว่านั้น และต้นข้าวไม่สูงพอที่จำค่า ชาวนาต้องเตรียมหว่าน โคนการทำคันหญ้าขึ้นรอบๆ เพื่อกันปลาหมอที่เข้ามากินเมล็ดข้าวที่กำลังงอก ขณะเดียวกันให้มีบังลมทำให้ต้นกล้าหัก หรือถอนโคน ก่อนหว่านข้าวต้องไถดินให้น้ำชุ่มเป็นโคลน แล้วหว่านข้าวลงบนผิวน้ำใช้ไม้ตี ให้จม ในหนึ่งคืนโคลนจะหุ้มเมล็ดข้าว และน้ำใส และในระยะ 2-3 วันข้าวอ่อนปรากฏขึ้น

ในการทำนาหว่าน พื้นดินเปิดโล่งไม่มีคันนา จึงไม่ต้องลงทุนมาก ขณะเดียวกันนาหว่านใช้แรงงานน้อย และทำได้ในเนื้อที่ปริมาณมาก มีความเหมาะสมกับความต้องการของชาวนาในเขตรังสิต ซึ่งมีการลงทุน และแรงงานน้อย แต่มีเนื้อที่ดินมาก แต่ข้อเสียมีอยู่มาก กล่าวคือ การใช้เมล็ดพันธุ์ทำนา เพราะบางครั้งหว่านไปน้ำเกิดมากท่วมข้าวเสียหาย ต้องหว่านซ้ำ และปรากฏว่า ข้าวมีคุณภาพไม่ดี มีหักป่นมากเนื่องจากข้าวจมน้ำบ้าง เกี่ยวไม่ทันบ้าง ขณะเดียวกัน พบว่า การใช้ข้าวหลายพันธุ์บนพื้นที่ต่างกัน ทำให้มีการปนข้าว และข้าวราคาตกเป็นลักษณะเดียวกับนาแถบคลองประเวศ และแสนแสบ

จากจุดเริ่มต้นของการบุกเบิกผืนแผ่นดินทุ่งหลวงรังสิต การพัฒนาการปลูกข้าวในเขตนี้ได้ดำเนินสืบเนื่องมาเป็นเวลาค่อนข้างยาวนาน ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีรวมกันประมาณ 400,000 ไร่ ระหว่างปี พ.ศ. 2444-2457 และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตในเนื้อที่ตั้งแต่ 190,000 ไร่ ไปจนถึง 337,790 ไร่

ตารางที่ 2.2 แสดงจำนวนเนื้อที่นาที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ในเขตเมืองธัญบุรี พ.ศ. 2444-2457

พ.ศ.	เนื้อที่ ที่เก็บเกี่ยวได้(ไร่)
2444	190,000
2449	334,157
2451	260,096
2452	305,450
2453	208,800
2454	233,440
2455	302,440
2456	305,630
2457	337,790

ที่มา: พ.ศ. 2444 จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสาร ร.5/1 น.3.2 ก/2 บัญชีเงินประเภทที่มีเงินค้างคงเรียกเมืองธัญบุรี, มกราคม 2455, พ.ศ. 2449 จากเอกสาร ร.5/ น.32 ก/63 มีบอกเรื่องขอลดอัตราค่านาด้วยทำนายน้อย ต้นข้าวมีวัน ราษฎรทำนาไม่ได้บริบูรณ์: พ.ศ.2451 จากเอกสาร ร.5 กษ. กรมหลวงแผนกข้าหลวงเกษตรเล่ม 1/25 ข้าหลวงเกษตรกรุงเทพ ขึ้นรายงานประจำปี พ.ศ. 2452: และพ.ศ. 2452-2457 ได้เอกสาร ร.7 กษ. 9/9 เอกสารเรื่องเดิม Statement No.9 Area Harvested and Estimated Weight of Grain Dhanyaburi

อย่างไรก็ตาม การทำนาในช่วงเวลาดังกล่าว เกิดในช่วงวิกฤตที่ชาวนาอพยพที่ชาวนาอพยพออกอยู่หลายครั้ง อาทิช่วงปี พ.ศ. 2449 ซึ่งเป็นปีที่มีน้ำน้อยผลผลิตข้าวตกต่ำ ผลิตได้ไม่พอขาย และชาวนาร้องเรียนขอเงินรัฐบาลไปเพาะปลูก และมีการอพยพของชาวนาบางส่วน และในปีพ.ศ. 2457 อันเป็นปีที่สัมปทานขุดคลองรังสิตได้สิ้นสุดลง และคลองถูกโอนมาเป็นของรัฐบาลในสภาพที่ทรุดโทรม ได้มีผลกระทบสำคัญต่อการผลิตข้าวในเขตนี้ โดยมีหลักฐานระบุว่าในพื้นที่เพาะปลูกได้ 400,000 ไร่ ได้ใช้เพาะปลูกจริงเพียง 40% เท่านั้น เป็นอีกช่วงเวลาหนึ่งที่ชาวนาอพยพออกจากเขตรังสิตอย่างกว้างขวาง ความเสื่อมโทรมของคลองรังสิตนอกจากไม่สามารถใช้น้ำในการเพาะปลูก แต่ได้รวมไปถึงการที่ไม่อาจใช้เป็นเส้นทางลำเลียงข้าวออกไปขายได้นำมาสู่การที่รัฐบาลต้องพิจารณาปรับปรุงระบบชลประทานในเขตนี้อย่างจริงจัง

ชาวนารังสิตกับปัญหาการเช่าที่ดิน

ผลพวงที่สำคัญจากที่รัฐบาลได้ให้สัมปทานรังสิตแก่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม คือการที่ ที่ดินส่วนใหญ่ของรังสิตได้ตกอยู่ในครอบครองของเจ้าของที่ดินชาวกรุงเทพฯ ในลักษณะของการเป็นเจ้าของที่ดินนอกเขตเช่า (Absentee Landlord) เจ้าของที่ดินจะมีนายกองหน้าที่อาศัยอยู่ในท้องที่รังสิตเป็นผู้เก็บค่าเช่า แต่โดยทั่ว ๆ ไปความสัมพันธ์ระหว่างนายกองนากับชาวนา รวมถึงระหว่างเจ้าของที่ดินกับชาวนาในเรื่อง

ของการเช่ามักไม่ราบรื่นนัก ขณะเดียวกันการที่รังสิตเป็นเขตที่มีอัตราการเช่าที่ดินสูงคือ 70-80 % ก็ยังมีอิทธิพลที่สำคัญต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวนาในเขตรังสิต

ในทางสังคม ลักษณะที่เป็นนาเช่าทำให้เขตรังสิตไม่มีการพัฒนาขึ้นเป็นหมู่บ้านที่ชัดเจน ในการสำรวจสภาพเศรษฐกิจชนบทระบุว่าเนื่องจากรังสิตมีพื้นที่กว้างขวางมาก ชาวนามักจะทำการเพาะปลูกโดยการเช่าพื้นที่นาเป็นจำนวนค่อนข้างมากคือ มากกว่า 100 ไร่ แต่มักไม่มีการทำนุบำรุงหมู่บ้านที่ตนอาศัย ชาวนาตั้งบ้านเรือนตามริมฝั่ง คลองรังสิต เป็นเรือนย่อม ๆ ด้วยไม้ที่ไม่คงทน ซึ่งแตกต่างจากชาวนาในจังหวัดอื่น ๆ ครอบครัวยิ่ง ๆ มีโรงเรียนเพียงหลังเดียว นอกจากที่ดินที่สร้างโรงเรียนอาศัย ก็ไม่มีที่ดินสำหรับใช้ในการ เพาะปลูกพืชอื่น ๆ เหมือนบางภาคของประเทศ ขณะที่สัญญาเช่าก็เป็นสัญญาเช่าเพียงปีเดียว โดยที่เจ้าของที่ดินไม่เคยทำความตกลงกับผู้เช่าที่จะบำรุงที่ดินให้ดีขึ้น ด้วยวิธีนี้ทำให้ผู้เช่ามักย้ายถิ่นที่หากินอยู่เสมอ และไม่มีหนทางที่จะบำรุงหรือตั้งหมู่บ้านขึ้น

ในส่วนของชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนา เนื่องจากไม่มีที่นาและที่ดินสำหรับตั้งหมู่บ้าน จึงไม่มีการปลูกผัก และพืชอื่น ๆ ที่ใช้เป็นอาหาร อาหารและเครื่องนุ่งห่มต้องซื้อจากตลาดทั้งสิ้น อาหารที่ชาวนารับประทานจึงไม่สู้สมบูรณ์นัก จากการสำรวจเรื่องอาหารพบว่าชาวนาในแถบนี้ยังขาดอาหารที่เป็นประโยชน์แก่ร่างกายอยู่มาก

ปัญหาของชาวนาในเขตรังสิตดูเหมือนจะเป็นกรณีตัวอย่างที่ถูกนำขึ้นมาสู่การพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญและเจ้าหน้าที่รัฐบาลหลายครั้ง โดยระบุว่าการแก้ปัญหาในบริเวณนี้ไม่สามารถนำเอาวิธีสหกรณ์มาใช้ เนื่องจากชาวนายังขาดลักษณะอันดีบางอย่างที่จะตั้งเป็นสหกรณ์ และยังไม่มีความพร้อมเพียงพอ เขาเสนอให้รัฐบาลวินิจฉัยปัญหาเขตรังสิตดังนี้

1. ให้กำหนดพื้นที่นาซึ่งครอบครัวยิ่ง ๆ ทำการเพาะปลูกน้อยกว่าที่ทำอยู่ แต่ต้องบำรุงให้ดีขึ้น
2. ราษฎรควรมีบ้านของตนเอง และควรอยู่เป็นหลักแหล่ง
3. ควรให้มีสัญญาเช่าที่มีเวลานาน ถ้าผู้เช่าบำรุงพื้นที่และสร้างสิ่งใดที่เกี่ยวกับการบำรุงที่ดิน เจ้าของที่ควรคิดเงินให้แก่ผู้เช่าบ้าง
4. ชาวนาบริเวณนี้ควรมีที่ดินของตนเอง ตั้งแต่ 30-50 ไร่
5. ควรมีการอบรมชาวนาให้รู้จักรับผิดชอบเพื่อประโยชน์แห่งทรัพย์สินของตน

การริเริ่มที่จะแก้ปัญหาอันเนื่องมาแต่การเช่าที่ดิน โดยรัฐบาลได้ปรากฏอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในปี พ.ศ.2482 เมื่อคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติจัดซื้อที่นาของเอกชนในเขตรังสิต เพื่อมาดำเนินการในรูปสหกรณ์เช่าซื้อที่ดิน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลมองเห็นว่าสภาพที่ดินไร่นาตามชนบทมีบุคคลบางพวกถือกรรมสิทธิ์ครอบครองไว้คนละมาก ๆ โดยมีได้บำรุงรักษา หากขึ้นปล่อยไว้ที่ดินเหล่านี้ก็จะเสื่อมโทรมยิ่งขึ้น สมควรที่รัฐบาลจะต้องช่วยเหลือ จึงได้มอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยร่วมมือกับกระทรวงเกษตรไปดำเนินการ ทั้งนี้ในขั้นแรกมุ่งหมายให้พิจารณาแก้ไขเฉพาะที่ดินทุ่งรังสิตก่อน

สำหรับบริเวณที่ดินที่ได้รับอนุมัติให้จัดซื้อได้แก่ที่ดินบริเวณคลอง 2 อำเภอคลองหลวงราคาปานกลางประมาณไร่ละ 12 บาท เป็นเนื้อที่ประมาณ 28,000 ไร่ รวมเป็นเงิน 216,000 บาท ราคานี้เป็นราคาตามสภาพการซื้อขายที่ดินกันโดยปกติ แต่การตีราคาปานกลางที่ดินตามประมวลรัษฎากรได้เชยิบสูงขึ้นถึงไร่ละ 40 บาท ฉะนั้นในการเจรจาซื้อจึงต้องขออนุมัติตั้งวงเงินไว้ประมาณ 400,000 บาท ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2482 (ครั้งที่ 78/2482) ได้อนุมัติให้จัดซื้อที่ดินรายนี้ โดยให้ดำเนินการกู้เงินจากเงินกู้ในประเทศเพื่อเกษตรกรรม นับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลได้มีมาตรการอย่างจริงจังที่จะแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากการเช่าที่ดินของชาวนาที่รังสิต

อย่างไรก็ตาม การเข้ามาจัดการแก้ปัญหาการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในครั้งนี้นี้ก็เป็นเพียงส่วนน้อย จะเห็นได้ว่าอัตราการเช่าพื้นที่ทางการเกษตรยังคงค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่นๆ และนี่คงเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่รังสิตที่จะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในยุคต่อมาที่เป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอันเป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจ

5) ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงของสภาพนิเวศวิทยาในพื้นที่บริเวณรังสิต สังเกตได้จากภาพถ่ายทางอากาศ (aerial photography) และภาพถ่ายดาวเทียม (landsat imageries) ในช่วงเวลาต่างๆ จะสังเกตเห็นได้ว่าพื้นที่บริเวณคลองรังสิตได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก โดยเฉพาะจากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2495 แสดงให้เห็นถึงพื้นที่เกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว และได้เปลี่ยนโดยลำดับไปเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม ที่อยู่อาศัย สนามกอล์ฟ และ สวนเกษตร โดยเฉพาะตามถนนพหลโยธินในแถบบริเวณคลองหนึ่ง และบริเวณถนนรังสิต-นครนายก ซึ่งอยู่ริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงดูเหมือนจะรุนแรงมากขึ้นทุกวัน พื้นที่แห่งนี้เมื่อครั้งอดีต 100 ปีที่แล้วเคยเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนจำนวนมากมาต้องการเพื่อใช้ปลูกข้าวซึ่งเป็นสินค้าที่ราคาดี ที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ว่าเป็น “ยุคต้นที่ดิน” แต่การเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดอยู่ในปัจจุบันคงไม่มีอะไรแตกต่างจากการตื่นที่ดินครั้งก่อน หากจะแตกต่างกันก็ตรงที่มีจุดประสงค์ของการใช้ที่ดินที่ต่างกันไปเท่านั้น เพราะปัจจุบันบริเวณพื้นที่แห่งนี้เต็มไปด้วยโครงการหมู่บ้านจัดสรร และ โรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมากมาย

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่บริเวณรังสิตอย่างมาก คือ การพัฒนาการคมนาคมทางบก การเกิดขึ้นของถนนพหลโยธิน ตั้งแต่ สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในฐานะทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 ประกอบกับผลจากการวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ในเวลานั้นก่อให้เกิดโรงงานอุตสาหกรรมใหม่ๆ ขึ้นบนถนนสายนี้อย่างแพร่หลาย นอกเหนือจากโรงสีข้าว โรงเลื่อยไม้ และ โรงงานหัตถกรรมที่ได้พัฒนามาก่อนหน้านี้ ได้เกิดโรงงานสมัยใหม่ที่ใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น อาทิ โรงงานทอกระสอบ ปั่นด้าย ทอผ้า ย้อมผ้า ตัดเย็บเสื้อผ้า

ไปจนถึงอุตสาหกรรมเคมี เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ และแน่นอนว่าการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อรังสิตอย่างมาก

2.2 การเติบโตของอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก

ในระยะแรกของการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้น รัฐบาลมีนโยบายที่จะส่งเสริมการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ ซึ่งเมื่อมีการส่งเสริมตามแผนพัฒนาได้ไม่นาน ภาคอุตสาหกรรมของประเทศก็มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอุตสาหกรรมประเภทที่ประเทศไทยเคยนำเข้าจากต่างประเทศ เช่น สิ่งทอ เครื่องแต่งกาย เคมีภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์โลหะ เครื่องจักร และอุปกรณ์ไฟฟ้า การขยายตัวของการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม ทำให้มูลค่าของสินค้าหัตถอุตสาหกรรมของประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

การเติบโตของภาคอุตสาหกรรมดังกล่าวทำให้การพึ่งพานำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมชั้นปฐมลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งทอ เครื่องแต่งกาย การพิมพ์และสิ่งตีพิมพ์ กระดาษและผลิตภัณฑ์กระดาษ เป็นต้น แต่ประเทศไทยก็ยังคงต้องนำเข้าสินค้าชั้นกลางและเครื่องจักรอุปกรณ์ในส่วนที่นำเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม คือ ยังคงนำเข้ามาในปริมาณและมูลค่าที่สูงมาก สินค้าดังกล่าว เช่น เคมีภัณฑ์ โลหะมูลฐาน เครื่องจักรและอะไหล่ที่ไม่ใช่อุปกรณ์ไฟฟ้า และเครื่องจักรอุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้น

ภาพการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมของไทยที่เติบโตขึ้นนี้ เป็นสิ่งที่น่ายินดีและแน่นอนว่าการเติบโตของอุตสาหกรรมนี้ได้ส่งผลกระทบต่อจำนวนโรงงานในพื้นที่รังสิตด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดปทุมธานีที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โรงงานอุตสาหกรรมที่เพิ่มขึ้นนี้ โดยเฉพาะในอำเภอคลองหลวงและอำเภอธัญบุรีที่กระจุกตัวอยู่ในบริเวณคลองหนึ่งและชุมชนประชาธิปไตย มีผลกระทบต่อพื้นที่รังสิตในหลายๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นจำนวนประชากรที่เพิ่มจำนวนขึ้น เกิดการขยายตัวของชุมชนที่อยู่อาศัย มีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการประกอบอาชีพ จะเห็นได้จากปรากฏการณ์ที่ชาวนาส่วนหนึ่งละทิ้งการทำงาน เข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ในฐานะแรงงานรับจ้าง ซึ่งเป็นทางเลือกใหม่อีกทางหนึ่งสำหรับคนในเขตรังสิต ในฐานะแรงงานรับจ้าง ซึ่งเป็นทางเลือกใหม่อีกทางหนึ่งสำหรับคนในเขตรังสิต ในฐานะที่รังสิตเป็นเขตโรงงานอุตสาหกรรมใหญ่แห่งหนึ่ง จากคำสัมภาษณ์ของชาวนาที่อำเภอคลองหลวง ในปี 2518 ระบุว่า เด็กหนุ่มสาวในเขตรังสิตได้หันไปหางานในโรงงานอุตสาหกรรมแทนการทำงานกันเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะในเขตอำเภอคลองหลวง เหตุผลส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบที่สืบเนื่องมาจากการทำถนนเอง กล่าวคือ ในเขตที่นาประมาณ 1,900 ไร่ มีปัญหาการขาดแคลนน้ำ เนื่องจากการสร้างถนนพหลโยธิน มีการถมดินลงไปคลองส่งน้ำโดยไม่ฝังท่อ ทำให้น้ำทางฝั่งเหนือคือ อำเภอคลองหลวงไม่มีน้ำ ชาวนาได้เคยระดมกำลังเพื่อนบ้านขุดถนนเพื่อให้เป็นทางน้ำ ทำให้น้ำเสียหายจนทางราชการต้องบังคับให้กลับไปใช้ โดยไม่ยอมฟังเสียงเรื่องความเดือดร้อน อ้างเพียงว่าในแผนที่ไม่

มีการฝังท่อระบายน้ำ ตั้งแต่นั้นมานาก็แห้งตลอด อาศัยแต่น้ำฝนอย่างเดียว นาส่วนใหญ่จึงกลายเป็นน้ำรั่ว โดยชาวบ้านบอกว่า ใครจีนหลงทำนาอดตายแน่ๆ

อย่างไรก็ตามการที่ชาวนาส่วนใหญ่ 70-80% เป็นเพียงผู้เช่า ทำให้การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มีค่าจ้างเป็นรายได้ประจำโดยไม่ต้องเสี่ยงต่อภาวะความไม่แน่นอนของธรรมชาติก็ดูเหมือนจะเป็นแรงจูงใจที่ทำให้คนรุ่นใหม่หันเข้ามาทำงานใน โรงงาน และก่อให้เกิดสังคมใหม่คือสังคมของผู้ใช้แรงงานในย่านอุตสาหกรรมที่มีรายได้ขึ้นอยู่กับแรงงาน แทนการผูกพันกับที่ดินดั้งเดิม ซึ่งเป็น โฉมหน้าใหม่ของเขตรังสิตที่จะมีความสืบเนื่องมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

แรงงานจำนวนมากภายในนิคมอุตสาหกรรม และยังมีโรงงานอีกจำนวนไม่น้อยที่เกิดขึ้นในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาของพื้นที่รังสิต โดยอยู่นอกพื้นที่อุตสาหกรรมนวนคร ทำให้เกิดคำถามขึ้นว่า โรงงานเหล่านี้นำแรงงานมาจากไหน แน่ใจว่าส่วนหนึ่งต้องเป็นคนในพื้นที่และอีกส่วนคงเป็นแรงงานอพยพหรือย้ายถิ่นมาจากที่อื่น แรงงานทั้ง 2 ส่วนนี้ ส่งผลต่อสังคมในพื้นที่รังสิตอย่างไรนั้นเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

2.3 การเจริญเติบโตของธุรกิจหมู่บ้านจัดสรร

ธุรกิจหมู่บ้านจัดสรรเริ่มเกิดขึ้นในสังคมไทยเมื่อประมาณ พ.ศ. 2510 และมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตลอดเวลา โดยมีช่วงเวลาที่เราอาจเรียกได้ว่า ยุคทอง ที่มีการเจริญเติบโตของธุรกิจกับยุคชบเซา สลับสับเปลี่ยนกันไป

คำกล่าวที่ว่าย่านพื้นที่รังสิตนั้นเป็นพื้นที่หมู่บ้านจัดสรรที่โตเร็วที่สุดในประเทศไทยจะไม่เกินความเป็นจริง กลุ่มผู้ลงทุนที่สำคัญในธุรกิจหมู่บ้านจัดสรรต่างพากันเปิดโครงการในพื้นที่รังสิตเป็นจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นบริษัท แลนด์แอนด์เฮาส์ จำกัด (มหาชน) บริษัท รังสิตอินเตอร์เนชั่นแนลกรุ๊ป จำกัด (มหาชน) รวมถึงกลุ่มบริษัท เอทีซี, บริษัท ทิพธิดา จำกัด, บริษัท พลุกษาเรียลเอสเตท, บริษัทสินปทุมธานีในเครือสินธานี, บริษัท พีวีวีดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด เป็นต้น การที่กลุ่มผู้ประกอบการต่างพากันให้ความสนใจในพื้นที่รังสิตมากเป็นพิเศษนั้น นอกจากเงื่อนไขของผู้ประกอบการ เช่น ได้ซื้อที่ดินราคาถูกเก็บไว้ในช่วง พ.ศ. 2531 – 2532 และที่ดินในกรุงเทพมหานครหาได้ยากมากยิ่งขึ้นแล้ว ในส่วนของผู้อยู่อาศัยที่มีปริมาณผู้ที่ต้องการที่อยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่มีฐานะและรายได้ในระดับปานกลางจนถึงผู้มีรายได้น้อยที่ต้องการมีบ้านพักอาศัยของตนเอง

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรกรรมจากการผลิตข้าวอย่างเดียวมาสู่พืชเศรษฐกิจประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นพืชไร่หรือพืชผักผลไม้ต่างๆ การมีทางเลือกด้านอาชีพของสมาชิกในครอบครัวเกษตรกรแบบดั้งเดิมมาเป็นการขายแรงงานรับจ้างใน โรงงานอุตสาหกรรม ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่รังสิตครั้งสำคัญยิ่ง เริ่มปรากฏให้เห็นชัดเมื่อเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงในระยะนี้ได้

ทำให้พื้นที่รังสิตก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมใหม่ และการขยายเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว ทำให้พื้นที่
คลองรังสิตมีแนวโน้มต้องประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อ
สุขภาพอนามัยและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในที่สุด

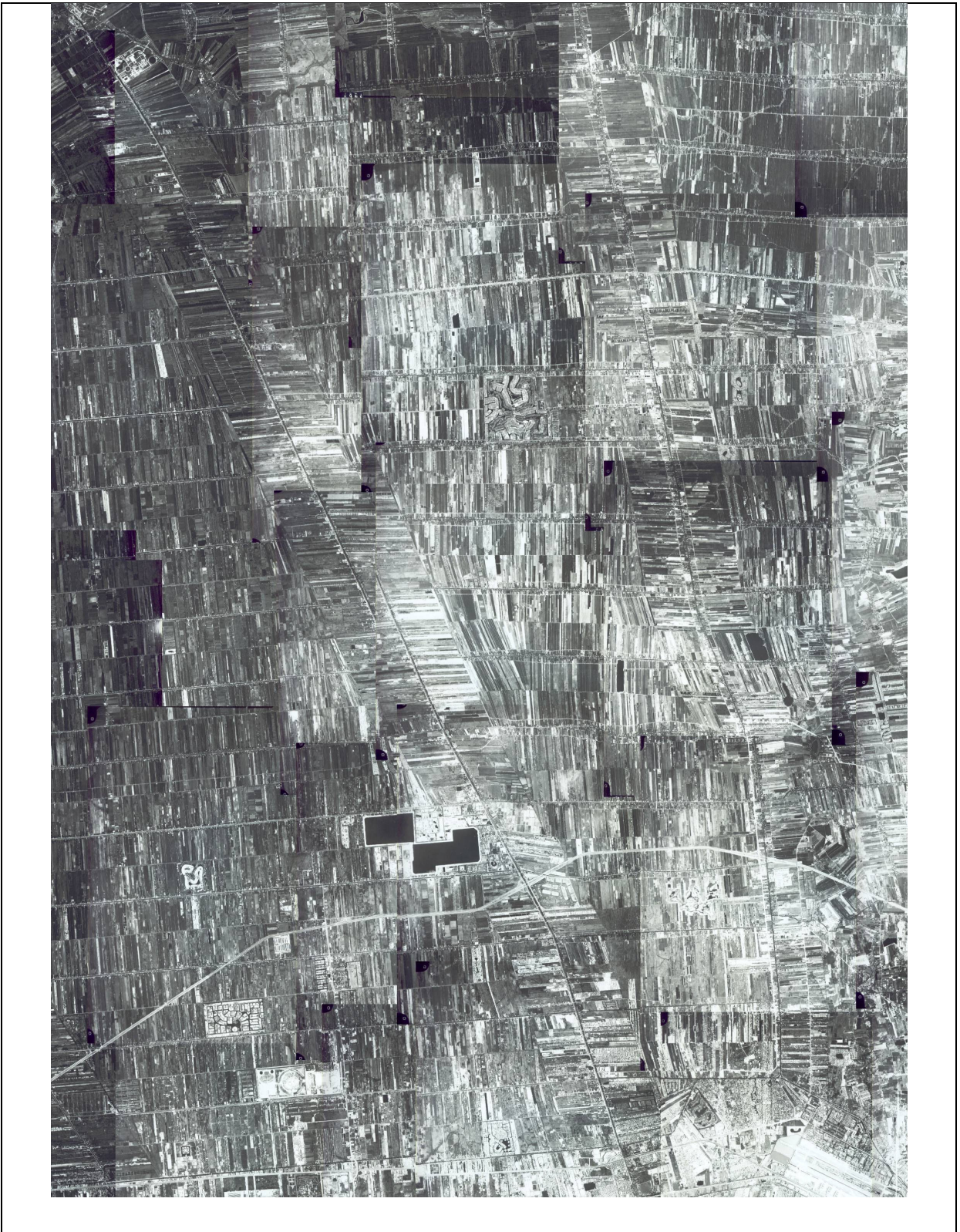
แผนที่ 2.2 ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2495 แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ 2.3 ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2510 แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ 2.4 ภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ.2541 แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

2.4 สถานะการดำรงอยู่และความเปลี่ยนแปลงของรังสิต

รังสิต ในอดีตจากที่ดินขนาดใหญ่ที่เป็นท้องทุ่งและป่า แปรสภาพสู่ผืนนาข้าวอันเขียวชอุ่มที่เป็นพื้นที่อันเป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตร ช่วยผลักดันให้ระบบเศรษฐกิจของไทยขยายตัวเรื่อยมาพร้อมกับการเกิดชุมชนในบริเวณรังสิตขึ้นหลายชุมชน จนเข้าสู่ยุคที่อุตสาหกรรมเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจ รังสิตก็ยังเป็นพื้นที่หนึ่งในการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อสนองความต้องการของสังคม จะเห็นได้ว่า รังสิตมีบทบาทในการเป็นผู้ให้ทางเศรษฐกิจมาตลอดระยะเวลาหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา

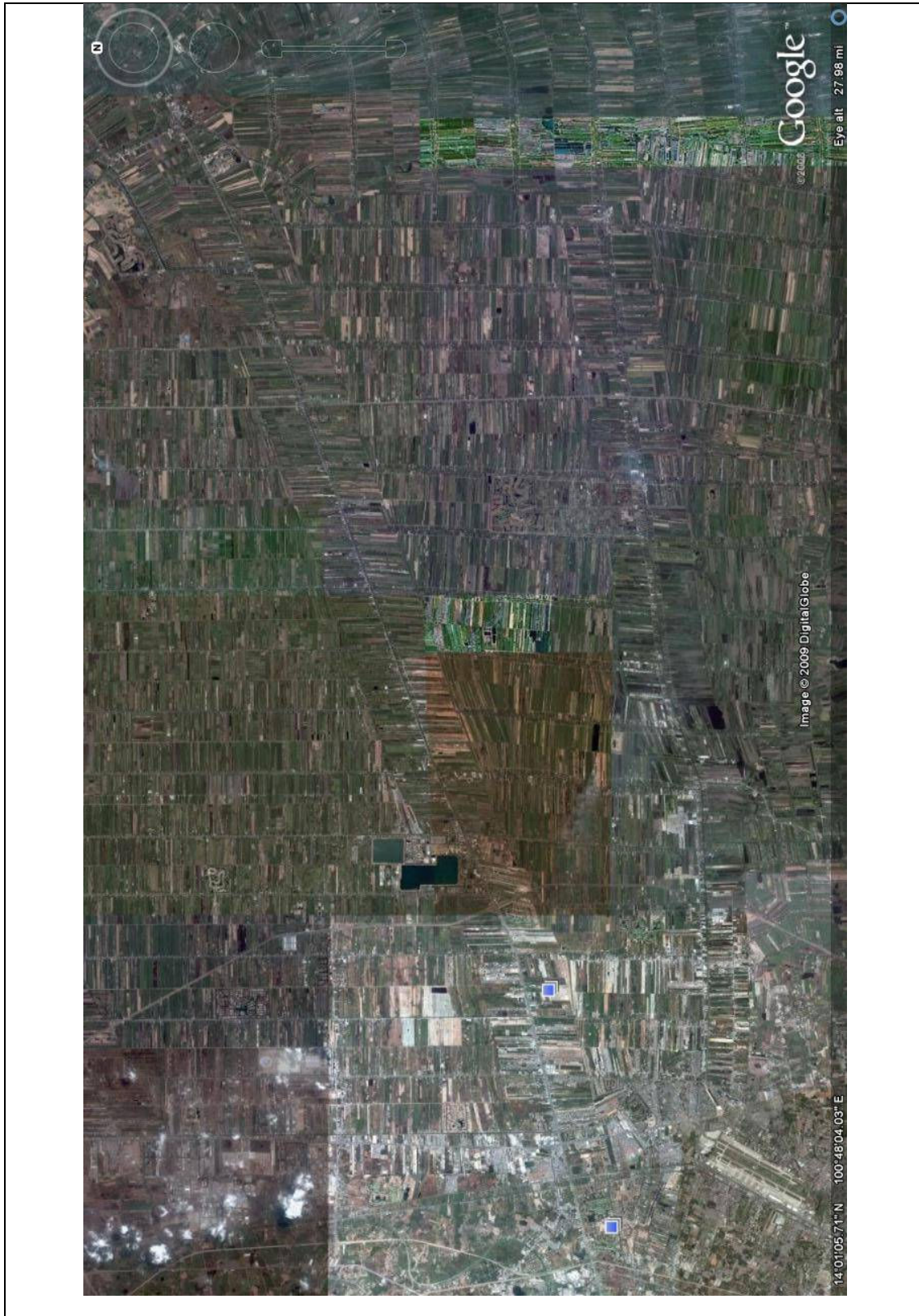
ความสัมพันธ์ของคน que เข้าไปเกี่ยวข้องกับรังสิตนั้น ส่วนหนึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเข้าไปสู่รังสิตเพื่อผลประโยชน์ในการดำรงชีพ บางคน บางกลุ่มเข้าสู่รังสิตในระยะเวลาสั้น บางคนอยู่ในรังสิตมาตั้งแต่เกิด ผู้คนเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการกระทำให้รังสิตเป็นอย่างไรที่เห็นในปัจจุบันรังสิตกำลังจะกลายหรือถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ และพื้นที่ใกล้เคียง คนที่อยู่อาศัยในรังสิตอาจมานั่งทำงานบนถนนสีลม หรือ ลูกชานาอาจขึ้นรถรับส่งของโรงงานไปทำงานที่อยู่ชานหรือนครนายก สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นกับคนในรังสิต รังสิตปัจจุบันจึงเริ่มจะมีหน้าที่เพียงด้านหนึ่งของชีวิตผู้คน คือ เป็นเพียงที่อยู่อาศัยและออกไปทำงานนอกพื้นที่รังสิต หรือคนนอกพื้นที่รังสิตแต่เข้ามาทำงานในรังสิต สถานะดังกล่าวไม่ต่างจากสังคมเมืองทั่วไป รังสิตปัจจุบันนอกจากจะประกอบไปด้วยโรงงานอุตสาหกรรมประมาณ 1,000 โรงงานที่จะส่งผลกระทบต่อลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของพื้นที่ ขยะและสารเคมีที่เกิดจากโรงงานต่างๆจำนวนมากที่จะต้องมีการจัดการที่มีประสิทธิภาพและรัดกุม ความเป็นเมืองที่เกิดขึ้นเพราะเป็นแหล่งงาน รวมถึงเป็นที่พักอาศัยของคนที่ย้ายถิ่นจากกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง จึงทำให้รังสิตเป็นชุมชนที่ใหญ่มาก

นักธุรกิจที่มองการณ์ไกลเห็นว่าพื้นที่นี้จะเป็นแหล่งผู้ซื้อจำนวนมาก จึงได้พากันมาลงทุนในรังสิต จะเห็นได้ว่าปัจจุบันรังสิตมีห้างสรรพสินค้าจำนวนมากตั้งแต่ฟิวเจอร์ปาร์ก รังสิตที่จะรวมเอาเซ็นทรัลและโรบินสันเข้าไว้ในพื้นที่ รวมถึงเฮอตัน แมคโคร เมอร์รี่คิงส์ SAVE-ONE เซียร์สตรีท คริมเวลด์ ดีโป และแหล่งรวมสินค้าทางการเกษตรขนาดใหญ่ เช่น ตลาดไท เป็นต้น การเติบโตของเมืองเช่นนี้จะทำให้ลักษณะการใช้ที่ดินค่อยๆเปลี่ยนจากใช้ประโยชน์ทางการเกษตรมาเป็นใช้เป็นที่อยู่อาศัยและประกอบการทางเศรษฐกิจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมและการบริการต่างๆ ลักษณะการครอบครองที่ดินจะมีการเปลี่ยนแปลงที่ดินจะถูกทำให้มีขนาดเล็กลงและมีผู้ครอบครองมากขึ้น การเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรจะลดน้อยลง ผู้คนที่เคยผูกพันกับที่ดินในลักษณะการเช่าเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและทำการเกษตรเลี้ยงชีพจะประสบปัญหาที่ดินอันเนื่องมาจากการขายที่ดิน คนกลุ่มนี้จะได้รับผลกระทบค่อนข้างมากจากความเจริญเป็นเมืองของรังสิต และหากรัฐบาลตลอดจนหน่วยงานต่างๆ ขาดการวางแผนที่ดีในการรับมือกับปัญหาที่ดินที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่รังสิตแล้ว อีกไม่นานรังสิตจะเกิดชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนแออัดขึ้นมาและปัญหาอื่นๆก็จะตามมาอีกมากมาย ทั้งนี้เพราะคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่จัดได้ว่าเป็นผู้มีรายได้น้อย มีความเคยชินกับสังคมชนบทหรือ

สังคมเกษตร การเติบโตของเมืองที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วพร้อมกับการโหมเผยแพร่ลัทธิบริโภคนิยมอย่างแพร่หลายของบรรดาห้างสรรพสินค้าในพื้นที่ อาจจะเป็นชนวนให้เกิดปัญหาทางสังคมขึ้นได้

ในขณะที่คนกลุ่มหนึ่งซึ่งผูกพันกับพื้นที่รังสิตมาเป็นระยะเวลายาวนานมีแนวโน้มว่าจะประสบปัญหาการดำเนินชีวิต หากหันมามองคุณรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาสู่พื้นที่รังสิตแล้วส่วนใหญ่คงจะเป็นกลุ่มที่จะเข้าสู่รังสิตในฐานะผู้พักอาศัยตามหมู่บ้านจัดสรร ซึ่งประมาณว่ามีจำนวน 400 แห่งคนกลุ่มนี้จะมีโอกาสในการปรับตัวมากกว่ากลุ่มเกษตรกรในรังสิตเดิม ทั้งนี้สาเหตุสำคัญน่าจะมาจากระดับการศึกษาที่สูงกว่า ทำให้มีโอกาสเลือกในการทำงานได้มากกว่า ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรดั้งเดิมนั้นมีทายาทน้อยรายที่จะมีระดับการศึกษาที่สูงพอ คนทั้ง 2 กลุ่มนี้จะต้องอาศัยอยู่ในชุมชนหรือสังคมเดียวกันและร่วมกันในการทำให้รังสิตเปลี่ยนแปลง สังคมเมืองที่จะเกิดขึ้นในรังสิตจะเป็นสังคมเมืองที่น่าอยู่หรือน่าเศร้าใจคงต้องขึ้นอยู่กับคนในรังสิต ตลอดถึงนโยบายและการจัดการของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่จะมีส่วนพัฒนาในมิติต่างๆ

แผนที่ 2.5 ภาพถ่ายดาวเทียม แสดงลักษณะสภาพภูมิศาสตร์บริเวณพื้นที่ทุ่งรังสิต และบริเวณเกี่ยวเนื่อง

ที่มา <http://earth.google.com>, 2005

ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นบริเวณคลองรังสิต

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
2420	มีการออกกระเบียบกฎข้อบังคับเกี่ยวกับการขุดคลองเรียกว่า “ประกาศขุดคลอง”
2431	บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเริ่มก่อตั้ง
2433	เริ่มขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์และเริ่มมีประชากรทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐาน
2435	เริ่มขุดคลองชายฝั่งใต้คลองรังสิต 18 คลอง และคลองชายฝั่งใต้คลองหกวาสายล่าง 14 คลอง
2436	เริ่มขุดคลองหกวาสายล่าง
2438	ประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำนาในทุ่งรังสิตอย่างเห็นได้ชัด
2439-40	ดำเนินการก่อสร้างประตูน้ำจุฬาลงกรณ์, ประตูน้ำเสาวภาฝั่งศรีและประตูน้ำสมบูรณ
2439	มีกลุ่มโจรจำนวน 30 คน บุกร้างป่าในที่ดินใหญ่ของกรมหลวงพิชิตปรีชากร
2440	คลองหกวาสายล่างขุดเสร็จ และบริษัทเริ่มจัดสรรที่ดินอย่างเป็นระบบธุรกิจจริงๆ
2443	เริ่มขุดคลองซอยฝั่งเหนือคลองรังสิต 20 คลอง และปีนี้มี การเปลี่ยนตลาดครั้งใหญ่บนที่ดินของกรมหลวงพิชิตปรีชากร
2445	ตั้งเมืองธัญบุรี
2446	คลองซอยฝั่งใต้คลองรังสิต 18 คลอง และคลองซอยฝั่งใต้คลองหกวาสายล่าง 14 คลองขุดเสร็จและเริ่มขุดคลองหกวาสายบน และในปีนี้มี การเสนอรายงานการสำรวจสภาพพื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของนายเย โฮมัน วันเดอร์ ไฮเด
2447	คลองรังสิตประยูรศักดิ์ และคลองซอยฝั่งเหนือคลองรังสิต 20 คลองขุดเสร็จ ทำให้ปีนี้เป็นปีที่มีอัตราการย้ายเข้า-ย้ายออกของประชากรมากกว่าปีอื่น
2448	ขุดคลองรถไฟ
2449	คลองรังสิตที่ขุดเสร็จและเป็นเส้นทางคมนาคมเริ่มต้นเงิน ทั้งนี้เพราะปีนี้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำอย่างหนักในบริเวณ โครงการรังสิตจนทำให้มีการอพยพของชาวนาถึง 1,000 ครอบครัว
2450	เกิดหิวอดกโกลระบาดที่เมืองธัญบุรีและกาฬโกลระบาดทั่วไปในคลองรังสิต
2451	เกิดน้ำท่วม ทำให้นาในที่ลุ่มบริเวณรังสิตเสียหาย และคลองที่ขุดไว้ได้รับความเสียหายมากที่สุดเพราะทำนบพัง
2452	มีการทดลองใช้เครื่องจักรในการทำงานเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่คลองรังสิต

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
2454-56	ประสบกับปัญหาฝนแล้ง 3 ปีติดต่อกัน
2454	คลองหกวาสายบนขุดเสร็จ
2457	สัมปทานขุดคลองรังสิตสิ้นสุดลง และคลองถูกโอนมาเป็นของรัฐบาลในสภาพที่ทรุดโทรม และเกิดการอพยพของชาวบ้านออกจากเขตรังสิตมากทั้งนี้เพราะความเสื่อมโทรมของพื้นที่
2458	รัฐบาลเห็นชอบให้ก่อสร้างโครงการป่าสักได้
2459	เริ่มก่อสร้างโครงการป่าสักได้
2461-62	เกิดการระบาดของโรคไข้หวัดอย่างรุนแรง
2464	เริ่มโครงการชลประทานแม่น้ำสุพรรณ โดยขุดลอกแม่น้ำสุพรรณตั้งแต่แยกตรงแม่น้ำเจ้าพระยา
2465	เริ่มงานก่อสร้างโครงการชลประทานเชียงราก-คลองด่าน
2467	โครงการป่าสักได้เสร็จสมบูรณ์และเริ่มก่อสร้างเขื่อนพระราม6 ที่ตำบลท่าหลวง อยุรยาฒันน้ำเข้าสู่ทุ่งรังสิต
2468	เริ่มก่อสร้างระบบคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้าย คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวาพร้อมด้วยคลองซอยและคลองแยกซอยต่างๆ
2470	เกิดโรคระบาดของอหิวาตกโรค
2474	โครงการชลประทานเชียงราก-คลองด่านสร้างเสร็จสมบูรณ์
2476	เริ่มงานก่อสร้างโครงการชลประทานนครนายก โครงการแม่น้ำสุพรรณตอน โครงการสามชุก และมะขามเต่า
2478	การก่อสร้างระบบคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้ายและฝั่งขวาพร้อมด้วยคลองซอยต่างๆสร้างเสร็จสมบูรณ์
2482	คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติจัดซื้อที่ดินของเอกชนในเขตรังสิต
2492	เริ่มวางแผนโครงการเจ้าพระยาใหญ่
2495	เริ่มก่อสร้างโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่
2497	โครงการชลประทานแม่น้ำนครนายกเสร็จสมบูรณ์
2498	โครงการชลประทานแม่น้ำสุพรรณเสร็จสมบูรณ์
2500	โครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่และเขื่อนชัยนาทก่อสร้างเสร็จ
2501	เริ่มก่อสร้างเขื่อนภูมิพล(โครงการไฟฟ้าพลังน้ำยันฮี)

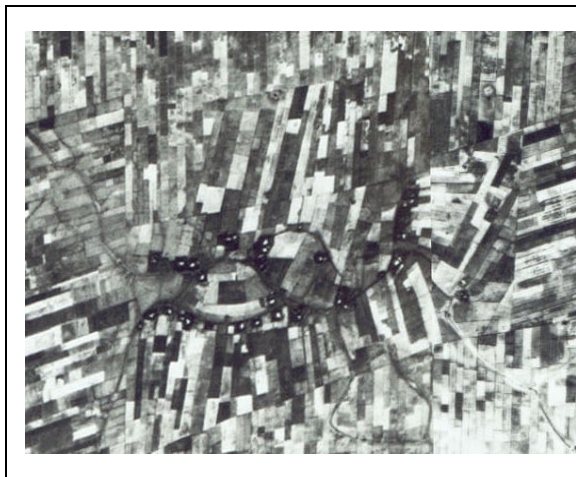
ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
2505	การขุดคลองส่งน้ำและประตูควบคุมระดับน้ำเพื่อส่งน้ำไปทั่วพื้นที่บริเวณที่ราบชั้นบันได แม่น้ำระดับต่ำเสร็จสมบูรณ์
2507	เขื่อนภูมิพลก่อสร้างเสร็จและเริ่มส่งน้ำให้แก่พื้นที่ในทุ่งราบเจ้าพระยาตอนล่าง
2512-17	มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่บางส่วนมาทำพืชไร่และพืชสวน ซึ่งให้ผลตอบแทนที่สูงกว่า
2515	นิคมอุตสาหกรรมนวนครเริ่มดำเนินการ
2517	เขื่อนสิริกิติ์สร้างเสร็จ
2524-25	เริ่มมีการขยายการผลิตส้มเขียวหวานเพิ่มมากขึ้น
2529	ตั้งแต่ปีนี้จะพบว่าโรกระบบทางเดินหายใจเป็นโรคที่พบมากที่สุดของผู้ป่วยนอก
2532	มีการสำรวจคลองชลประทาน(คลองรังสิต) ทั้ง 13 สาย พบว่าคุณภาพน้ำทั้งหมดส่วนมาก อยู่ในเกณฑ์ไม่ควรใช้หรือห้ามใช้
2541	เปิดใช้งานถนนวงแหวนกาญจนาภิเษกด้านตะวันออก (บางปะอิน-บางพลี)

ทุ่งรังสิตเป็นพื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาเมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมาและช่วง 100 ปีนี้ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิต เป็นประสบการณ์การเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็วรุนแรง และมีบทบาทสำคัญอันหลากหลาย ทั้งในเชิงกายภาพจากการเคลื่อนย้ายอพยพประชากรเข้ามาตั้งหลักแหล่งบุกเบิกที่ดินเป็นผืนนา ที่มีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและสังคมจากการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินจากผืนนาเป็นกิจกรรมเพื่อการค้า อุตสาหกรรม ที่อยู่อาศัยและกิจกรรมอื่นๆ ที่เชื่อมโยงไปถึงการเกิดและเปลี่ยนแปลงของชุมชนในทุ่งรังสิต

ทุ่งรังสิตก่อนการพัฒนา นั้น มีสภาพเป็นทุ่งราบกว้างใหญ่ เต็มไปด้วยห้วยหนองคลองบึงตามธรรมชาติซึ่งเกิดจากสภาพทางกายภาพที่เป็นที่ราบต่ำ และการระบายน้ำไม่สะดวก มีการตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างเบาบาง มีลักษณะเป็นกลุ่มก้อนชัดเจนเฉพาะบริเวณที่มี คลอง หรือ บาง ซึ่งเป็นแนวทางเดินของน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ที่เชื่อมต่อจากแม่น้ำและสามารถนำไปใช้เพื่อการเพาะปลูก ในขณะที่พื้นที่ส่วนใหญ่ที่อยู่ห่างไกลจากจากแม่น้ำลำคลอง จะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจาย (Scatter settlement)

ภาพ 3.1 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจ่าย
ที่มา:ภาพถ่ายทางอากาศชุมชนในทุ่งรังสิตปี พ.ศ.2549

ภาพ 3.2 ลักษณะบ้านเรือนที่ปลูกกระจ่ายเพื่อทำ
การเกษตรตามลำน้ำ
ที่มา:หนังสือประชุมภาพเมืองไทย เอนก นาวิกมูล 2551

และเมื่อหลังจากเริ่มดำเนินการขุดคลองในระยะหนึ่ง ประชากรได้ทยอยอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในตอนใต้ของเขตทุ่งรังสิตบริเวณหลังเขตคลองแสนแสบและประเวศ บริเวณที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวอยู่มากที่สุด ได้แก่ บริเวณคลองซอยที่ 6 และคลองซอยที่ 7 ฝั่งใต้คลองรังสิต

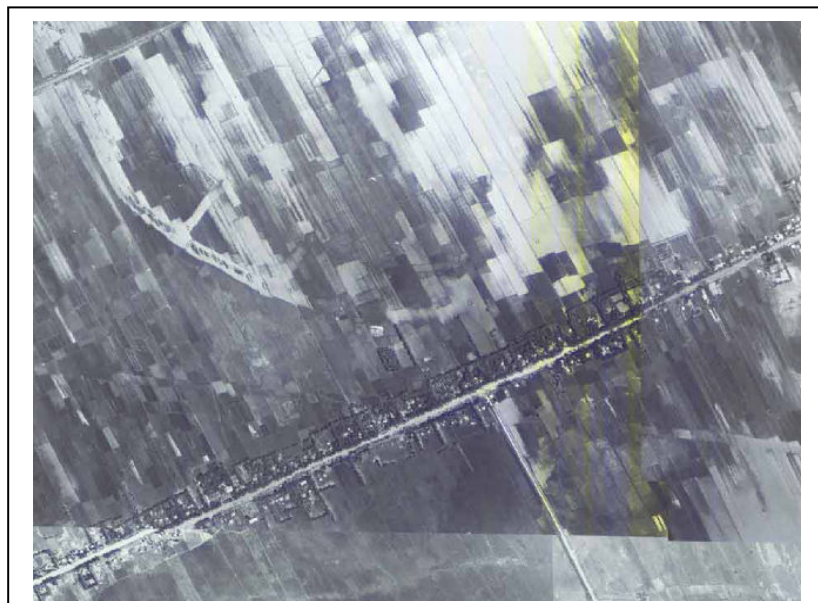
กลุ่มเงินส่วนหนึ่งที่เคยขุดคลอง ได้เปลี่ยนอาชีพของตนเป็นชาวนาและพ่อค้า และตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณคลองซอยที่ 7 ฝั่งใต้คลองรังสิตจึงเกิดศูนย์กลางชุมชนและศูนย์กลางพาณิชยกรรมขึ้นที่บริเวณคลองซอยที่ 7 ฝั่งใต้ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอธัญบุรีในปัจจุบัน นอกจากกลุ่มชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานแล้ว ยังมีประชากรกลุ่มอื่น ได้แก่ แรงงานรับจ้างทำนาจากภาคอีสาน กลุ่มทาสหรือไพร่ ที่กลายเป็นไทหลังจาก

ประกาศเลิกทาส รวมทั้งคนมอญและไทยมุสลิมที่เข้ามาทำนาอยู่บริเวณคลอง 4 คลอง 11 และคลอง 12 การตั้งถิ่นฐานของประชากรที่อพยพเข้ามาในเขตนี้ส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานชั่วคราว กระจายอยู่ตามริม 2 ฝั่งคลอง (ribbon type) ไม่เป็นหมู่บ้านที่กระจุกตัวรวมกัน (clustered type) การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนแบบนี้ทำให้ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เชื่อมโยงคนในชุมชนเหมือนกับชุมชนเกษตรในพื้นที่อื่นๆ พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้เพื่อการทำนาข้าว ยังไม่มีการทำสวนเพื่อปลูกพืชผัก นอกจากนั้นก็ใช้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย

ภาพที่ 3.3 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามแนวริมคลอง
ที่มา: หนังสือประชุมภาพเมืองไทย เอนก นาวิกมูล 2551

ภาพที่ 3.4 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามแนวริมคลอง
ที่มา: ภาพถ่ายทางอากาศชุมชนในทุ่งรังสิตปี 2516

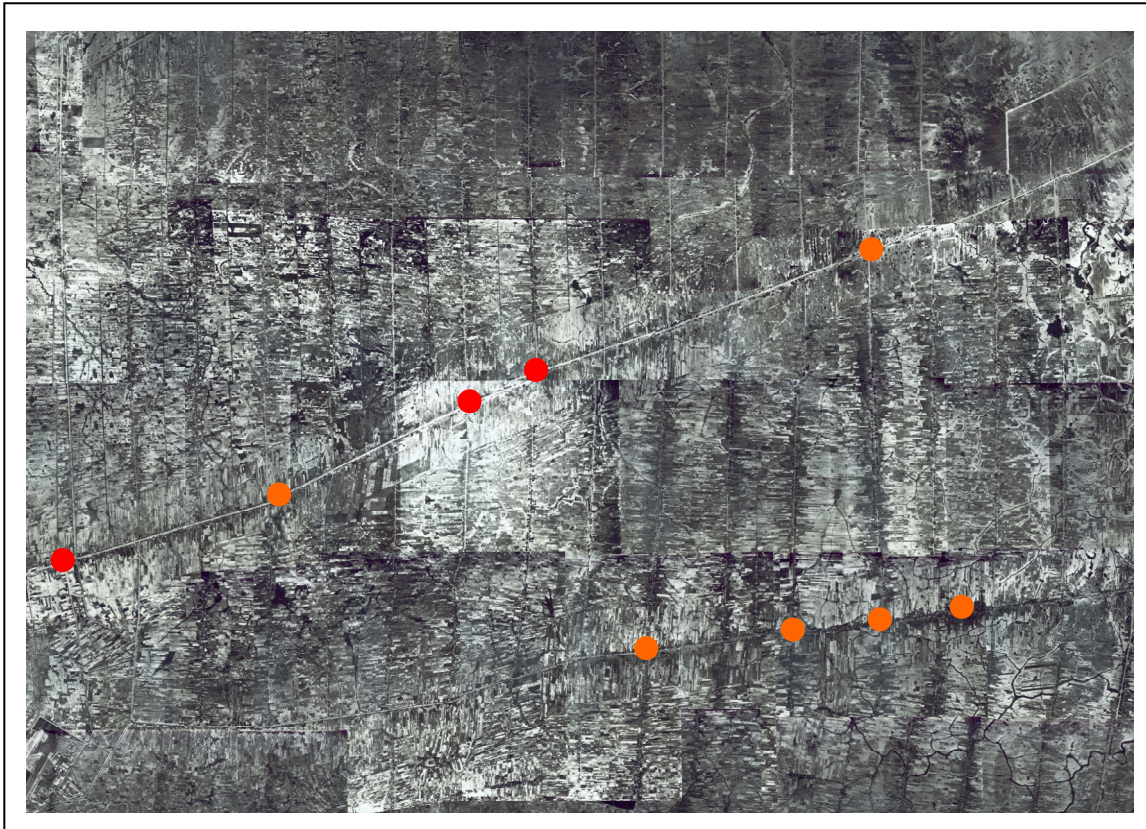

สัญญาในการขุดคลองซึ่งระบุไว้ว่า บริษัทจะได้รับผลประโยชน์เป็นที่ดินบริเวณสองฟากคลอง ฟากละ 40 เส้น (1.6 กิโลเมตร) ตลอดคลองที่ขุดใหม่ บริษัทจึงเริ่มนำที่ดินริมฝั่งคลองมาจัดศิขายเป็นแปลง ซึ่งแต่ละแปลงมีขนาดไม่ต่ำกว่า 120 ไร่ ทำให้ชาวนายรายย่อยที่มีฐานะยากจน ไม่สามารถซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้ กลุ่มผู้ซื้อที่ดินมีแต่คนชั้นสูงที่มีฐานะทางสังคม ได้แก่ พระราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ และพ่อค้า คหบดีในกรุงเทพมหานคร คนเหล่านี้มักซื้อที่ดินทิ้งไว้ มากกว่าทำการพัฒนาที่ดินด้วยตนเองในระยะนี้เริ่มที่ การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณทุ่งรังสิตกันมาก โดย ผู้ที่ย้ายถิ่นเข้ามา มีจุดมุ่งหมายที่จะแสวงหาที่ดินทำกิน ในที่แห่งใหม่ โดยการยึดอาชีพทำนา โดยการเช่าที่ดิน

เมื่อปี พ.ศ. 2445 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริให้สร้างเมือง รัชบุรีขึ้นที่ระหว่างคลองซอยที่ 6 กับที่ 7 ฝั่งเหนือคลอง รังสิตประยูรศักดิ์ สภาพชุมชนในเมืองรัชบุรีและบริเวณ ใกล้เคียงในช่วงแรกมีความเจริญก้าวหน้ามาก เนื่องจาก มีคลองอำนวยความสะดวกในการทำนาและการ คมนาคมขนส่งสินค้า โดยเฉพาะการผลิตข้าวได้มีโรงสี เป็นแหล่งทำการผลิตทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของชุมชน พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นนาข้าว ไม่มีการทำสวนหรือพืชไร่อื่นๆ เลย ด้วยเหตุนี้ตลาดจึงเป็นศูนย์กลาง พาณิชยกรรมที่สำคัญต่อชุมชนในทุ่งรังสิตมาก โดยชาวจีนส่วนใหญ่ที่ทำอาชีพการค้าขายจะตั้งถิ่นฐานอยู่ ใกล้บริเวณประตูน้ำ รวมกันเป็นชุมชนใหญ่เป็นตลาด เช่น บริเวณตลาดประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ ตลาดประตูน้ำ พระอินทร์ราชา นอกจากนั้นยังมีตลาดตามปากคลองซอยต่างๆ ที่เชื่อมติดกับคลองรังสิตประยูรศักดิ์ จะมี ตลาดอยู่ทุกปากคลองซอย

ภาพที่ 3.5 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
ผู้อำนวยการขุดคลองและเป็นเจ้าของที่ดินผืนใหญ่ใน
ทุ่งรังสิต
ที่มา: www.navy.mi.th

แผนที่ 3.2 ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ.2495 แสดงย่านการค้าที่กระจายอยู่ตามจุดตัดคลองต่างๆ
ที่มา กรมแผนที่ทหาร

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 เมืองชัยบุรีได้ถูกลดฐานะเป็นอำเภอหนึ่งขึ้นกับจังหวัดปทุมธานี การขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกเริ่มมีมากขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2491) เมื่อมีการปรับปรุงระบบชลประทานจนค่อนข้างสมบูรณ์ มีน้ำมากเพียงพอจนสามารถเปลี่ยนแปลงการผลิตจากนาหว่านมาเป็นนาดำ ที่ชาวบ้านเรียกว่านาน้ำตม ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากการปรับปรุงระบบชลประทานโครงการรังสิต (ป่าสักใต้) และโครงการนครนายกประกอบกับความต้องการข้าวในช่วงสงครามและหลังสงครามเป็นตัวกระตุ้นให้พื้นที่ทางการเพาะปลูกในเขตนี้ขยายตัว การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตทุ่งรังสิตในช่วงนี้ก็ยังคงกระจายอยู่บริเวณริมคลอง ไม่มีการพัฒนาขึ้นเป็นหมู่บ้านที่ชัดเจน รวมทั้งการที่รังสิตเป็นเขตที่มีการเช่าที่ดินสูง ก็ยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชิงชาวนาในเขตทุ่งรังสิต มีความพยายามโดยผู้เชี่ยวชาญและเจ้าหน้าที่รัฐบาลที่แนะนำให้ชานนาในเขตนี้ปรับปรุงการทำนาโดยการยกคันนาและสูบน้ำเข้า โดยสอดคล้องกับระบบชลประทานที่จัดทำขึ้นใหม่ แต่ปรากฏว่าคำแนะนำนี้ไม่ได้รับการเอาใจใส่อย่างจริงจัง เนื่องจากชานนาไม่แน่ใจว่าจะได้เช่าที่ดินนั้นอยู่ต่อไปหรือไม่หากลงทุนลงไป แล้วเกิดปัญหาจากที่เช่าเขา จึงไม่มีการบำรุงดินหรือตั้งหมู่บ้านขึ้น ในด้านการคมนาคมในช่วงนี้ใช้การคมนาคมขนส่งทางเรือ

ตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา การพัฒนาการคมนาคมขนส่งทางบกได้ส่งผลกระทบต่อให้มีการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ทุ่งรังสิตอย่างมาก คือ การเกิดขึ้นของถนนพหลโยธิน เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคม

ทางบกเชื่อมระหว่างกรุงเทพมหานครไปยังภาคกลางตอนบน ภาคเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในช่วงนี้ประเทศไทยเริ่มมีนโยบายสนับสนุนการลงทุนจากต่างประเทศในภาคอุตสาหกรรม ประกอบกับในช่วงนั้นประเทศไทยเริ่มใช้แผนการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - 2509) จากการพัฒนาทางด้านการคมนาคมและนโยบายดังกล่าว มีผลทำให้การเดินทางไปทุ่งรังสิตสะดวกกว่าเดิมมาก จึงทำให้ประชากรอพยพเข้าไปในบริเวณนี้มากขึ้น ส่วนเส้นทางอื่นๆ ส่วนใหญ่แล้วเป็นถนนลูกรัง เช่น ถนนเลียบบคลองรังสิต เป็นถนนลูกรังให้รถยนต์วิ่งไปได้ถึงคลองหก แล้วต่อเรือเพื่อไปสู่คลองอื่นๆ การคมนาคมในช่วงนี้ยังนิยมการเดินทางโดยอาศัยเรือ โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยา คลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองระพีพัฒน์ และคลองซอยต่างๆ เป็นเส้นทางสำคัญ

ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2512 เริ่มมีโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้นซึ่งมีผลกระทบต่อพื้นที่ทุ่งรังสิตในหลายๆ ด้าน จากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นก่อให้เกิดการขยายตัวของที่อยู่อาศัย และเกิดชุมชนใหม่ที่หลากหลาย ในบริเวณศูนย์กลางการคมนาคมที่มีการค้า การบริการมากขึ้น และยังมีผลกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการประกอบอาชีพของชุมชนเดิมคือ ชาวนา ด้วยเหตุผลที่ชาวนาส่วนใหญ่ร้อยละ 70 – 80 เป็นเพียงผู้เช่า ประกอบกับผลกระทบจากการทำถนนพหลโยธิน ที่มีการถมดินลงในคลองส่งน้ำโดยไม่ฝังท่อ ทำให้น้ำทางฝั่งเหนือ คือ บริเวณอำเภอคลองหลวงไม่มีน้ำ ลูกหลานของชาวนารุ่นใหม่ หันเข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้เกิดสังคมใหม่ที่มีรายได้ขึ้นอยู่กับการใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม แทนการผูกพันกับที่ดินดั้งเดิม สำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเดิมก็ยังคงตั้งถิ่นฐานบริเวณริมคลอง ในด้านการใช้พื้นที่นั้นในช่วงปี พ.ศ.2512 – 2517 นอกจากการเกิดขึ้นของโครงการจัดสรรและโรงงานอุตสาหกรรมแล้วได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่บางส่วนมาเป็นพืชไร่และพืชสวนมากขึ้น

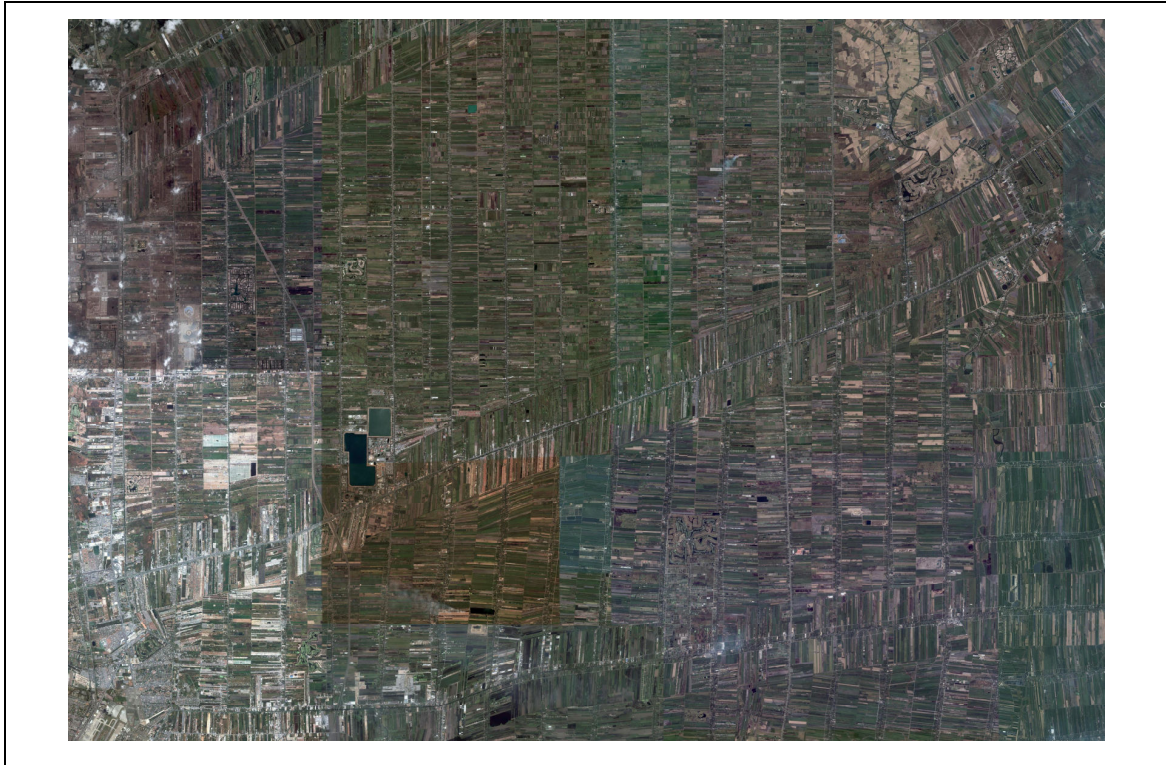
ในปี พ.ศ. 2520 – 2538 สภาพของพื้นที่บางส่วนโดยเฉพาะตามแนวสองข้างถนนพหลโยธิน บริเวณคลองหนึ่งและบริเวณถนนรังสิต – นครนายก ซึ่งอยู่ริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ได้เปลี่ยนเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม และหมู่บ้านจัดสรร ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นในสังคมไทยในปี พ.ศ.2510 และ ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2524 โครงการหมู่บ้านจัดสรรก็เริ่มขยายตัวเข้ามาในทุ่งรังสิต บริเวณริมถนนพหลโยธิน แต่ยังมีน้อยมาก และยังไม่มีการจัดสรรบนถนนสายรองต่างๆ นอกจากนั้นยังมีสนามกอล์ฟ และสวนเกษตร

พัฒนาการทางระบบการคมนาคมขนส่งที่สะดวกมากขึ้น อีกทั้งโครงการสร้างสะพานปทุมธานี ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้การติดต่อระหว่างประชาชนทั้งสองฝั่งมีความสะดวกมากยิ่งขึ้นส่งผลให้ระบบตลาดของผลผลิตเกษตรเปลี่ยนแปลง จากศูนย์กลางตลาดและชุมชนที่เคยกระจายอยู่ตามปากคลองซอยต่างๆ ได้กลายเป็นศูนย์กลางตลาดค้าส่งขนาดใหญ่และมีขอบเขตการค้าส่งระดับประเทศ ตั้งอยู่ในตำบลคูคต ใกล้กับถนนพหลโยธิน เขตอำเภอลำลูกกา คือ ตลาดค้าส่งสี่มุมเมือง ซึ่งพืชผักและผลไม้เกือบทั่วประเทศ

การเติบโตของอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม ตลอดจนการเติบโตของธุรกิจหมู่บ้านจัดสรรในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 จากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมที่จากเดิมเคยผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าสู่การผลิตเพื่อการส่งออก และความต้องการที่อยู่อาศัยที่มีปริมาณความต้องการมากขึ้น นอกจากนั้นก็ยังมีโครงการ

ประเภทบริการ ห้างสรรพสินค้าต่างๆ การเติบโตของโครงการทั้งภาครัฐและเอกชนเหล่านี้ได้ ส่งผลให้สภาพพื้นที่โดยทั่วไปในเขตทุ่งรังสิตมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินไปอย่างมาก โดยเฉพาะต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทางการเกษตร ทั้งในลักษณะของการเปลี่ยนที่นาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจหรือการเปลี่ยนจากที่นามาเป็นพื้นที่ประกอบการอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม หรือธุรกิจอื่นๆ เช่น บ้านจัดสรร สวนเกษตร ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนชาวรังสิตให้ต้องปรับตัวรับกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นอย่างมาก

แผนที่ 3.3 ภาพถ่ายดาวเทียมปีพ.ศ.2550 แสดงอาณาเขตพื้นที่เมืองกับพื้นที่เกษตรกรรมเดิม
ที่มา กรมแผนที่ทหาร

จากการศึกษาความเป็นมาของพื้นที่ทุ่งรังสิต ทำให้ทราบถึงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่โดยลำดับ คือ มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเดิมกระจัดกระจายอยู่ริมฝั่งคลอง ไม่เป็นหมู่บ้านที่กระจุกตัวรวมกัน ประชากรเริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของตอนใต้ก่อนแล้วค่อยกระจายขึ้นไปทางตอนเหนือของทุ่งรังสิต โดยมีคลองเป็นปัจจัยนำในการตั้งถิ่นฐานของเขตนี้ในช่วงแรกของการบุกเบิกพื้นที่ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบต่ำ มีห้วยหนองคลองบึงตามธรรมชาติมาก การใช้ที่ดินส่วนใหญ่เพื่อการทำเกษตรกรรมคือ นาข้าว ไม่มีการปลูกพืชผักหรือผลไม้อื่น บริเวณที่มีประชากรกระจุกตัวอยู่หนาแน่น คือบริเวณคลองซอยที่ 6 และคลองซอยที่ 7 ฝั่งใต้คลองรังสิต ซึ่งเป็นศูนย์กลางของตลาดขนาดใหญ่ นอกจากนั้นก็จะกระจายอยู่ในบริเวณริมคลองซอยอื่นๆ ที่ขุดแยกมาจากคลองหลัก ซึ่งลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเดิมยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาการคมนาคมขนส่งทางบก ถนนจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญ ประกอบกับนโยบายการส่งเสริมการส่งออกผลผลิตอุตสาหกรรมและความต้องการที่อยู่อาศัย ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมธุรกิจหมู่บ้านจัดสรร เริ่มขยายตัวเข้ามาในพื้นที่บริเวณริมถนนพหลโยธิน และมีการขยายตัวของประชากรกลุ่มใหม่เข้ามา มีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณศูนย์กลางคมนาคม และมีการพัฒนาเป็นชุมชนใหม่ จากพื้นที่ที่มีบทบาทเป็นศูนย์กลางการผลิตข้าวที่สำคัญ ปัจจุบันพื้นที่ทุ่งรังสิตกลายเป็นพื้นที่ศูนย์กลางอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และที่อยู่อาศัย การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และต่อชุมชนเกษตรที่เป็นชาวนา เนื่องมาจากการกลายเป็นชุมชนที่มีความหลากหลาย ทั้งชุมชนชาวสวน ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนบ้านจัดสรร ชุมชนบริการที่ต้องมาอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกัน และร่วมกันในการทำให้รังสิตเปลี่ยนแปลง ชัดแจ้งซึ่งกันและกัน ส่งปัญหาต่อเนื่องยาวนานที่ยากแก่การรับมือประเด็นสำคัญหลายเรื่องที่ปรากฏพบ ยังส่งผลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันทั้งสภาพการตั้งชุมชนที่เกาะไปกับทางสัญจรที่เปลี่ยนจากลำคลอง มาเป็นถนนที่ดูเหมือนยิ่งส่งผลร้ายมากขึ้นทั้งการบริหารสาธารณูปโภค การตัดขาดของสภาพจราจร และต่อเนื่องถึงสภาพชุมชนที่ขาดศูนย์กลางทั้งทางกายภาพที่เห็น และสภาพสังคมที่รู้สึกได้ อีกทั้งปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินที่แม้ในปัจจุบันก็ยังคงส่งปัญหา ทั้งการไล่รื้อโดยเจ้าของที่ดินจากเอกชนและรัฐฯ สิ่งเหล่านี้ยิ่งทำให้ความรู้สึกเป็นเจ้าของที่จะ “มีใจ” เต็มที่ในการดูแลรักษาบ้านเรือนชุมชนให้มัน้อยและยังคงต่ำลงเรื่อยๆ

การวางแผนเพื่อฟื้นฟูชุมชนในแถบนี้จึงต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบทั้งการวางแผนพัฒนาชุมชน การเจรจาแก้ไขในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เรื้อรังมานาน อีกทั้งการสร้างการประเมินและความเข้าใจในคุณค่าของการอนุรักษ์ ฟื้นฟูชุมชน ต่อสังคมและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง แล้วจึงค่อยร่วมมือกันกำหนดทิศทางในอนาคตที่ยั่งยืนต่อไป

บทที่ 4

กรณีศึกษาชุมชนตัวอย่าง คุณค่า ความงาม และ อนาคต

จากการศึกษาถึงรูปแบบและลักษณะชุมชน พบว่าลักษณะชุมชนบริเวณทุ่งหลวงรังสิตมีพื้นฐานมาจากชุมชนที่มีฐานเศรษฐกิจอยู่ในภาคการเกษตรและการค้า ที่สำคัญคือการค้าข้าว ซึ่งแต่เดิมอาศัยการขนส่งทางน้ำเป็นสำคัญ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนจากชุมชนน้ำมาเป็นชุมชนบก จึงทำให้ชุมชนเดิมเสื่อมโทรมลงเนื่องจากไม่สามารถเข้าถึงบริการทางด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการได้อย่างสะดวก แต่ในขณะที่เดียวกันถึงแม้เวลาผ่านไปเนิ่นนานแต่คุณค่า และ ความงามของชุมชน ยังคงหลงเหลือสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความรุ่งเรืองในสมัยก่อนได้เป็นอย่างดี โดยทางคณะผู้วิจัยได้ทำกรณีศึกษาชุมชนตัวอย่างไว้ 2 ชุมชนคือชุมชนคลอง 3 รังสิตในด้านคุณค่าประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา ในด้านความงามทางกายภาพ

4.1 ชุมชนคลอง 3 รังสิต

4.1.1 ลักษณะตำแหน่งที่ตั้งชุมชนคลอง 3 รังสิต

แผนที่ 4.1 แสดงที่ตั้งคลอง 3 รังสิต

ที่มา www.pointasia.com , 2551

ชุมชนตลาดร้อยปีคลอง 3 รังสิตเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีอายุยาวนานกว่า 100 ปีตั้งอยู่ในพื้นที่เทศบาลเมืองรังสิต โดยมีจำนวนครัวเรือนในพื้นที่ประมาณ 50 กว่าครัวเรือน การตั้งถิ่นฐานของครัวเรือนจะเป็นลักษณะ เลียบฝั่งคลอง และ กระจายตัวทั่วไปในพื้นที่ สภาพแวดล้อมโดยรอบเป็นพื้นที่สีเขียว นอกจากนี้ฝั่งตรงข้ามจะเป็นที่ตั้งของโครงการหมู่บ้าน

4.1.2 “คุณค่า” ชุมชนคลอง 3 รังสิต

จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลคณะผู้วิจัยได้ค้นพบ “คุณค่า” ของชุมชน หลายอย่างด้วยกันซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 ด้านใหญ่ๆด้วยกันคือ

- 1) “คุณค่า” วัฒนธรรมและประเพณี
- 2) “คุณค่า” กายภาพและสถาปัตยกรรม
- 3) “คุณค่า” เศรษฐกิจ
- 4) “คุณค่า” เชิงประวัติศาสตร์

1. “คุณค่า” วัฒนธรรมและประเพณีความเชื่อ

ในด้านคุณค่าวัฒนธรรมและประเพณีความเชื่อของชุมชนคลอง 3 รังสิต สามารถสะท้อนออกมาได้ชัดเจนหลายด้านด้วยกัน เช่น ประเพณีและความเชื่อของชาวจีน และวัฒนธรรมการกิน

● ประเพณีและความเชื่อของชาวจีน

ภาพที่ 4.1 ศาลกันเด็กตกน้ำ คือตัวแทนของความเชื่อที่สืบทอดมาช้านานของชุมชน ภายในบริเวณชุมชนจะมี “ศาลกันเด็กตกน้ำ” อยู่ 4 แห่ง ตลอดแนวของชุมชนเก่า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเทพผู้ดูแลเด็กๆ จากคำบอกเล่า ศาลนี้ถูกตั้งขึ้นเนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ริมน้ำ และมีเด็กจมน้ำถึงแก่ชีวิตบ่อยครั้ง ตั้งแต่มีกการตั้งศาลมา ก็ยังไม่เคยมีเด็กตกน้ำจนถึงขั้นเสียชีวิตอีกเลย

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 4.2 ศาลเทวดา ฟ้า ดิน เป็นการแสดงออกถึงวัฒนธรรมชาวจีนที่เข้มแข็งในชุมชน ศาลนี้ชาวชุมชนเชื่อว่าเป็นที่อาศัย
ของเทวดาผู้ปกป้องชุมชน
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ทั้งสองภาพคือตัวแทนของวัฒนธรรมและประเพณีความเชื่อของชาวจีนที่ได้รับการสืบทอดมา
ของคนในชุมชน แสดงถึงเอกลักษณ์ความเป็นตัวตนของชุมชนชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยที่เริ่มมีการ
ขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ คณะผู้วิจัยได้สอบถามถึงความสำคัญของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนทั้งสองแห่ง
ก็ได้รับคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กับชุมชนมาตั้งแต่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน
ถึงแม้ว่าศาลกันเด็กตักน้ำจะเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นภายหลัง แต่ก็มีความกว่าชั่วอายุคนแล้ว ท่านผู้เฒ่ายังเล่าอีก
ด้วยว่า ในวันสำคัญต่างๆ ของชาวจีนยังมีการจัดพิธีเช่นไหว้บวงสรวงอยู่เป็นประจำ และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว
จิตใจของชาวชุมชน

● วัฒนธรรมอาหารการกิน

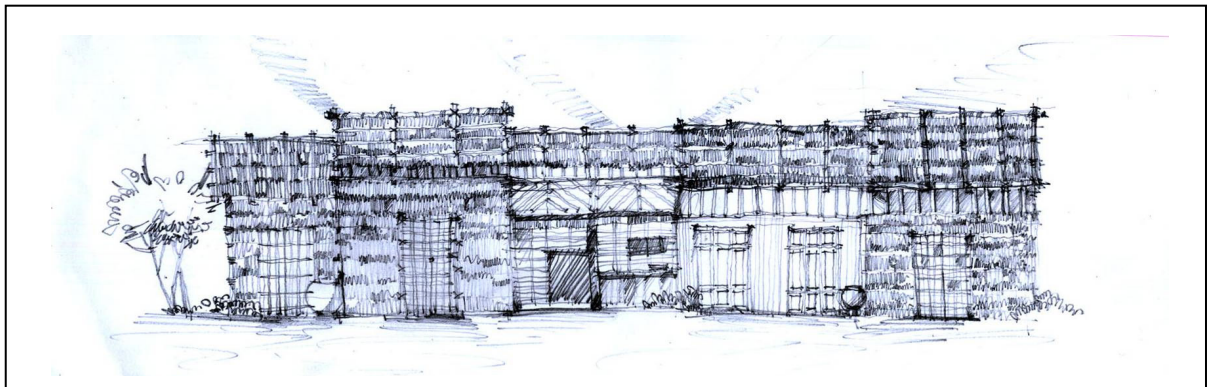
ภาพที่ 4.3 อาหารและขนม เช่น ขนมกุ่ม่าย (ออกเสียงตามที่ชาวชุมชนเรียก) ขนมเจ อาหารแบบจีนประเภทต่างๆ เช่น การทำเส้นบะหมี่ และเครื่องมือการทำเส้นบะหมี่แบบจีน โบราณและอุปกรณ์ทำขนมที่เป็นมรดกตกทอดในชุมชน ซึ่งคณะผู้วิจัยมีความเห็นว่า เป็นสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่แสดงถึงความเป็นชุมชนแห่งทุ่งหลวงรังสิตที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง และสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการเผยแพร่ หรือส่งเสริมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของจังหวัดปทุมธานี
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2550

2. “คุณค่า” กายภาพและสถาปัตยกรรม

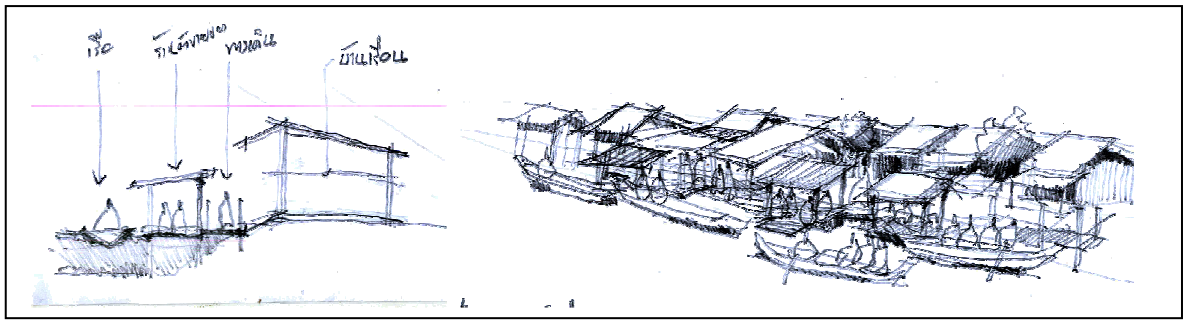
ในด้านคุณค่ากายภาพและสถาปัตยกรรมของชุมชนคลอง 3 รังสิต มีจำนวนครัวเรือนในพื้นที่ประมาณ 50 กว่าครัวเรือน การตั้งถิ่นฐานของครัวเรือนจะเป็นลักษณะ เลียบฝั่งคลอง และ กระจายตัวทั่วไปในพื้นที่ สภาพแวดล้อมโดยรอบเป็นพื้นที่สีเขียว

ภาพที่ 4.4 รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเป็นบ้านทรงจั่ว 2 หลังต่อกัน ภายในแต่ละหลังอาจจะมีเหล่าเตียง (ชั้นลอย) หรือไม่มีก็ได้ ขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกในครอบครัวและฐานะทางเศรษฐกิจของผู้อยู่อาศัย ลักษณะทางสถาปัตยกรรมในบ้านหลายหลังยังคงโครงสร้างแบบเดิมคือมีหลังคาเป็นเรือนเครื่องผูก โครงสร้างไม้ หลังคามุงจาก
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2550

ภาพที่ 4.5 จากการที่คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรม เพื่อนักศึกษาเข้าไปทำกิจกรรมและค้นหาเอกลักษณ์ของชุมชนด้วยการวาดภาพจากคำบอกเล่าของคนในชุมชน ทำให้ทราบว่า แต่เดิมนั้น ลักษณะของชุมชนเป็นห้องแถวไม้ หลังคามุงจาก โครงสร้างเป็นเครื่องผูกสร้างด้วยไม้ไผ่ ด้านริมน้ำเป็นร้านค้า มีทางเดินตรงกลางระหว่างบ้านและร้านค้าเป็นทางเดินสัญจร
ที่มา สมพงษ์ ส่องศรี , 2550

ภาพที่ 4.6 ลักษณะชุมชนจากคำบอกเล่า

ที่มา สมพงษ์ ส่งศรี , 2550

ภาพที่ 4.7 ภาพบรรยากาศของชุมชนเมื่อประมาณ 50-60 ปีที่แล้ว ที่นักศึกษาวาดตามคำบอกเล่าของคนในชุมชน ลักษณะของชุมชนบริเวณริมน้ำ เต็มไปด้วยเรือค้าข้าว ที่จอดเทียบท่าเพื่อขนถ่ายข้าวเปลือกลงสู่ ชุ้งฉาง ซึ่งมีอยู่ด้วยกันถึง 3 แห่ง เพื่อที่จะทำการขนส่งไปยังกรุงเทพมหานครและส่งออกไปยังต่างประเทศ

ที่มา สมพงษ์ ส่งศรี , 2550

ภาพที่ 4.8 นักศึกษาวาดภาพตามคำบอกเล่า

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2550

3. “คุณค่า” เศรษฐกิจ

จากจุดเริ่มต้นของการบุกเบิกผืนแผ่นดินทุ่งหลวงรังสิต การพัฒนาการปลูกข้าวในเขตนี้ได้ดำเนินสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน ซึ่งนับว่าเป็นอาชีพที่ทำเงินที่ส่งผลทางด้านเศรษฐกิจในด้านที่ดีมาตลอด ชุมชนคลอง 3 รังสิต จึงเป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนการซื้อขายข้าวขนาดใหญ่

อย่างไรก็ตาม การทำนาในช่วงเวลาดังกล่าวก็ได้เกิดวิกฤตที่ชาวนาอพยพย้ายที่อยู่ออก เนื่องจากสภาพแวดล้อม ทำให้ผลผลิตจากการทำนาลดปริมาณน้อยลงจนถึงปัจจุบัน

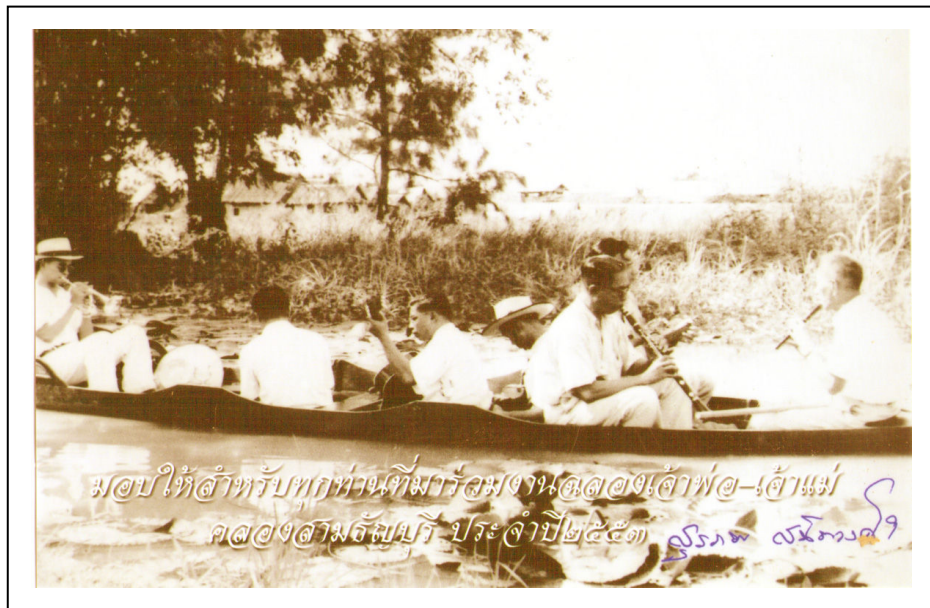
ภาพที่ 4.9 ชั่งเก็บข้าว กระบุงตวงข้าว โต๊ะบดข้าวที่ใช้สำหรับทำขนม คือตัวแทนที่ยังคงหลงเหลืออยู่ที่แสดงถึงอดีตความเป็นชุมทางของเส้นทางค้าข้าวที่สำคัญของทุ่งหลวงรังสิต
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

4. “คุณค่า” เชิงประวัติศาสตร์

พื้นที่ชุมชนคลอง 3 มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การขุดคลองรังสิต และการถือครองที่ดินของเจ้าขุนมูลนายตั้งแต่สมัยรัชการที่ 5 จากการสืบค้นยังพบอีกว่า พื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นบริเวณที่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระราชวงศ์ เสด็จทรงพระสำราญทางเรืออยู่เป็นนิจ

ภาพที่ 4.10 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ ขณะทรงพระสำราญภายในคลอง 3
ที่มา สุรภพ สนิทวงศ์ , 2552

ภาพที่ 4.11 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขณะทรงพระสำราญทรงดนตรี ภายในคลอง 3 รังสิต โดยมีมหาดเล็กพายเรือถวาย
ที่มา สุรภพ สนิทวงศ์ , 2553

ภาพที่ 4.12 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯและทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนฯเสด็จประทับ ณ. บ้านหม่อมหลวงบัว สนิทวงศ์
ที่มา สุรภาพ สนิทวงศ์ , 2552

ภาพที่ 4.13 สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี เมื่อครั้งเสด็จประพาสคลอง 3 รังสิต
ที่มา สุรภาพ สนิทวงศ์ , 2552

4.2 ชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

4.2.1 สภาพทั่วไปและคุณค่าความงาม

ชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสองเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีอายุยาวนานกว่า 100 ปี ตั้งอยู่ในบริเวณจุดตัดของคลองสิบสองล่างและคลองหกวา ซึ่งในอดีตชุมชนนี้มีการค้าขายข้าวเป็นธุรกิจหลักของชุมชน โดยการล่องเรือไปตามคลองต่าง ๆ ในบริเวณทุ่งหลวงรังสิต ซึ่งคลองในบริเวณนี้สามารถเชื่อมต่อถึงกันได้หมด และหลักฐานอีกอย่างที่สำคัญคือการสร้างโรงสีข้าวและยุ้งเก็บข้าวไว้ริมคลอง ซึ่งจะพบได้ทั่วไปตามตลาดเก่าริมคลองอื่นๆในทุ่งหลวงรังสิต ซึ่งตำแหน่งของชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง ตั้งอยู่ที่ $13^{\circ}57'15.58''$ เหนือ $100^{\circ}51'46.88''$ ตะวันออก มีพื้นที่ 10 กว่าไร่ มีความยาวจากทางเข้าชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสองไปจนถึงท้ายชุมชน 430 เมตร มีขอบเขตของชุมชนดังนี้

- ทิศเหนือ   ดิศคลองหกวา
- ทิศตะวันออก   สิ้นสุดที่โรงสีข้าว
- ทิศใต้   ดิศที่ว่างซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน
- ทิศตะวันตก   สิ้นสุดที่โรงเรียนมูลนิธิการศึกษาประชาเจริญ

แผนที่ 4.2 แสดงตำแหน่งและที่ตั้งของชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง

ที่มา www.google.com , 2551

ภาพที่ 4.14 แสดงโรงเรียนมูลนิธิการศึกษาประชาเจริญ

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 4.15 บริเวณทางเข้าชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 4.16 โรงสีข้าวซึ่งปัจจุบันเป็นโรงเก็บไม้

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

1. การเข้าถึง

การเดินทางไปยังชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง นั้นเริ่มจากถนนรังสิต-นครนายกตรงมายังคลองสิบเอ็ด จากนั้นกลับรถแล้วขึ้นสะพานข้ามคลองรังสิต ตรงไปตามถนนเลียบบคลองสิบเอ็ด ซึ่งเป็นทางไปสนามกอล์ฟลำลูกกา แล้วตรงมาจนถึงสามแยกซึ่งเป็นถนนพหลโยธิน-ลำลูกกา เลี้ยวซ้ายตรงไปตามถนนจะผ่านวัดพระวิสุทธิวงศ์และโรงพยาบาลลำลูกกาซึ่งอยู่ทางด้านขวา ตรงไปจนเจอสามแยกแล้วเลี้ยวขวา ซึ่งมีป้อมตำรวจอยู่ตรงสามแยก จากนั้นตรงไปตามถนนจนขึ้นสะพานแล้วจึงเลี้ยวซ้ายเข้าไปในเทศบาลตำบลลำไทร จนไปถึงโรงเรียนมูลนิธิการศึกษาประชาเจริญก็จะพบทางเข้าตลาดร้อยปีคลองสิบสอง

แผนที่ 4.3 แผนที่การเดินทาง

ที่มา www.google.com , 2551

ภาพที่ 4.17 ภายในบริเวณเทศบาลตำบลลำไทร

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.18 วัดพระวิสุทธิวงศา
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.19 สำนักงานเทศบาลตำบล
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

2. ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน

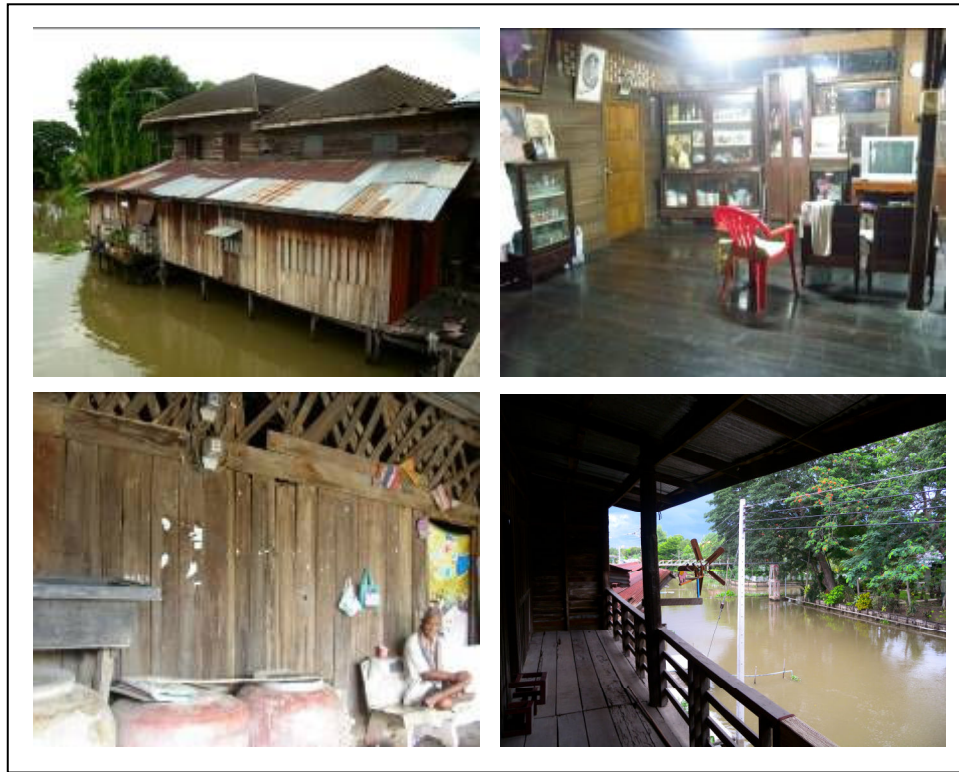
จากการสำรวจลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน พบว่าพื้นที่ที่ตั้งของตลาดร้อยปีคลองสิบสอง เป็นพื้นที่เช่าของเอกชน โดยกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของกรมชลประทาน และบางส่วนเป็นที่ดินส่วนบุคคล

การใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะของอาคาร หรือกิจกรรมภายในชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง จากการสำรวจพบว่าบริเวณชุมชนเริ่มมีการเสื่อมโทรมของอาคารตามกาลเวลา ซึ่งจากการพูดคุยกับชาวบ้านในชุมชน ทราบว่า ในเมื่อสมัยอดีต แต่เดิมนั้นมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นมาก เป็นตลาดขนาดใหญ่มีความสำคัญต่อชุมชนที่อยู่โดยรอบ ปัจจุบันผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ ตั้งแต่วัยกลางคนขึ้นไป ที่ทำการประกอบอาชีพเล็กๆน้อยๆ เช่นการขายของชำ ร้านกาแฟ ขายอาหารตามสั่ง ร้านเย็บผ้า เป็นต้น บรรยากาศโดยรอบของชุมชนจะเงียบ และชบเซา บ้านเรือนที่มีลักษณะเป็นห้องแถวไม้ถูกทิ้งร้าง มีสภาพที่เสื่อมโทรม เต็มไปด้วยขยะและหยากไย่ ไม่เหมาะสำหรับการใช้เป็นที่อยู่อาศัย หรือแม้แต่บ้านเรือนที่ยังมีสภาพเดิมอยู่เจ้าของบ้านจะปล่อยให้แรงงานพม่าเข้ามาเช่าอยู่อาศัย หรือการใช้เป็นที่สำหรับเก็บของแต่ไม่มีผู้อยู่อาศัยอย่างไรก็ตามในบริเวณดังกล่าวยังเหลือเค้าโครงสภาพบ้านเรือนให้ได้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตได้พอสมควร จากการสำรวจพบว่าจำนวนบ้านเรือนทั้งหมด สามารถแบ่งรูปแบบการใช้อาคาร ได้ออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. อ้างอิงจากจำนวนห้อง	179	คูหา
2. อ้างอิงจากทะเบียนบ้านเลขที่	134	ครัวเรือน

จากข้อมูลข้างต้นสามารถแยกประเภทของกิจกรรมในการใช้อาคารตามจริงออกเป็น 3 ประเภท

1. การใช้อาคารเพื่อการอยู่อาศัย	57	ครัวเรือน
2. การใช้อาคารเพื่อการค้าขาย	23	ครัวเรือน
3. อาคารร้าง	54	คูหา

ภาพที่ 4.20 การใช้อาคารเพื่อการอยู่อาศัย

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.21 การใช้อาคารเพื่อการค้าขาย

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.22 สภาพอาคารรกร้างและทรุดโทรม

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.23 สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของตลาด

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

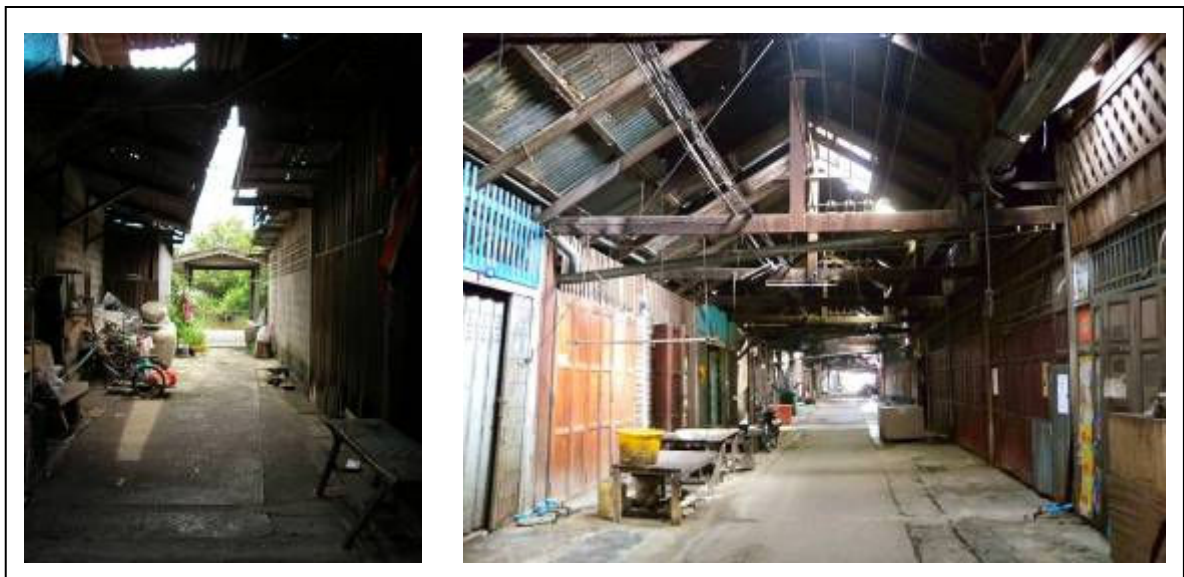

4.2.2 “ความงาม” สถาปัตยกรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมนั้นเป็นสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเรือนแถวยาว มีการใช้งานเป็นที่พักอาศัยและเพื่อการพาณิชย์ โครงสร้างและส่วนประกอบทำด้วยไม้ทั้งหมด บางคูหาได้สร้างเป็น 2 ชั้นหรือชั้นครึ่ง บางคูหาก็ก่อเป็นชั้นเดียวและใช้หลังคากระเบื้องว่าว

การวางผังนั้นแบ่งออกเป็นสองข้างมีทางเดินอยู่ตรงกลางและสร้างหลังคาคลุมบริเวณทางเดินซึ่งมีความกว้าง 5 เมตร แบ่งเป็นทางเดินกลาง 2 เมตร และที่ขายของบริเวณหน้าบ้านข้างละ 1.5 เมตร ความกว้างของแต่ละคูหา 3.5 เมตร โดยที่มีการเว้นทางเดินไว้สำหรับเดินลงไปที่ทำน้ำเป็นระยะ ประตูส่วนใหญ่เป็นประตูไม้แบบบานพับ และมีการทำช่องลมระบายอากาศไว้เหนือประตู เป็นช่องลมไม้ระแนงธรรมดาไม่มีการแกะสลักลวดลายใด แต่ในปัจจุบันบางคูหาสามารถเปลี่ยนประตูเป็นประตูเหล็กเพื่อความปลอดภัย สำหรับคูหาใดที่สร้างเป็น 2 ชั้น ก็จะมีหน้าต่างชั้นบนเป็นหน้าต่างบานเปิดคู่ เป็นรูปแบบเช่นนี้ไปจนถึงท้ายตลาด ระหว่างตลาดนั้นมีสะพานไม้ใช้ข้ามคลองสิบสองเป็นจุดเชื่อมต่อของทั้งสองฝั่ง เรือนแถวที่ติดริมคลองจะมีการสร้างเฉลียงยื่นไปในน้ำและทำน้ำสำหรับนั่งพักผ่อน ส่วนชั้นบนเป็นระเบียงเปิดโล่ง

ในปัจจุบันนี้บางคูหาก็ไม่มีผู้อยู่อาศัย บ้างก็ใช้เป็นที่เก็บของ ปล่อยให้เช่า หรือปล่อยให้ร้างไปตามกาลเวลา ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่จะปล่อยให้ชุมชนประวัติศาสตร์ต้องสลายไป สมควรที่จะช่วยกันฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ มิใช่ปล่อยให้ไม่มีคนอยู่หรือพังสลายไปแล้วจึงค่อยมาอนุรักษ์ภายหลัง ก็คงจะฟื้นฟูได้แค่เพียงสิ่งก่อสร้างแต่ขาดชีวิตของชุมชนไป

ภาพที่ 4.24 ทางเดินไปทำน้ำ
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.25 สภาพภายในตลาด
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.26 ประตูเหล็กที่ทำขึ้นใหม่

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.27 ประตู หน้าต่าง ไม้แบบเดิม

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.28 หลังคากระเบื้องว่าว และช่องลม

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.29 สภาพอาคารบางคูหาที่ฝูพัง

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.30 หน้าต่างชั้นสอง

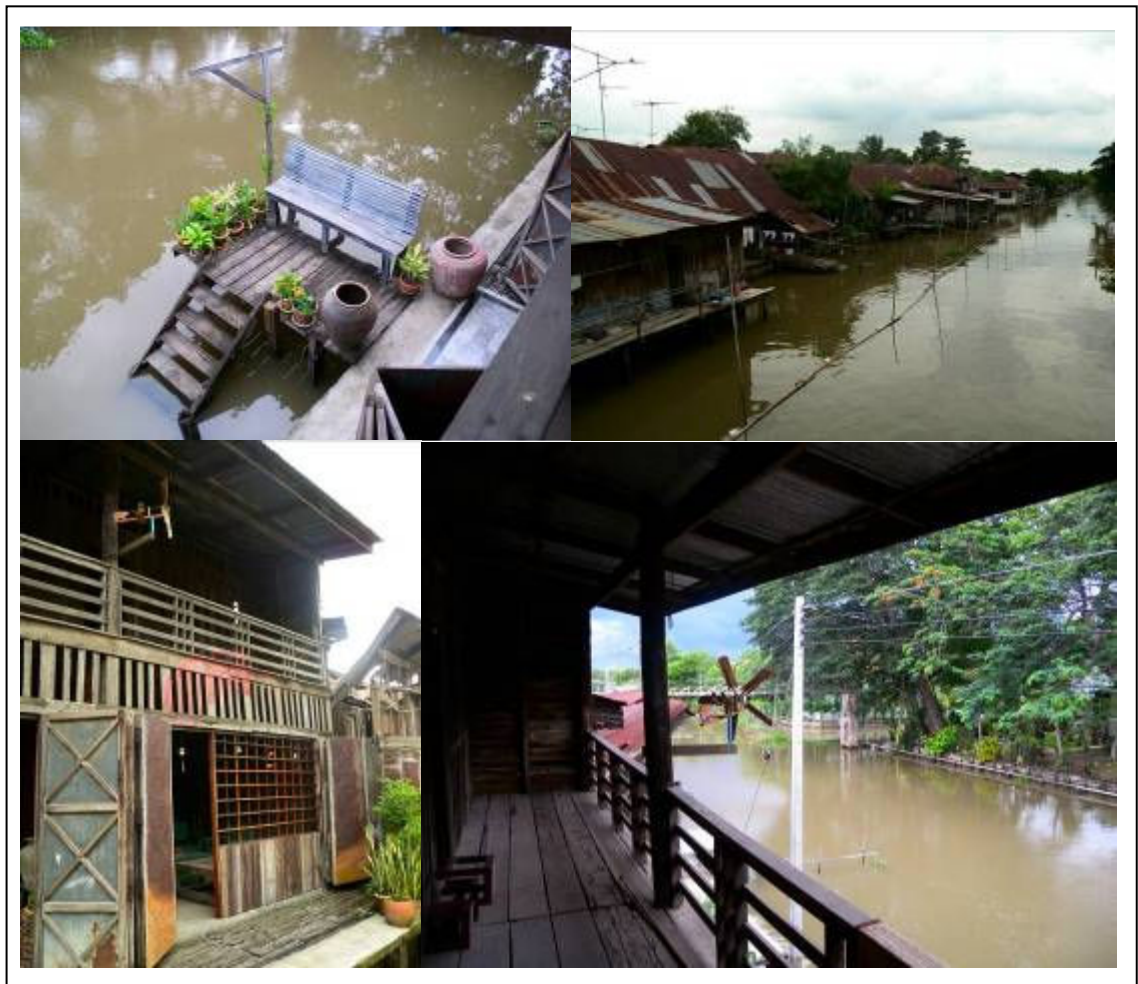
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.31 ผนังไม้จลุลาขบริเวณสะพาน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.32 บริเวณสะพานข้ามคลองลียบสอง
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.33 เรือนแถวริมฝั่งคลอง
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.34 บริเวณคลองหกวา
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.35 จุดเชื่อมต่อสองฝั่งคลอง
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

4.2.3 วิถีชีวิตของประชาชนในปัจจุบัน

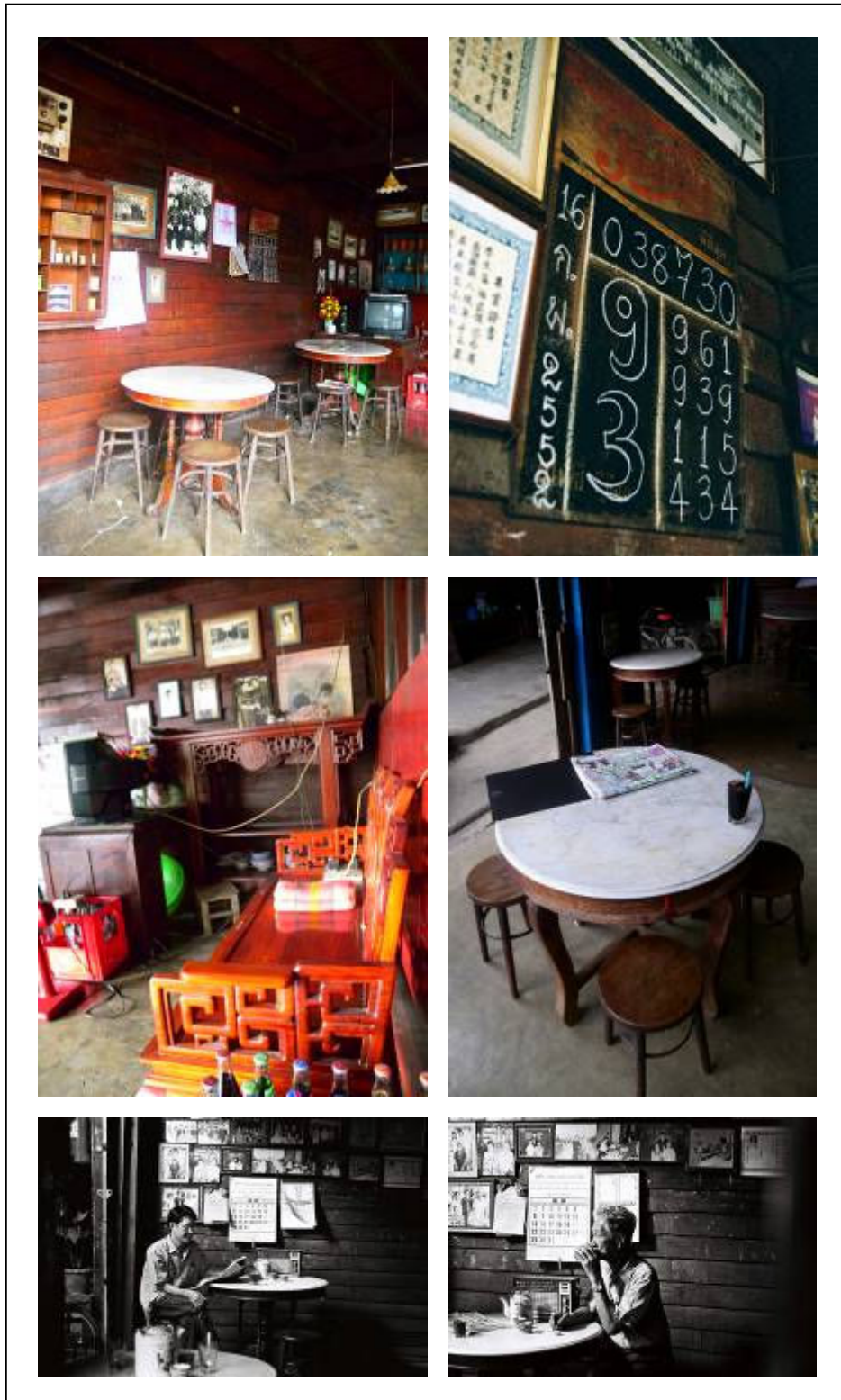
วิถีชีวิตของคนในชุมชนในสภาพปัจจุบัน ในบางส่วนยังใช้ชีวิตที่เรียบง่าย และผูกพันกับริมฝั่งคลอง แม้กาลเวลาจะเปลี่ยนไป ภาพของเด็กๆที่เล่นน้ำ การพบปะพูดคุยกันของคนในชุมชน การรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความคิด สภาคาเฟ่ และรอยยิ้มของผู้คนยังคงมีให้เห็น ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงการรักและห่วงใยในถิ่นเกิดและวัฒนธรรมการเป็นอยู่ได้ดี

ภาพที่ 4.36 - 4.37 การให้ความร่วมมือของนายกเทศบาลและคนชุมชน การให้และมิตรไมตรีจากผู้ใหญ่ในชุมชน
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.38 วิถีชีวิตและความผูกพันริมฝั่งคลองของเด็กๆ
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.39 สภาร้านกาแฟโบราณภายในชุมชน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

4.2.4 การวิเคราะห์ ตัวตน อัตลักษณ์ คุณค่า

จากกระบวนการการศึกษาถึงรูปแบบ พบว่าลักษณะชุมชนบริเวณตลาดร้อยปีคลองสิบสอง มีพื้นฐานเศรษฐกิจอยู่ในภาคการเกษตรและการค้า ที่สำคัญคือการค้าข้าว ซึ่งแต่เดิมอาศัยการขนส่งทางน้ำ เป็นสำคัญ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนจากชุมชนน้ำมาเป็นชุมชนบก จึงทำให้ชุมชนเดิมเสื่อมโทรมลงเนื่องจากไม่สามารถเข้าถึงบริการทางด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการได้อย่างสะดวก ทำให้ทางคณะผู้จัดทำวิจัยค้นพบและสามารถนำมาวิเคราะห์ประเมินสถานการณ์ปัจจุบันทั้งข้อดี และข้อเสีย ของชุมชน โดยได้ทำการพิจารณาแยกในด้านต่างๆของชุมชน ได้ดังนี้

1. จุดแข็งด้านคุณค่าในงานสถาปัตยกรรมภายในชุมชน (Strengths)

จากการศึกษาชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสองลำลูกกา มีลักษณะของชุมชนที่โดดเด่นและเป็นจุดแข็ง ในเรื่องของ “คุณค่างานสถาปัตยกรรม” เป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 เรือนแถว มีการใช้งานเป็นที่พักอาศัยและเพื่อการพาณิชย์ โครงสร้างและส่วนประกอบทำด้วยไม้ทั้งหมด บางคูหาได้สร้างเป็น 2 ชั้นหรือชั้นครึ่ง บางคูหาก็ก่อเป็นชั้นเดียวและใช้หลังคากระเบื้องว่าว ภาพรวมแล้ว ถือว่าสภาพการใช้งานยังดีมาก รวมทั้งในเรื่องของการวางผังภายในชุมชนคือ การวางผังนั้นแบ่งอาคาร ออกเป็นสองข้างมีทางเดินอยู่ตรงกลางและสร้างหลังคาคลุมบริเวณทางเดินซึ่งมีความกว้าง 5 เมตร แบ่งเป็น ทางเดินกลาง 2 เมตร และที่ขายของบริเวณหน้าบ้านข้างละ 1.5 เมตร ความกว้างของแต่ละคูหา 3.5 เมตร และมีการเว้นช่วงทางเดินไว้สำหรับเดินลงไปที่ทำน้ำเป็นระยะๆ มีการเว้นช่วงของอาคารทุก 12-15 คูหา โดยประมาณ ซึ่งทำให้การใช้งานไม่คับซอ้น และเป็นจุดพักเพื่อการผ่อนคลาย ไม่เกิดการนำเบ้อเกินไป ขณะเดินในชุมชน ซึ่งทำให้การใช้งานไม่คับซอ้น และเป็นระเบียบ

ภาพที่ 4.40 ลักษณะของบ้านเรือนแถวที่ทำด้วยไม้ทั้งหมดและบางหลังสร้างเป็น 2 ชั้นหรือชั้นครึ่ง
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.41 ลักษณะของอาคารที่แบ่งเป็น 2 ซ้ำงมีทางเดินอยู่ตรงกลางบริเวณทางเดินมีหลังคาคลุมตลอดทางเดินซึ่งมีความกว้าง 5 เมตรแบ่งเป็นทางเดินกลาง 2 เมตร
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.42 การเว้นช่องทางเดินไว้สำหรับเดินลงไปที่ทำน้ำเป็นระยะๆ เป็นจุดพักเพื่อการผ่อนคลาย ไม่เกิดการนำเบื่อ
เกินไปขณะเดินในชุมชน
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.43 การใช้วัสดุอาคารแบบเก่า หลังคากระเบื้องว่าว ช่องลมที่ทำจากไม้ หรือลวดลวดที่ประณีต ที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

2. จุดอ่อนภายในชุมชน (Weakness)

จากการศึกษาและสำรวจ ทางคณะผู้วิจัยพบว่าการใช้วิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป จากสมัยก่อนมาก กล่าวคือ จากเดิมที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาตา แต่ในปัจจุบันมีคนอาศัยในชุมชนจำนวนน้อย ส่วนมากจะเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ วัยกลางคนขึ้นไป และมีจำนวนครัวเรือนที่น้อย ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการใช้ประโยชน์อาคาร การใช้อาคารเพื่อเก็บของ ปล่อยให้ทรุดโทรม เต็มไปด้วยหยากไย่ ไม่มีผู้อยู่อาศัย บางกรณีให้มีการเช่าอาคารกับแรงงานต่างด้าว จึงทำให้ขาดความเข้มแข็งของคนในชุมชนเองที่ขาดการรวมกลุ่มกัน ใช้ชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ ซึ่งในขณะที่เดียวกันยังมีกลุ่มคนเพียง 2-3 ครัวเรือนเท่านั้นที่ยังเห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ และมีการรวมกลุ่มเพื่อที่จะอนุรักษ์ชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนเพียงเล็กน้อยไม่สามารถขับเคลื่อนชุมชนให้มีการพัฒนาหรืออนุรักษ์ชุมชนได้ ทั้งที่ชุมชนมีศักยภาพในด้านสถาปัตยกรรมมาก

ภาพที่ 4.44 อาคารที่ถูกปิดลงใช้แค่เก็บของ ไม่มีผู้อยู่อาศัย ทำให้บรรยากาศภายในชุมชนเงียบมาก
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.45 อาคารที่ทรุดโทรม ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ เต็มไปด้วยหยากไย่
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

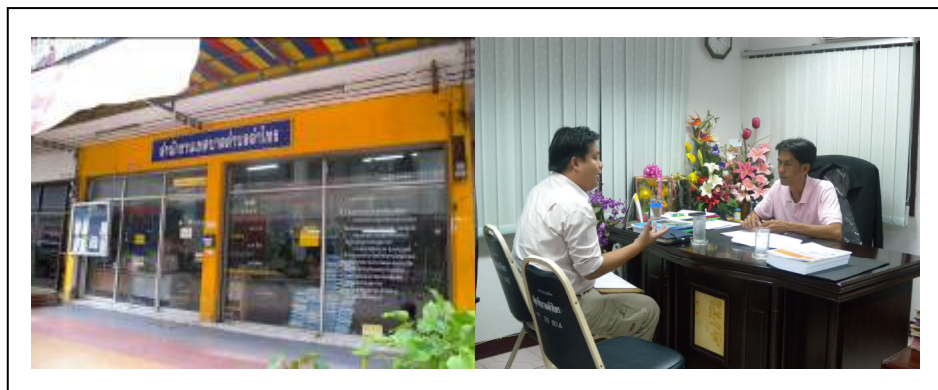
3. ด้านโครงสร้างพื้นฐานภายนอกที่เป็นโอกาสต่อของชุมชน (Opportunity)

1. ด้านการเมืองและการปกครองท้องถิ่น จากการลงพื้นที่และการประสานงานได้รับความช่วยเหลือและแรงสนับสนุนทางหน่วยงานเทศบาลตำบลลำไทร อำเภอลำลูกกา เป็นอย่างดีและได้ทราบถึงกระบวนการการทำงานและการปกครองส่วนท้องถิ่นคือ

- เทศบาลตำบลลำไทร มีนายกเทศมนตรีที่มาจากการเลือกตั้งโดยตรง ทำให้ประสิทธิภาพทางการบริหาร โดยส่วนตัวท่านนายกเทศมนตรีเดิมเป็นคนในพื้นที่ของชุมชน

- เทศบาลตำบลลำไทร ได้ให้ความสำคัญของชุมชน โดยก่อตั้งชุมชนในเขตเทศบาลทั้งสิ้น 4 ชุมชน เพื่อเป็นหน่วยงานที่ประสานงานระหว่างประชาชนกับเทศบาล

- แนวความคิดของทางหน่วยงานต่อทัศนคติที่มีต่อชุมชน โดยทางหน่วยงานเทศบาลตำบลลำไทร มีโครงการอนุรักษ์และพัฒนาฟื้นฟูพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยการจัดสร้างตลาดน้ำ ซึ่งอยู่ในแผนพัฒนาเทศบาลตำบลสามปี (พ.ศ. 2552 - 2554) เทศบาลตำบลลำไทรอีกด้วย

ภาพที่ 4.46 การได้รับความร่วมมือจากทางท่านนายกเทศบาลตำบลลำไทร ด้านข้อมูล และแนวทางการพัฒนาชุมชนที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

2. ด้านโครงสร้างพื้นฐาน จากสภาพที่ตั้งของชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสองลำลูกกา ทำให้เป็นผลดีต่อชุมชนหลายด้านด้วยกัน เช่น

- มีเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ 3 สาย ที่เอื้อต่อการเข้าถึงชุมชน คือ

- ถนนพหลโยธิน – ลำลูกกา เป็นถนนที่สามารถใช้เป็นเส้นทางลัดไปยังจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดนครนายกได้

- ถนนลำไทรพัฒนา – หนองจอก เป็นถนนที่สามารถใช้เป็นเส้นทางลัดไปเขตมีนบุรี กรุงเทพมหานครได้

- ถนนลำไทรพัฒนา – ลำลูกกา เป็นถนนที่สามารถใช้เป็นเส้นทางไปอำเภอธัญบุรีได้
- เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ พื้นที่ในเขตเทศบาลส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สีเขียว การประกอบอาชีพจึงเป็นอาชีพเกษตรกรรมและการค้าขายเป็นส่วนใหญ่
- การให้บริการด้านสังคมภายในเขตเทศบาลมีโรงพยาบาลลำลูกกา และสถานีตำรวจจรด้าบคลองสิบสองที่ได้มาตรฐาน

3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในเขตพื้นที่มีคลอง จำนวน 2 สายไหลผ่านคือคลอง 12 และคลองหกวา ซึ่งจุดตัดของคลองทั้งสองอยู่ในบริเวณตลาดร้อยปีคลองสิบสอง

ภาพที่ 4.47 จุดตัดของคลอง 2 สาย ระหว่างคลอง 12 และคลองหกวา
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

ภาพที่ 4.48 บรรยากาศของคลอง 12 มุมมองจากบ้านริมน้ำไปยังจุดตัด
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

4. อุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน (Threat)

จากการสำรวจและศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชน อุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนเกิดจากภายในตัวชุมชนเอง และเกิดจากสภาพกายภาพภายนอก ซึ่งสามารถพิจารณาได้หลายด้านด้วยกัน คือ

- การขาดกิจการด้านการบริการสาธารณะ เช่น รถโดยสารประจำทางที่สามารถเข้าถึงชุมชน ไฟฟ้า ประปา และการสื่อสารยังกระจายตัวไม่ครอบคลุมทั้งพื้นที่
- การขาดงบประมาณและเครื่องมือที่ใช้ในการบริหารงานด้านการบริการสาธารณะ
- ขาดการส่งเสริมและสนับสนุนภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม จากหน่วยงานของรัฐอย่างจริงจัง
- ประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน
- เนื่องจากสภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัยติดริมฝั่งคลอง อาจจะทำให้เกิดน้ำเน่าเสียได้ที่เกิดจากการปล่อยสิ่งปฏิกูลลงสู่ลำคลอง

จากการศึกษาในส่วนของ ตัวตน อัตลักษณ์ คุณค่าที่ผ่านมา สิ่งที่ค้นพบเมื่อวิเคราะห์พื้นที่ชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสองลำลูกกา ทั้งจากการร่วมเก็บข้อมูลในพื้นที่ศึกษาชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสองลำลูกกานั้นทำให้ได้พบว่าการที่ชุมชนเก่าที่ซบเซาลงไปแล้ว จะฟื้นฟูกลับมาและได้รับการอนุรักษ์ในทางที่เหมาะสม ทั้งมีความยั่งยืนในการดำรงอยู่นั้น จะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ อันถือเป็นผลอันสำคัญที่ได้ค้นพบในงานวิจัยนี้ คือปัจจัยเรื่อง คุณค่า คุณภาพและอนาคต ของชุมชนเอง

ในการที่จะบ่งบอกว่าชุมชนนั้นๆ มีศักยภาพเพียงพอหรือไม่ในการอนุรักษ์นั้น ย่อมต้องเกิดจากการศึกษาถึงสภาพความเป็นจริงในพื้นที่ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมา รากเหง้าว่าชุมชนนั้นๆ มีพื้นฐานสืบต่อเนื่องกันมายาวนานเพียงใด มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ใดๆ ที่ผ่านมามาในสังคม ซึ่งด้วยความเป็นมาอันยาวนานของชุมชนนั้น ก็จะเป็นตัวกำหนดถึงลักษณะทางกายภาพ สภาพชุมชน และคุณค่าในงานสถาปัตยกรรมอันเป็นอีกหนึ่งคุณสมบัติ ที่เป็นรูปธรรมในการประเมินศักยภาพของชุมชนนั้นๆ ส่วนในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นอีกส่วนสำคัญของหลักฐานที่แสดงถึงคุณค่าของชุมชน อันแสดงได้จากความรู้ ภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมาในชุมชนในท้องถิ่นอาจแสดงได้ด้วย ลักษณะทางศิลปกรรม การประกอบอาชีพต่างๆ หรืออาหารประจำถิ่นนั้นๆ ซึ่งทั้งหมดนี้จะแสดงออกมาในตัวคนที่ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน ผ่านอัตลักษณ์ตัวตนของคนในท้องถิ่นอันแสดงออกถึงความภาคภูมิใจ ความรักในชุมชนของตน ซึ่งสิ่งที่พบในชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง ลำลูกกา นั้นแม้ว่าการขาดความเข้มแข็งของคนในชุมชน และการรวมกลุ่มเพื่อการอนุรักษ์ชุมชน เนื่องมาจากการย้ายถิ่นฐาน และสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป และสถานการณ์เศรษฐกิจในชุมชน แต่ในขณะที่เดียวกันเมื่อพิจารณาคุณค่าด้านอื่นแล้วเมื่อศึกษาจะพบถึง “คุณค่าของงานสถาปัตยกรรม” ที่มีสภาพ โครงเค็มที่สมบูรณ์ ซึ่งส่วนหนึ่งก็สามารถแสดงออกเป็นอัตลักษณ์ตัวตนของคนในชุมชนที่มีให้พบเห็นได้.

ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนนั้น จะดำเนินไปอย่างเข้มแข็งมีทิศทางที่มีประสิทธิภาพนั้น เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของทั้งชุมชน ก็ด้วยการกำหนดประเด็นร่วมเป็นเป้าหมายในการพัฒนา และแผนการพัฒนา ซึ่งควรเป็นไปในรูปแบบของการไปอย่าง “มีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น” ภาควิชาการ และภาครัฐ ซึ่งทิศทางการพัฒนาดังกล่าว ก็จะสอดคล้องกับคุณค่าและคุณภาพของสังคมนั้นๆ และช่วยตอบสนองกับความต้องการของสังคมในประเด็นที่ขาดหายไป ซึ่งแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่เกิดขึ้นในแนวทางนี้ จะเป็นตัวการกำหนดอนาคตของท้องถิ่นให้เป็นที่ไปอย่างยั่งยืน รักษาทั้งคุณค่า และคุณภาพของสังคมไว้ ในส่วนพื้นที่ชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสองลำลูกกา นั้นแม้ว่าทิศทางดังกล่าวยังห่างไกลจากการสรุปอย่างไรก็ตามคุณภาพของงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่ายังสามารถเป็นแรงกระตุ้นให้มีการขับเคลื่อนและการพัฒนาในทิศทางที่ดีได้ แต่จากผลการวิจัยเบื้องต้นและการศึกษาโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูในลักษณะเดียวกัน ก็ทำให้เห็นผลเบื้องต้นของทิศทางการพัฒนาไม่ว่า การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวตลาดริมน้ำ แหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตในท้องถิ่น หรือพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีชีวิต

ภาพที่ 4-49 จินตภาพ โดยรวมของชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง ตำบลกา

ที่มา www.google.com, 2551

4.2.5 หลักการวิเคราะห์จินตภาพภายในชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง ลำลูกกา

จินตภาพของเมือง คือ ภาพโดยรวมที่อยู่ในใจของคนส่วนใหญ่โดยพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพ หรือวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันและธรรมชาติของจิตวิทยา ได้แบ่งภาพลักษณะเหล่านี้ออกเป็น 5 ลักษณะด้วยกัน คือ

- **เส้นทาง** คือ ตัวบอกถึงช่องทางที่บุคคลใช้ในการสัญจรไปมา เช่น ถนน ทางรถไฟ ทางเดินเท้า ซึ่งมีอำนาจมากที่สุดในระบบจินตภาพของเมือง เพราะชาวเมืองสามารถเห็นส่วนต่างๆของเมืองขณะเคลื่อนที่ไปตามเส้นทางและเกิดการสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆขณะเดินทาง
- **เส้นขอบ** คือ องค์ประกอบที่มีลักษณะเป็นเส้นซึ่งไม่ใช่เป็นเส้นทางแต่เป็นเส้นแบ่งอาณาเขตระหว่างพื้นที่ เช่น ชายฝั่ง คลอง คลองคูเมือง ถนน ทางรถไฟ
- **ชุมทาง** คือ จุดศูนย์กลางของเส้นทางเช่น ลี่แยก ชุมทางสถานีขนส่ง จุดพักเปลี่ยนยานพาหนะ เป็นจุดเด่นของย่าน ซึ่งชุมทางทำหน้าที่เป็นเหมือนสัญลักษณ์ โดยมีความสัมพันธ์กับเส้นทาง คือ เป็นสถานที่ที่เส้นทางมาบรรจบกัน หรือ พบกัน
- **ย่าน** เป็นบริเวณที่มีขนาดปานกลางถึงขนาดใหญ่ของเมืองที่มีเอกลักษณ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากลักษณะเฉพาะร่วมกันบางอย่างของบริเวณนั้น เช่น ย่านการค้า ย่านการศึกษา ย่านที่พักอาศัย
- **จุดหมายตา** เป็นจุดอ้างอิง เช่นเดียวกับชุมทางแต่ไม่สามารถเข้าไปใช้ได้เหมือนชุมทาง โดยทำหน้าที่เป็นสิ่งทางกายภาพที่แตกต่างจากสิ่งแวดล้อม หรือ ทำหน้าที่หมายสามารถใช้อบทิศทางได้

จากหลักการข้างต้น สามารถนำมาวิเคราะห์จินตภาพของชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง ลำลูกกาได้ ดังนี้

เส้นทาง ภายในชุมชน มีลักษณะของเส้นทางที่ชัดเจนซึ่ง ตั้งอยู่ตรงกลางชุมชนใช้เป็นตัวแบ่งอาคารออกเป็นสองข้าง มีหลังคาคลุมตลอดสาย สภาพการใช้งานในปัจจุบันเป็นคอนกรีต มีความกว้างโดยประมาณ 5 เมตร

ภาพที่ 4.50 ลักษณะของเส้นทางภายในชุมชน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

เส้นขอบ การแบ่งขอบเขตของชุมชน จากทางเข้าชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง ไปจนถึงท้ายชุมชน 430 เมตร ลักษณะของเส้นขอบใช้คลอง และแนวของเรือนแถวเป็นตัวกำหนด ซึ่งมีขอบเขตของชุมชนดังนี้

- ทิศเหนือ	ติดคลองหกวา
- ทิศตะวันออก	สิ้นสุดที่โรงสีข้าว
- ทิศใต้	ติดที่ว่างซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน
- ทิศตะวันตก	สิ้นสุดที่โรงเรียนมูลนิธิการศึกษาประชาเจริญ

ชุมชนทาง ภายในพื้นที่ยังไม่ปรากฏลักษณะชุมชนทางที่ชัดเจนจึงไม่สามารถสรุปได้

ย่าน ภายในพื้นที่ยังไม่ปรากฏลักษณะย่านที่ชัดเจนจึงไม่สามารถสรุปได้

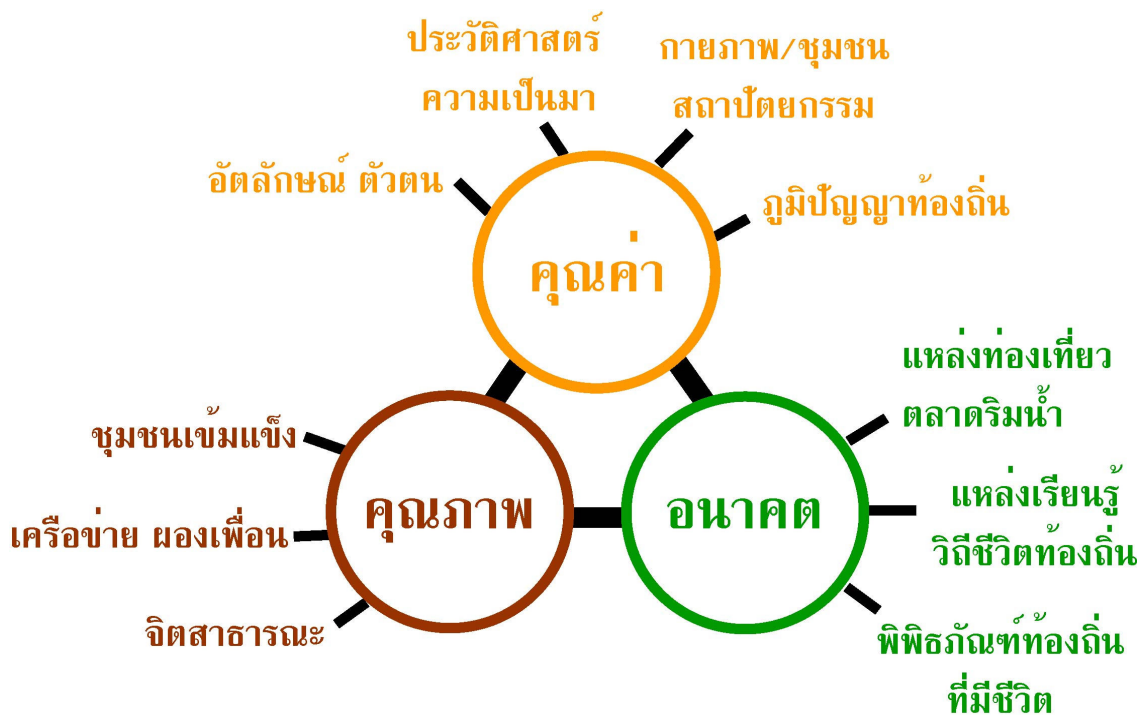
จุดหมายตา ภายในพื้นที่ยังไม่ปรากฏจุดหมายตาที่ชัดเจนจึงไม่สามารถสรุปได้

จากการวิเคราะห์หลักการจินตภาพของเมืองสรุปได้ว่า ภายในชุมชนตลาดร้อยปีคลองสิบสอง ถ้าลูกกานี้ยังขาดองค์ประกอบที่สำคัญอีก 3 ประการได้แก่ ชุมชนทาง ย่าน และจุดหมายตา หากมีการเพิ่มองค์ประกอบที่ขาดไป จะทำให้ชุมชนมีเอกลักษณ์ที่ชัดเจนขึ้น

4.2.6 บทสรุปและเสนอแนะจากกรณีศึกษาชุมชนตัวอย่าง

จากสิ่งที่คณะผู้วิจัยค้นพบ ทั้งจากการร่วมเก็บข้อมูลในพื้นที่ศึกษาชุมชนตลาดเก่าริมน้ำคลอง 3 รังสิตและชุมชนตลาดร้อยปีคลอง 12 เป็นการแสดงให้เห็นถึง อัตลักษณ์ของชุมชน ที่รวมเอาลักษณะเฉพาะ ทั้งทางด้านกายภาพ ได้แก่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน และลักษณะทางสถาปัตยกรรม ลักษณะเฉพาะ ทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ได้แก่ รูปแบบของวัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมชาวน้ำ ที่แสดงออกในรูปของ ความเชื่อ อาหารการกิน และการดำเนินชีวิต ลักษณะทางเศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าว ย่านการค้า ริมน้ำ และศูนย์กลางการขนส่งข้าวเปลือก คณะผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนในหลายด้าน และพบว่า ชุมชนที่มีคุณภาพ ตระหนักถึงคุณค่าในตัวเอง และมีเครือข่ายของเพื่อนที่มีความเข้มแข็ง สามารถที่จะผลักดันให้เกิดการกำหนดอนาคตของตนเองได้อย่างชัดเจน และนำไปจัดทำแนวทางการอนุรักษ์และ ฟื้นฟูชุมชนได้อย่างมีเอกภาพ และตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น จะต้องประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญ อันถือเป็นผลอันสำคัญที่ได้ค้นพบในงานวิจัยนี้ คือปัจจัยเรื่อง คุณค่า คุณภาพและ อนาคต ของในแต่ละชุมชน

แผนภูมิที่ 4.1 กรอบแนวคิดองค์ประกอบในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน

1. คุณค่าของชุมชน

ในการที่จะบ่งบอกว่าชุมชนนั้นๆ มีศักยภาพเพียงพอหรือไม่ในการอนุรักษ์นั้น ย่อมต้องเกิดจากการศึกษาถึงสภาพความเป็นจริงในพื้นที่ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมา รากเหง้าว่าชุมชนนั้นๆ มีพื้นฐานสืบต่อเนื่องกันมายาวนานเพียงใด มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ใดๆ ที่ผ่านมาในสังคม ซึ่งด้วยความเป็นมาอันยาวนานของชุมชนนั้น ก็จะเป็นตัวกำหนดถึงลักษณะทางกายภาพ สภาพชุมชน และคุณค่าในงานสถาปัตยกรรมอันเป็นอีกหนึ่งคุณสมบัติ ที่เป็นรูปธรรมในการประเมินศักยภาพของชุมชนนั้นๆ ส่วนในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นอีกส่วนสำคัญของหลักฐานที่แสดงถึงคุณค่าของชุมชน อันแสดงได้จากความรู้ ภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมาในชุมชนในท้องถิ่นอาจแสดงได้ด้วย ลักษณะทางศิลปกรรม การประกอบอาชีพต่างๆ หรืออาหารประจำถิ่นนั้นๆ ซึ่งทั้งหมดนี้จะแสดงออกมาในตัวคนที่ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน ผ่านอัตลักษณ์ตัวตนของคนในท้องถิ่นอันแสดงออกถึงความภาคภูมิใจ ความรักในชุมชนของตน ซึ่งสิ่งที่พบในชุมชนคลอง 3 นั้นแม้ว่าคุณค่าในทางสถาปัตยกรรมจะมีให้เห็นน้อย ก็เนื่องมาจากรูปแบบสถาปัตยกรรมอันใช้วัสดุธรรมชาติในการปลูกสร้าง ซึ่งมีอายุการใช้งานอันจำกัด และด้วยเหตุผลเกี่ยวเนื่องจากระรมสิทธิ์ที่ดิน ผู้พักอาศัยจึงขาดความมั่นใจในการจะลงทุนปรับปรุง บำรุงรักษาอาคารบ้านเรือนของตนได้เต็มที่ แต่กับคุณค่าด้านอื่นแล้วเมื่อศึกษาจะพบถึง “ความมั่นคงทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ในแทบทุกด้าน ซึ่งส่วนหนึ่งก็แสดงออกเป็นอัตลักษณ์ ตัวตนของคนในชุมชนที่มีให้พบเห็นได้

2. คุณภาพของสังคม

ถ้าเปรียบคุณค่าของชุมชนเป็นร่างกาย คุณภาพก็คือโลหิตที่ไหลเวียนหล่อเลี้ยงร่างกาย ถ้าไหลเวียนด้วยดี มีความเข้มแข็ง ก็ย่อมทำให้ร่างกายแข็งแรง แสดงออกได้อย่างกระฉับกระเฉง ในส่วนคุณภาพของสังคมนั้น ในงานวิจัยนี้มุ่งพิจารณาในด้านคุณภาพของคน ทั้งในชุมชน และคนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ด้านคุณภาพของชุมชนที่เข้มแข็งจะแสดงออกได้ด้วยคนและสังคมในชุมชน ที่ร่วมกันดูแลสนใจเอาธุระ ในเรื่องส่วนรวม และร่วมดูแลซึ่งกันและกัน มีความอบอุ่นกลมเกลียว มีจิตอันเป็นสาธารณะ ซึ่งคุณสมบัติที่ดีดังกล่าว และด้วยรากเหง้าที่สืบทอดมาช้านานก็ย่อม ดึงดูด ต่อยอดเพื่อนพ้อง ญาติมิตร มาร่วมสนใจซึ่งกันและกันอันเป็นเหมือนภูมิคุ้มกัน ในสังคมอันเข้มแข็ง สามารถป้องกันคลี่คลายปัญหาและสิ่งไม่ดีที่จะเข้ามาในสังคม ซึ่งคุณสมบัติเช่นนี้ ไม่อาจสร้างได้ด้วยเงินหรือการลงทุนใดๆ นอกจากตัวสังคมและรากเหง้าความเป็นมาในชุมชนเอง ซึ่งในพื้นที่ศึกษาชุมชนคลอง 3 นั้นคุณภาพที่ได้กล่าวมา ดูเป็นจุดแข็งอันสำคัญของชุมชน ซึ่งเมื่อยังประสบกับปัญหาาร่วมกันแล้ว (ปัจจุบันตัวชุมชนกำลังประสบกับปัญหาการไล่รื้อ) คุณสมบัติดังกล่าวยิ่งแสดงออกอย่างเข้มแข็งขึ้น ญาติและมิตรสหายต่างเข้ามาร่วมมือดูแลชุมชน ทางคณะผู้วิจัยจึงได้พิสูจน์ถึงกรอบแนวคิดสามประสาน ชุมชน รัฐและวิชาการ ซึ่งก็ได้แสดงผลออกมาอย่างชัดเจน แสดงแนวโน้มในการคลี่คลายปัญหาที่มากกระทบให้ลดลงได้

3. อนาคตของท้องถิ่น

ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนนั้น จะดำเนินไปอย่างเข้มแข็งมีทิศทาง เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของทั้งชุมชน ก็ด้วยการกำหนดประเด็นร่วมเป็นเป้าหมายในการพัฒนา ซึ่งก็ควรค่อยๆพัฒนาไปอย่าง “มีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น” ภาควิชาการ และภาครัฐ ซึ่งทิศทางการพัฒนาดังกล่าว ก็จะสอดคล้องกับคุณค่าและคุณภาพของสังคมนั้นๆ และช่วยตอบสนองกับความต้องการของสังคมในประเด็นที่ขาดหายไป ซึ่งแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่เกิดขึ้นในแนวทางนี้ จะเป็นตัวการกำหนดอนาคตของท้องถิ่นให้เป็นอย่างยั่งยืน รักษาทั้งคุณค่า และคุณภาพของสังคมไว้

บทที่ 5

สถานการณ์ และ กรณีศึกษา การท่องเที่ยวชุมชนตลาด 100 ปีในปัจจุบัน

ลักษณะของการท่องเที่ยวแบบย้อนอดีต หรือการสร้างแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบของชุมชนตลาด 100 ปี ในปัจจุบันอาจจะเรียกได้ว่าเป็นค่านิยมใหม่ของการท่องเที่ยว ลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวแบบนี้สามารถสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

- 1) ลักษณะชุมชนมักจะเป็นห้องแถวไม้ ที่มีอายุหรือเคยมีความเจริญเป็นตลาด อายุประมาณ 80 – 100 ปี
- 2) มีทางเดินตรงกลางระหว่างห้องแถวทั้งสองฝั่ง
- 3) มักจะมีลักษณะเป็นชุมชนริมน้ำ เนื่องจากการคมนาคมในอดีตอาศัยเส้นทางน้ำเป็นหลัก
- 4) เน้นการค้าขายสินค้าประเภทอาหารการกินแบบโบราณ ขนมโบราณ กาแฟโบราณ ของเล่นโบราณที่เป็นของเล่นไม้หรือสังกะสี
- 5) มักจะถือคักในวันเสาร์ – อาทิตย์ และวันนักขัตฤกษ์ ส่วนวันธรรมดาจะเงียบเหงา
- 6) พ่อค้าแม่ค้าในปัจจุบันส่วนใหญ่ไม่ใช่คนดั้งเดิมในชุมชน

ภาพที่ 5.1 ตลาดสามชุกช่วงเย็นวันหยุด

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.2 ตลาดศรีประจันต์วันธรรมดา

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.3 การแสดงวันหยุดที่ตลาดศรีประจันต์
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.4 ตลาดบ้านใหม่ในวันหยุด
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

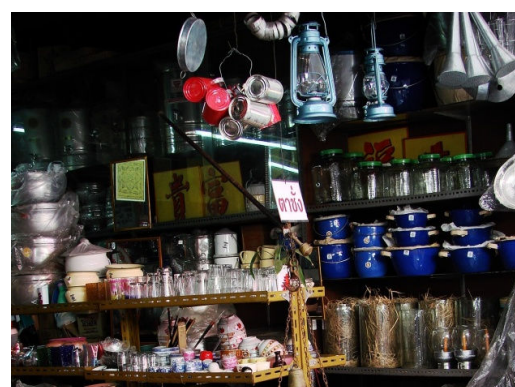
ภาพที่ 5.5 ขนมโบราณที่ตลาดศรีประจันต์
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

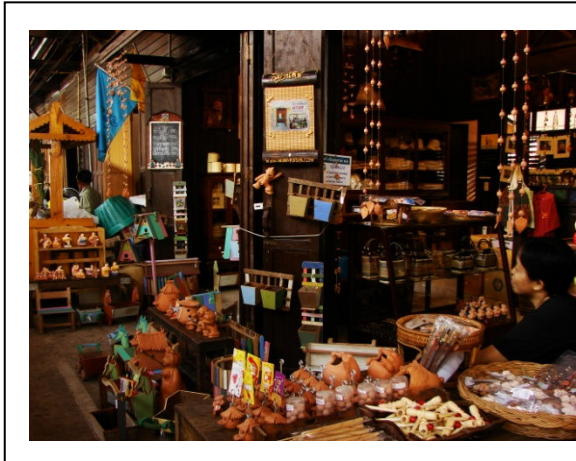
ภาพที่ 5.6 โซว์รดโบราณ ตลาดศรีประจันต์
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.7 ข้าวห่อใบบัว ตลาดสามชุก
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.8 สินค้าในตลาดสามชุก
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.9 สินค้าในตลาดบ้านใหม่

ทีมา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.10 ขนมและของเล่นในตลาดศรีประจันต์

ทีมา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.11 ของเล่นในตลาดบ้านใหม่

ทีมา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.12 ของเล่นในตลาดศรีประจันต์

ทีมา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษามุมชนตลาดเก่า 100 ปี จำนวน 4 มุมชน ได้แก่ ตลาดสามชุก และตลาดศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี มุมชนตลาดบ้านใหม่ จังหวัดฉะเชิงเทรา และชุมชนตลาดลาดชะโด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งชุมชนต่างๆ มีลักษณะที่น่าสนใจ ดังนี้

5.1 ตลาดสามชุก

เป็นตลาดห้องแถวไม้ 2 ชั้นขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสุพรรณบุรี (ท่าจีน) และรายล้อมด้วยบรรยากาศของบ้านเรือน รวมถึงเรื่องราวของผู้คนในอดีต โดยแทบไม่มีการตัดแปลงเสริมแต่ง ย้อนอดีตกลับไปยุคสมัยที่ตลาดสามชุกเฟื่องฟู ยุคนั้นชาวบ้านจะนำของพื้นเมือง รวมทั้ง เกลือ ฝ้าย แร่ สมุนไพร มาแลกเปลี่ยนซื้อขายให้กับพ่อค้าที่เป็นชาวเรือ

ภาพที่ 5.13 ห้องแถวไม้ สถาปัตยกรรมที่คนสามชุกภาคภูมิใจ

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ต่อมาเมื่อริมแม่น้ำสุพรรณบุรี กลายเป็นแหล่งทำนาที่สำคัญ มีโรงสีไฟขนาดใหญ่เกิดขึ้นหลายแห่ง ตลาดสามชุกก็กลายเป็นตลาดข้าวที่สำคัญ มีการค้าขายกันอย่างคึกคัก ทำให้ตลาดสามชุกไม่จำกัดบริเวณอยู่เฉพาะริมน้ำ แต่ยังขยายมาถึงริมฝั่ง โดยแต่ละปีมีการเก็บภาษีได้จำนวนมาก พร้อมทั้งมีการตั้งนายอากรคนแรก คือ “ขุนจ่านง จินารักษ์”

ภาพที่ 5.14 บ้านขุนจ้านง จินารักษ์ ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑ์ แสดงเรื่องราวของสามชุก
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

บ้านของขุนจ้านง จินารักษ์ ซึ่งเป็นนายภยาภิธรคนแรกและเป็นเจ้าของตลาดสามชุก ที่สร้าง
ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2459 ซึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยของคนในครอบครัว รวมทั้งเป็นที่ต้อนรับและพักอาศัยของผู้หลัก
ผู้ใหญ่และแขกบ้านแขกเมืองหลายคน ได้ถูกปรับปรุง เลย์เปลี่ยนมาเป็นพิพิธภัณฑ์ แสดงเรื่องราวของขุน
จ้านง เมื่อครั้งยังมีชีวิต และภาพถ่ายตลอดจนของเก่าๆ ที่แสดงเรื่องราวและพัฒนาการของชุมชนสามชุก

ช่วงเวลาเฟื่องฟูของตลาดสามชุกกินเวลานานหลายสิบปี แต่หลังจากที่มีการตัดถนนผ่านสามชุก
ผู้คนเปลี่ยนไปใช้ถนนเป็นเส้นทางสัญจรมากขึ้น ส่งผลให้ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และการค้าที่ตลาดสามชุก
เริ่มซบเซา แต่ตลาดสามชุกก็ยังคงดำเนินวิถีของตลาดห้องแถวไปอย่างต่อเนื่อง และประสบปัญหาคนหนุ่ม
สาวในชุมชนย้ายถิ่นออกไปหางานทำยังถิ่นอื่นๆ ในชุมชนเหลือแต่เพียงคนแก่และเด็กเล็ก
จากสภาพดังกล่าว และด้วยความรักในชุมชนของคนสามชุก ผนวกกับสภาพการดำเนินชีวิตและลักษณะ
ทางกายภาพของชุมชนตลาดสามชุกมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก แม้ว่าจะผ่านกาลเวลามานับร้อยปี
ชาวสามชุกจึงได้รวมตัวกันขึ้นเป็น “ประชาคมชาวตลาดสามชุก” ทำการปรับปรุง ฟื้นฟู และร่วมกันอนุรักษ์
สถาปัตยกรรมไม้ของตลาดสามชุกไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม รวมทั้งพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว
เชิงอนุรักษ์และแหล่งเรียนรู้ของชุมชน จนทำให้ตลาดสามชุกกลับมีชีวิตชีวาขึ้นอีกครั้ง

ภาพที่ 5.15 นักท่องเที่ยวและกิจกรรมที่สามารถพบเห็นได้ในตลาดสามชุก
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ปัจจุบัน ตลาดสามชุก ได้รับรางวัลอนุรักษ์ดี จากยูเนสโก ประจำปี 2552 โดยที่มีข้อพิจารณาตามเงื่อนไขกล่าวคือ ต้องมีอายุมากกว่า 50 ปีขึ้นไป มีการบูรณะซ่อมแซมแล้วเสร็จภายใน 10 ปีที่ผ่านมา และสามารถใช้งานได้อย่างน้อย 1 ปี นับจากการประกาศผลรางวัลดังกล่าว แต่จากลักษณะการท่องเที่ยวที่คณะผู้วิจัยได้ไปศึกษามา พบว่า ถึงแม้ตลาดสามชุกจะมีกลุ่มประชาคมที่เข้มแข็ง หากแต่จำนวนนักท่องเที่ยวที่มีจำนวนมากจนเกิดความสามารถในการรองรับของชุมชน ทำให้เกิดการเบียดเสียดในการเดินชมและท่องเที่ยวในชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวในตลาดสามชุก ส่วนใหญ่จะเป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย แต่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่นิยมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์กลับมีจำนวนน้อยมาก ซึ่งอาจจะมีลักษณะที่คล้ายกันกับตลาดอัมพวา คือเมื่อตลาดอัมพวาเริ่มเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวชาวไทย นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติซึ่งนิยมความเงียบสงบก็ค่อยๆหายไปก็เป็นได้

5.2 ตลาดศรีประจันต์

ความเป็นมาของตลาดเก่าศรีประจันต์ เป็นตลาดเก่าสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.2444 ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเรือนแถวไม้สองชั้น เช่นเดียวกับที่ตลาดสามชุก คาดว่าน่าจะเป็น Typical Type ของชุมชนริมแม่น้ำท่าจีนในจังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 5.16 ลักษณะของสถาปัตยกรรมตลาดศรีประจันต์และศาลเจ้าหน้าชุมชน
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ตลาดศรีประจันเป็นตลาดค้าส่งในอดีต เนื่องจากตัวตลาดเก่าด้านฝั่งตะวันตกติดแม่น้ำท่าจีน (แม่น้ำ
สุพรรณบุรี) ประกอบกับการสัญจรในสมัยนั้นต้องอาศัยเส้นทางน้ำในการเดินทาง และการขนถ่ายสินค้า
ตลาดศรีประจันต์ถือได้ว่าเป็นแหล่งค้าส่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อชุมชนโดยรอบ เนื่องจากเป็น
ศูนย์กลางการกระจายสินค้าไปสู่ชุมชนโดยรอบในจังหวัดสุพรรณบุรี และชุมชนจากจังหวัดอ่างทองที่อยู่
ใกล้เคียง ตลาดศรีประจันต์เจริญรุ่งเรืองจนถึงขีดสุดจนกระทั่งมีการตัดถนนเชื่อมต่อเป็นโครงข่าย สามารถ
เดินทางและขนส่งสินค้าทางบกได้อย่างสะดวก ผู้คนสามารถเดินทางได้ไกลและรวดเร็วขึ้นทำให้ชุมชน
โดยรอบหันไปซื้อสินค้าจากในตัวเมืองที่มีความทันสมัย ประกอบกับตลาดนัดที่กระจายตัวอยู่ทั่วไปและ
เข้าถึงกลุ่มผู้ซื้อ ประกอบกับการขนส่งทางน้ำก็ถูกลดความสำคัญลง ตลาดศรีประจันต์จึงค่อยๆ ถูกลด
ความสำคัญลง และกลายเป็นตลาดเก่าที่เสื่อมโทรมในที่สุด

ภาพที่ 5.17 ชุมชนด้านติดแม่น้ำท่าจีนและชุมชนฝั่งวัดบ้านกร่าง
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

อย่างไรก็ดี เมื่อประมาณ 3 ปีที่ผ่านมา ได้มีการคิดที่จะพัฒนาตลาดเก่าในสุพรรณบุรีให้กลับมา
มีชีวิตอีกครั้ง โดยใช้แนวคิดในการสร้างจุดเด่นโดยดึงเอาบุคคลสำคัญที่มีชื่อเสียงในชุมชนมาเป็นจุดขาย โดย
ชุมชนศรีประจันต์มีสถานที่ท่องเที่ยวในเชิงการศึกษา คือบ้านเจ้าคุณ ป.อ.ปยุตโต ซึ่งท่านเป็นกวีทางด้าน
พระพุทธศาสนา และท่านยังมีผลงานเขียนอีกกว่า 300 เล่ม ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ การท่องเที่ยวอีก
รูปแบบหนึ่งที่ได้นำมาเป็นจุดขายของตลาดศรีประจันต์ได้แก่ การล่องเรือไหว้พระ 9 วัด และ ศาลเจ้าแม่
กวนอิม โดยล่องเรือแท็กซี่ ชมพระบาทจำลองวัดบ้านกร่าง พระเครื่องสมัยกรุงศรีอยุธยา กราบหลวงพ่
นอบเกจิอาจารย์ที่วัดยาง และนมัสการพระบาทจำลองของวัดยาง ภาพฝาผนังวัดจรรย์ กราบพระบรมสารี
ธาตุที่วัดเสื่อ ไหว้เจ้าแม่กวนอิม และยังสามารถจับจ่ายของกินของใช้และของฝากในตลาดบ้านเจ้าคุณ ร้าน
กาแฟโบราณ ชมจักรยานยนต์ยุคคลาสสิก นอกจากนี้ ในวันเสาร์และอาทิตย์ช่วงเทศกาล จะมีการโชว์การ
แสดงลำตัดของนักเรียนนักศึกษาในช่วงเวลากลางวัน และเช่นเดียวกับตลาดสามชุกก็คือ สภาพตลาดจะมี
ความคึกคักในช่วงวันหยุด แต่จำนวนนักท่องเที่ยวยังมีจำนวนไม่มากนัก ทำให้สามารถเดินชมตลาดได้
อย่างสบายๆ ไม่เบียดเสียด

ภาพที่ 5.18 พิพิธภัณฑ์บ้านท่านเจ้าคุณ

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.19 กิจกรรมและบรรยากาศในชุมชน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

5.3 ตลาดบ้านใหม่

เป็นตลาดเก่าอายุกว่า 100 ปี ตลาดบ้านใหม่ ตั้งอยู่ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีน เมื่ออดีตสถานที่แห่งนี้มีความคับคั่งด้วยผู้คนที่มาประกอบอาชีพค้าขาย รวมทั้งเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าสำคัญของจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งจะดูได้จากอาคารบ้านเรือนที่ปลูกสร้างติด ๆ กัน และอยู่ชิดริมน้ำ วันเวลาผ่านไปนานแต่ความสำคัญของตลาดริมน้ำแห่งนี้ก็ยังคงดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน

ด้วยความมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ อายุสถานที่ที่ยาวนานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และยังคงสภาพเหมือนครั้ง รุ่นคุณปู่คุณย่าอาศัยพำนักอยู่ ซึ่งคนสมัย ณ ปัจจุบันจะได้ทราบเรื่องราวต่าง ๆ และชมภาพได้จากภาพยนตร์และละครย้อนยุค ของชุมชนชาวไทยจีนที่เข้ามาถ่ายทำที่ตลาดบ้านใหม่แห่งนี้ เช่น ละครเรื่องอยู่กับกิ่ง, เจ้าสัวสยาม, ภาพยนตร์เรื่องนางนาค ฯลฯ

นอกจากตลาดบ้านใหม่เป็นสถานที่สำหรับถ่ายทำภาพยนตร์ และละครยอดนิยมแล้ว ยังเป็นแหล่งอาหารอร่อย ขนมและของขบเคี้ยวนานาชนิด เป็นที่รวบรวมอาหารรสเด็ดของแปดริ้ว ทั้งอาหารจีน อาหารไทย ที่มีรสชาติตามมาตรฐานอาหารของแต่ละชาติ มีร้านกาแฟโบราณรสชาติเข้มข้นหอมหวาน เป็นที่รวบรวมของฝากที่ต้องแวะซื้อเป็นของฝากก่อนกลับบ้านทุกครั้ง

เมื่อปี 2547 ชุมชนบ้านใหม่พร้อมใจฟื้นฟูตลาดชุมชนอายุกว่า 100 ปี เปิด “ตลาดบ้านใหม่” ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดฉะเชิงเทรา พร้อมให้นักท่องเที่ยวเข้าเยี่ยมชมวิถีชีวิตย้อนยุค เลือกชิมอาหารรสอร่อย เลือกซื้อของฝากจากแปดริ้ว ช่วงแรกร้านค้ายังมีจำนวนไม่มากนักจึงเปิดให้เที่ยวชมเฉพาะ ในช่วงวันเสาร์ – อาทิตย์ และวันหยุด นักชดถุกษ์ เวลาผ่านไป 2 ปี ความเจียบเหงาของวันวานถูกปรับเปลี่ยนเริ่มกลับมาคึกคักมากขึ้น ร้านค้าร้านขายเพิ่มจำนวนหนาแน่นมากขึ้น ส่งผลให้ตลาดบ้านใหม่ในทุกวันนี้มีความจอแจของทั้งคนซื้อและคนขาย นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวในจังหวัดฉะเชิงเทราในวันธรรมดาสามารถที่จะมาเที่ยวชมตลาดเก่าได้ทุก ๆ วัน

พื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ถือว่าเป็นจังหวัดหนึ่งที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์บ้านเรือนเก่าๆ ที่สวยงามและมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งมีวิถีชีวิตชุมชนที่มีมนต์เสน่ห์เฉพาะท้องถิ่นซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนที่ ตลาดบ้านใหม่และตลาดคลองสวน และในปัจจุบันเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดฉะเชิงเทรา

จุดเด่นของตัวตลาดบ้านใหม่ที่มีวิถีชีวิตเฉพาะถิ่นส่งผลให้เกิดเส้นทางท่องเที่ยว เชื่อมโยงเป็นหลายเส้นทางและที่โดดเด่นทุกคนจะต้องไม่พลาดใช้เส้นทางท่องเที่ยวนี้ในช่วงวันหยุดพักผ่อน นั่นคือ “กิจกรรมล่องเรือชมแม่น้ำบางปะกง”

ภาพที่ 5.20 ลักษณะของตลาดบ้านใหม่ในวันเสาร์อาทิตย์และกิจกรรมในตลาด
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

จากที่กล่าวมาแล้วชุมชนตลาดบ้านใหม่นั้น นอกจากวันเสาร์ – อาทิตย์ที่จะมีความคึกคักเป็นพิเศษแล้ว ในวันธรรมดา ก็มีกิจกรรมการค้าขายเพื่อบริการแก่ชาวชุมชนเป็นปกติ ไม่ได้ฟื้นฟูขึ้นมาเพียงเพื่อที่จะส่งเสริมการท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว แต่จุดประสงค์หลักของการฟื้นฟูชุมชนตลาดบ้านใหม่ขึ้นมานั้นก็เพื่อที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น โดยอาศัยการท่องเที่ยวเป็นสื่อกลางการพัฒนา

ภาพที่ 5.21 สินค้าในชีวิตประจำวันสามารถพบได้ทุกวันในตลาดบ้านใหม่
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

อย่างไรก็ดี คงจะเป็นไปไม่ได้เลยที่ชุมชนจะสามารถพัฒนาตัวเองขึ้นมาได้โดยไม่มีองค์กรอื่นๆ เข้ามามีส่วนร่วม สำหรับชุมชนตลาดบ้านใหม่นั้น นอกจากชาวชุมชนแล้ว ยังได้รับการสนับสนุนจาก องค์กรบริหารส่วนจังหวัดฉะเชิงเทรา เทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากรในการเข้ามา มีส่วนร่วมกันกับชุมชนในการวางแผนและจัดทำแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว และการฟื้นฟูชุมชน

ภาพที่ 5.22 โปสเตอร์ประชาสัมพันธ์การสัมมนาแนวทางฟื้นฟูตลาด
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

5.4 ตลาดลาดชะโด

ตลาดลาดชะโด เป็นตลาดเก่าแก่ในเขตอำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีอายุกว่า 100 ปี โดยพัฒนามาจากเรือนแพค้าขายของชาวจีนที่ตั้งอยู่สองฝั่งคลองในรูปแบบตลาดน้ำ ต่อมาได้สร้างเป็นตลาดไม้ริมฝั่งคลองสำหรับการค้าขาย แล้วขยายเข้าไปสู่ฝั่งเรื่อย ๆ จำนวนเกือบร้อยคูหา ในชุมชนมีวัด โรงเรียน ศาลเจ้า โรงสี และโรงฉายภาพยนตร์ที่ยังคงสภาพแบบเดิม ชาวชุมชนลาดชะโดได้ร่วมกันอนุรักษ์อาคารบ้านเรือนในชุมชน จนได้รับพระราชทานรางวัลอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมดีเด่น เมื่อปี พ.ศ. 2549

ลักษณะตลาดลาดชะโดเป็นเรือนแถวขนาดใหญ่หันหน้าเข้าหากันทางเดินกว้างขวาง ในอดีตเป็นศูนย์กลางการค้าขายทางน้ำ คึกคักไปด้วยผู้คนที่มาทำการค้าขายระหว่างกัน อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะได้รับพระราชทานรางวัลอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมดีเด่น เมื่อปี พ.ศ. 2549 แต่ชุมชนลาดชะโดก็ยังคงเสื่อมโทรมลงเช่นเดียวกับชุมชนย่านเก่าอื่นๆ แต่ด้วยวิสัยทัศน์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่องค์การบริหารส่วนตำบลลาดชะโด ได้ร่วมกันกับชาวชุมชนในการที่จะอนุรักษ์ชุมชนเอาไว้ หากแต่ชุมชนมีปัญหาที่ด้านเศรษฐกิจ มีโจรผู้ร้ายชุกชุน และมีประชากรย้ายออกจากชุมชนเป็นจำนวนมาก คนที่ยังคงอาศัยอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุและเด็กเป็นส่วนมาก ดังนั้น องค์กรบริหารส่วนตำบลลาดชะโด ได้เล็งเห็นในปัญหาข้อนี้ จึงได้นำแนวทางของการจัดการท่องเที่ยวมาใช้ เนื่องจากชุมชนเป็นชุมชนเก่าแก่มีคุณค่าและมีความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาในคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 อบต. จึงได้ส่งเสริมให้แต่ละครัวเรือนประกอบอาชีพต่างๆ ที่แตกต่างกัน เพื่อที่จะนำออกมาขายในวันเสาร์และวันอาทิตย์

จากการสอบถามจาก อบต. พบว่า ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญที่พบได้แก่ การที่ อบต. เป็นผู้ริเริ่มที่จะส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยตัวเอง ทำให้ขาดแนวทางที่เป็นรูปธรรม และมีความยั่งยืนที่จะรักษาสภาพของชุมชนเอาไว้ตามที่ชาวชุมชนต้องการ แนวทางที่ อบต. ได้นำมาใช้ในการฟื้นฟูสภาพชุมชนก็คือการนำสีมาทาอาคารเสียใหม่ ซึ่ง อบต. เองก็ยอมรับว่า เป็นแนวทางที่ไม่ถูกต้อง แต่ก็ไม่ทราบว่า จะดำเนินการอย่างไรดี ในส่วนของสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นใหม่ ก็ยังไม่มีแนวทางในการจัดการเพื่อให้ความกลมกลืนกับสภาพชุมชนเดิม เนื่องจาก อบต. ไม่มีสถาปนิกที่จะมาช่วยในด้านการออกแบบ ทั้งในเรื่องของอาคารและภูมิทัศน์ แต่ถึงกระนั้นก็ยังนับได้ว่า ชุมชนลาดชะโดนั้นมีข้อที่ได้เปรียบในการที่จะฟื้นฟูชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว เนื่องจากชุมชนมีความเข้มแข็ง ชาวชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีแนวคิดที่เป็นไปในทางเดียวกัน และพยายามที่จะร่วมมือร่วมใจกันในการที่จะสร้างสรรค์การอนุรักษ์ชุมชน ควบคู่กับการหาแนวทางที่จะส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เป็นที่รู้จัก ซึ่งชุมชนลาดชะโด ได้ให้แนวคิดกับคณะผู้วิจัยว่า หากมีหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษามาช่วยในด้านการวางแผน และการออกแบบต่างๆ ก็จะช่วยให้ชุมชนสามารถที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวบนพื้นฐานความเข้มแข็ง จุดเด่น และความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนต่อไปได้อย่างยั่งยืน

ภาพที่ 5.23 ชุมชนตลาดชะโดก่อนที่จะมีการส่งเสริมการท่องเที่ยว
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2551

ภาพที่ 5.24 ตลาดลาดชะโดหลังจากที่ได้รับการส่งเสริมการท่องเที่ยว
ที่มา ถ่ายจากสถานีที่จริง , 2553

5.5 สรุปสถานการณ์การท่องเที่ยวรูปแบบตลาด 100 ปี

ถึงแม้ว่าคณะผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาลักษณะการท่องเที่ยว ในรูปแบบของชุมชนตลาดเก่าริมน้ำ อายุประมาณ 80-100 ปี เพียง 4 ชุมชน หากแต่สถานการณ์ในปัจจุบัน ชุมชนเก่าต่างๆ ที่กำลังเผชิญกับวิกฤตที่จะต้องสูญหายไป หรือตกอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรม ได้มองว่าการท่องเที่ยวในรูปแบบตลาดย้อนยุคนั้น เป็นแนวทางการพัฒนาที่ได้รับความนิยม จากการสำรวจของคณะผู้วิจัยพบว่า ประมาณร้อยละ 82 ของนักท่องเที่ยวที่เดินทางมายังตลาดร้อยปีคือเพื่อรำลึกถึงอดีตเก่าๆ เมื่อครั้งยังเด็กหรือยังเป็นหนุ่มสาว กลุ่มอายุที่มีการเดินทางท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ ส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 35 – 60 ปี โดยมักจะเดินทางท่องเที่ยวเป็นครอบครัวใหญ่ สาเหตุสำคัญที่เลือกเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ เรียงตามลำดับความสำคัญได้แก่

- 1) มีระยะทางไม่ไกลจากกรุงเทพมหานครมากนัก สามารถเดินทางไปกลับได้ในวันเดียว
- 2) มีแหล่งท่องเที่ยวในบริเวณใกล้เคียงให้แวะเยี่ยมชมได้หลากหลายรูปแบบ
- 3) มีแหล่งอาหารการกินและกิจกรรมให้เลือกหลากหลาย

โดยส่วนใหญ่ นักท่องเที่ยวที่เดินทางมายังตลาดริมน้ำ มักจะมีความคาดหวังว่าจะได้นั่งเรือล่องชมธรรมชาติสองฝั่งคลอง และมีจุดแวะพักให้รับประทานอาหารในบรรยากาศที่สบายๆ ไม่แออัดจอแจ ข้อเสียที่พบมากที่สุดจากการสอบถามนักท่องเที่ยวก็คือ แหล่งท่องเที่ยวบางแห่งมีจำนวนนักท่องเที่ยวมากเกินไป จนมีสภาพแออัด การเดินชมชุมชนหรือเลือกซื้อของทำได้ยาก ยิ่งในช่วงวันนักชดถุกซ์ที่ผู้วิจัยไปทำการเก็บข้อมูลนั้น แทบจะเรียกได้ว่า จำนวนนักท่องเที่ยว “ล้นหลาม” จนแทบจะ “ไหลตามกันไป” มากกว่าที่จะได้เดินชมและสัมผัสกับกลิ่นอายของอดีตที่บอวลอยู่ในชุมชน อาหารการกินหายาก ที่นั่งไม่เพียงพอ

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชุมชนที่มีการพัฒนาการท่องเที่ยวแล้ว ถึงแม้ว่าจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ประชากรในชุมชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น แต่ชุมชนกลับเผชิญปัญหาใหม่ๆ ซึ่งเป็นปัญหาในการจัดการ ซึ่งเมื่อมีระดับการพัฒนาที่เพิ่มมากขึ้น ปัญหาความคิดเห็นไม่ตรงกันในเรื่องของแนวทางการพัฒนาชุมชนก็มีมากขึ้น จนบางครั้งอาจทำให้เกิดความแตกแยกขึ้นในชุมชน จนเป็นเหตุให้การพัฒนาไม่เป็นไปในแนวทางที่เหมาะสม ต่างคนต่างทำ กระแสการท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชนอย่างรวดเร็ว ก็อาจทำให้เกิดความเสื่อมโทรมในชุมชนอย่างรวดเร็วได้เช่นกัน ดังเช่นชุมชนตัวอย่างที่คัดเลือกมาเป็นกรณีศึกษา ในบางแห่ง เมื่อสอบถามจากนักท่องเที่ยวประกอบกับการสังเกตจากคณะผู้วิจัย ทำให้ค้นพบปัญหาที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ

1) จากการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยการประชาสัมพันธ์ในสื่อต่างๆ ทำให้นักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน(แหล่งท่องเที่ยว) บางแห่งมากเกินไป จนทำให้เกิดความแออัด นักท่องเที่ยวบางคนให้ความคิดเห็นว่า “คงจะมาครั้งเดียวและไม่มาอีกแล้ว” หรือบางคนก็กล่าวว่า “ไม่ชอบบรรยากาศที่จอแจ” เป็นต้น

2) ลักษณะของการเข้ามาของพ่อค้าแม่ค้าที่ไม่ใช่คนในชุมชน ทำให้สำนึกรักในชุมชนมีน้อยและไม่เข้าใจถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนที่ชัดเจน ชุมชนจึงเป็นเพียงที่ทำงานเท่านั้น

3) ลักษณะสินค้าที่ส่วนใหญ่จะเหมือนกันในทุกตลาด ที่ถึงแม้ว่าจะแสดงถึงความเป็นชุมชนเก่าแก่ และสร้างความตื่นใจให้กับเด็กๆ หรือแม้กระทั่งผู้ใหญ่เองก็ตาม แต่ก็ทำให้อัตลักษณ์ของชุมชนแต่ละแห่งถูกบดบังไป

5.6 วิเคราะห์สถานการณ์การท่องเที่ยวจังหวัดปทุมธานี

จังหวัดปทุมธานี ถือได้ว่าเป็นจังหวัดหนึ่งในเขตปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร ดังนั้นด้วยระยะเวลาการเดินทางจึงไม่ใช่อุปสรรคต่อการท่องเที่ยว โดยในช่วงเดือนมกราคม – มิถุนายน 2551 จังหวัดปทุมธานีมีจำนวนนักท่องเที่ยว 145,048 คน เพิ่มขึ้นจากในช่วงเดียวกันของปี 2550 ร้อยละ 1.4 (ปี 2551 มีนักท่องเที่ยวจำนวน 143,050 คน) เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย 47,302 คน ลดลงจากในช่วงเดียวกันของปี 2551 ร้อยละ 23.39 (ปี 2551 มีนักท่องเที่ยวชาวไทยจำนวน 61,745 คน) และนักท่องเที่ยวต่างประเทศ 97,746 คน เพิ่มขึ้นจากช่วงเดียวกันของปี 2551 ร้อยละ 20.22 (ปี 2551 มีนักท่องเที่ยวต่างชาติจำนวน 81,305 คน) ระยะเวลาการท่องเที่ยวในจังหวัดปทุมธานีโดยเฉลี่ยประมาณ 3 วัน ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อวันต่อคนประมาณ 650-800 บาท (วิเคราะห์จากข้อมูลของสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว) โดยแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในจังหวัดปทุมธานี มีทั้งสิ้น 48 แห่ง สามารถแบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้ ดังนี้

วัดและ โบราณสถาน	34	แห่ง
แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ	1	แห่ง
พิพิธภัณฑ์	4	แห่ง
ประเพณีท้องถิ่น	1	แห่ง
แหล่งท่องเที่ยวใหม่	8	แห่ง

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า สถานที่ท่องเที่ยวในจังหวัดปทุมธานี ยังมีความหลากหลายของประเภทของแหล่งท่องเที่ยวที่น้อย ถ้าหากมีการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำในคลองรังสิตประยูรศักดิ์ โดยอาศัยความแตกต่างของชุมชนที่มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่น สร้างเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวทั้งในเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ การท่องเที่ยวเชิงศึกษา หรือที่จะเรียกว่าเป็นลักษณะแบบ “Edutainment” ก็เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่น่าสนใจ และจะเป็นการเพิ่มความหลากหลายของแหล่งท่องเที่ยวให้กับจังหวัด

อย่างไรก็ดีจะเห็นได้ว่าจากสถิติ จำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติเพิ่มจำนวนขึ้นถึง 20% ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้ว นักท่องเที่ยวต่างชาติ มักจะนิยมเดินทางท่องเที่ยวเพื่อศึกษาวัฒนธรรมและวิถีชีวิตแบบชาวตะวันออก ซึ่งก็ถือได้ว่าเป็นโอกาสอันดีในการที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตทุ่งหลวงรังสิต ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้

สิ่งที่คณะผู้วิจัยค้นพบจากการเข้าไปศึกษาภายในชุมชน และการศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนตัวอย่างอื่นๆ สามารถแยกเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

- 1) จากการศึกษาชุมชนตัวอย่างในทุ่งหลวงรังสิต ซึ่งได้แก่ ชุมชนตลาดเก่าคลอง 3 และการศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนตัวอย่างได้แก่ ชุมชนสามชุกตลาด 100 ปี และชุมชนตลาดเก่าศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี ชุมชนตลาดบ้านใหม่ จ. ฉะเชิงเทรา และตลาดบางน้ำผึ้ง จ. สมุทรปราการ พบว่า การฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่เหล่านี้มีความสอดคล้องกับทฤษฎีสองประสาน อย่างน้อย 2 ใน 3 ส่วน กล่าวคือ ในชุมชนตัวอย่างทั้ง 4 ที่นำมาศึกษาเปรียบเทียบกับ ชุมชนตลาดบ้านใหม่ จ. ฉะเชิงเทรา ชุมชนสามชุกตลาด 100 ปี และชุมชนตลาดเก่าศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี มีลักษณะที่เป็นการขับเคลื่อนกระบวนการตามทฤษฎี โดยมีภาครัฐเป็นแรงขับเคลื่อนหลัก ส่วนในชุมชนตลาดบางน้ำผึ้ง เป็นความร่วมมือระหว่างภาครัฐ โดยองค์การบริหารส่วนตำบล และชุมชนร่วมมือกันเท่านั้น อย่างไรก็ตามจากผลการศึกษาคณะผู้วิจัยจึงได้สรุปว่า การที่จะผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความร่วมมือจากทั้งสามภาคส่วน
- 2) จากทฤษฎีสองประสาน คณะผู้วิจัยค้นพบความแตกต่างระหว่างชุมชนคลอง 3 และชุมชนที่นำมาเป็นกรณีเปรียบเทียบ กล่าวคือ ชุมชนคลอง 3 เป็นชุมชนที่มีลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็ง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความใกล้ชิดกันเป็นอย่างมาก มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนอย่างชัดเจน มีประธานชุมชนที่เกิดขึ้นจากการการก่อตั้งของชุมชน เป็นลักษณะที่คณะผู้วิจัยเรียกว่า “คุณภาพของชุมชน” และ “เครือข่ายความร่วมมือ” ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่จะผลักดันให้การฟื้นฟูชุมชนมีความยั่งยืน

ภาพที่ 5.25 ชุมชนร่วมกันดำเนินการและเสนอแนวคิดการฟื้นฟูชุมชน
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 5.26 ชุมชน รัฐ ภาควิชาการ และสื่อมวลชน ร่วมระดมความคิดในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง , 2552

บทที่ 6

เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ คุณค่า ชุมชนตลาด ๑๐๐ ปีทุ่งหลวงรังสิต

คลองรังสิต ไม่ใช่คลองที่ถือกำเนิดโดยธรรมชาติ หากแต่เป็นคลองที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งโดยการจำแนกของกรมศิลปากรนั้น จะสามารถแบ่งประเภทของโบราณสถานออกได้เป็น 2 แบบ กล่าวคือ แบบที่ 1 คือโบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนให้เป็นโบราณสถาน และแบบที่ 2 คือโบราณสถานที่เป็นโบราณสถานด้วยตัวของมันเอง ซึ่งเป็นลักษณะของคลองรังสิต และคลองอื่นๆ อีกหลายแห่งในพื้นที่ทุ่งหลวงรังสิต อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะด้วยความเข้าใจผิดหรือการขาดความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ของพื้นที่ จึงเป็นผลให้พื้นที่เกี่ยวเนื่องที่ทรงคุณค่าบริเวณคลองสำคัญในอดีต ต่างถูกทำลายลงอย่างช้าๆ จนแทบจะไม่หลงเหลือร่องรอยการตั้งถิ่นฐานหรือรูปแบบทางวัฒนธรรมสำหรับคนรุ่นหลังได้ศึกษาถึงรากเหง้าและความเป็นมาของตน

การพัฒนาต่างๆที่เกิดขึ้นในยุคที่ถูกเรียกว่า “โลกาภิวัตน์” นั้น ถึงแม้ว่าจะมีส่วนคืออยู่มาก แต่ก็มิข้อเสียด้วยเช่นกัน กระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ทำให้ชุมชนเก่าต่างๆ ที่ถูกละเลยหรือปล่อยปละอยู่เป็นเวลานานต้องเผชิญกับวิกฤตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การปรับตัวรอดของชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งในปัจจุบันก็เป็นที่น่ายินดี เพราะกระแสการเปลี่ยนแปลงแบบโลกาภิวัตน์ ที่สร้างสังคมที่มีความสลับซับซ้อนวุ่นวายได้นำพาให้เกิดกระแสแห่งการ “หวนรำลึกถึงอดีต” ขึ้นมาในสังคม ซึ่งไม่เพียงแต่สังคมไทยเท่านั้น หากแต่เป็นสังคมโลกเลยก็ว่าได้ กระแสดังกล่าวเป็นคาบสองคมต่อชุมชนเก่าหลายๆ แห่ง เพราะนำมาซึ่งการพัฒนาและการทำลาย ชุมชนบางแห่งที่ไม่สามารถเตรียมรับกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วก่อนเปิดชุมชนสู่โลกในรูปแบบของการท่องเที่ยวย้อนอดีต ก็จะมีสิ่งเสื่อมโทรมลง พื้นที่ชุมชนที่เคยเป็นของคนในชุมชนกลับถูกพ่อค้าแม่ค้าจากถิ่นอื่นเข้ามาแย่งที่ทำกิน ชุมชนไม่ได้เป็นของชุมชนอีกต่อไป แต่เป็นเพียงแหล่งทำมาค้าขาย สภาพเหล่านี้เราสามารถพบเห็นได้ทั่วไป ดังนั้น ก่อนที่จะมีการเสนอแนวทางการพัฒนาชุมชนต่อไปในอนาคต จึงต้องทำให้ชุมชนเข้าใจและตระหนักในความสำคัญของตนเองเสียก่อน

คณะผู้วิจัยได้ทำการค้นหาคุณค่าของชุมชนทุ่งหลวงรังสิตและพบว่า ลักษณะที่แสดงถึงความเป็นชุมชนแห่งทุ่งรังสิต แสดงออกใน 3 ลักษณะ คือ 1) ลักษณะทางกายภาพ 2) ลักษณะทางเศรษฐกิจ และ 3) ลักษณะทางสังคม ที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของคลองรังสิตฯ นอกจากนี้ ลักษณะต่างๆเหล่านั้น ยังมีความเฉพาะเจาะจงลงไปอีกในแต่ละชุมชน ซึ่งทำให้ชุมชนทุ่งรังสิตมีลักษณะเฉพาะ (Character) ที่เป็นเอกลักษณ์ และทำให้เกิดเป็นความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่เป็นรูปแบบของคลองรังสิตโดยเฉพาะ

แต่ก่อนที่จะกล่าวในรายละเอียด คณะผู้วิจัยขอทำความเข้าใจในคำว่า “อัตลักษณ์” และ “เอกลักษณ์” เสียก่อน เนื่องจากในการศึกษาในครั้งนี้ใช้ทั้งสองคำในการอธิบายถึงลักษณะเฉพาะที่มีระดับของความเจาะจงที่แตกต่างกัน

คำว่าอัตลักษณ์ มาจากคำว่า อดต ที่แปลว่าตัวตน และ ลักษณะ ที่หมายถึงลักษณะ บุคลิก หรือสิ่งที่เป็นอยู่ ซึ่งในภาษาอังกฤษจะตรงกับคำว่า Identity ดังนั้นคำว่าอัตลักษณ์ในที่นี้จึงหมายถึง สิ่งที่เป็นอยู่ที่แสดงออกถึงตัวตนที่แท้จริงของชุมชน ในขณะที่เอกลักษณ์ ซึ่งในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Character หมายถึง ลักษณะเฉพาะตัว ลักษณะที่เหมือนกันหรือมีส่วนร่วม หรือลักษณะที่แสดงความเป็นอย่างเดียวกันของคนในสังคมหนึ่งๆ ซึ่งแตกต่างจากลักษณะร่วมของคนในสังคมอื่น คำทั้งสองคำนี้อาจจะดูมีความหมายใกล้เคียงกันมาก แต่มีลักษณะเน้นต่างกัน อัตลักษณ์เน้นลักษณะทั้งหมดของบุคคล ในที่นี้คือชุมชน โดยไม่ได้เปรียบเทียบกับใคร ส่วนเอกลักษณ์เน้นลักษณะที่เป็นหนึ่ง ลักษณะที่โดดเด่นซึ่งเป็นส่วนที่แยกบุคคลนั้นออกจากบุคคลอื่น

ดังนั้นในการศึกษารั้งนี้ จึงได้แยกการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ เมื่อกล่าวถึงคำว่าเอกลักษณ์ จะหมายถึงลักษณะของชุมชนคลองรังสิตโดยรวม เป็นภาพที่มองจากภายนอก เนื่องจากชุมชนย่อยๆ ที่ตั้งอยู่ริมคลองรังสิตนั้น จะมีลักษณะร่วมหลายประการที่เหมือนกัน ซึ่งทำให้คลองรังสิต แตกต่างจากคลองอื่นๆ แต่เมื่อใช้คำว่าอัตลักษณ์ จะเป็นการอธิบายถึง ลักษณะของแต่ละชุมชนย่อยลงไปอีก เป็นภาพเฉพาะที่มองถึงภายในเจาะจงลงไป เนื่องจากมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน

6.1 เอกลักษณ์หรือลักษณะเด่นของชุมชนริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต

ในปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่า พื้นที่บริเวณย่านรังสิตนั้นมีการเจริญเติบโตของธุรกิจหมู่บ้านจัดสรรเป็นอย่างมาก หากจะเทียบกับพื้นที่อื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียงหรือที่มีลักษณะใกล้เคียงกันแล้ว รังสิตก็ถือได้ว่าเป็นทำเลทองแห่งหนึ่งของธุรกิจแขนงนี้ เนื่องจากระยะทางที่ไม่ไกลจากแหล่งงานทั้งกรุงเทพมหานคร แหล่งอุตสาหกรรมในเขตจังหวัดปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา

หากแต่เมื่อศึกษาย้อนกลับไปในอดีตแล้ว ย่านรังสิตนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่สำคัญแหล่งต้นๆ ของประเทศ เนื่องจากภูมิประเทศที่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำลำคลองตัดผ่าน ซึ่งเป็นผลมาจากโครงการขุดคลองรังสิตประจวบคีรีขันธ์และคลองซอยอื่นๆ ตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งมีพระราชดำริเกี่ยวกับการขุดคลองตามที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษามาแล้วว่า **“...ในพระราชอาณาจักรสยามนี้ คลองเป็นสิ่งสำคัญ ในปีหนึ่งควรรให้ได้มีคลองขึ้นสักสายหนึ่ง จะทำให้บ้านเมืองเจริญ ถึงจะออกพระราชทรัพย์ปีละพันชั่ง หรือสองพันชั่งก็ไม่ทรงเสียดาย...”** ซึ่งนั่นเองเป็นผลให้การเกษตรกรรมในเขตพื้นที่ ทุ่งรังสิตหรือทุ่งหลวง (พื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่) รังสิต ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อการส่งออกที่สำคัญ

นอกจากนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงประกาศเลิกทาสเมื่อปี พ.ศ.2415 ก็ยังทำให้พื้นที่บริเวณทุ่งรังสิตนี้ เป็นที่ลงหลักปักฐานของทาสที่เป็น “ไท” เป็นจำนวนมาก จนเกิดเป็นชุมชนเกษตรกรรมกระจายเป็นหย่อมๆ บริเวณริมคลองสายหลักและสายย่อย โดยเฉพาะในบริเวณจุดตัดของ

คลองสายหลักและคลองซอย และก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะบางประการขึ้นในพื้นที่ ซึ่งจากการศึกษาของคณะผู้วิจัยจากแหล่งชุมชนที่ยังคงหลงเหลืออยู่บริเวณริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ และคลองหกวาสายล่าง ถึงลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต ได้แก่

1) ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

จากการศึกษาเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานบริเวณทุ่งรังสิตนั้น สามารถกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากการขุดคลองในโครงการขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ดินและพัฒนาระบบชลประทานขนาดใหญ่แห่งแรกของประเทศไทย คลองรังสิตประยูรศักดิ์ที่มีขนาดกว้าง 8 วา (16 เมตร) ยาวประมาณ 1,400 เส้น (56 กิโลเมตร) ใช้คนงานซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนในการขุดคลองนับหมื่นคน ชาวจีนเหล่านี้เองที่ เป็นผู้บุกเบิกการตั้งรกรากบริเวณคลองรังสิต และคลองหลักอื่นๆ

แรกเริ่มเดิมที ก่อนที่จะมีการขุดคลอง พื้นที่ทุ่งรังสิตยังเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ครั้นเมื่อชาวจีนซึ่งเป็นแรงงานเข้ามาขุดคลอง ก็ก่อให้เกิดการก่อตั้งเรือนพักอาศัย ในระยะแรกคาดว่าจะเป็นที่เรือนเครื่องผูกเหล่านี้เองที่ เป็นผู้บุกเบิกเข้ามาตั้งรกรากบริเวณคลองรังสิต และเกิดเป็นชุมชนอาศัยหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ ภายหลังจากที่การขุดคลองสำเร็จเรียบร้อย และเปิดพื้นที่เกษตรกรรมใหม่

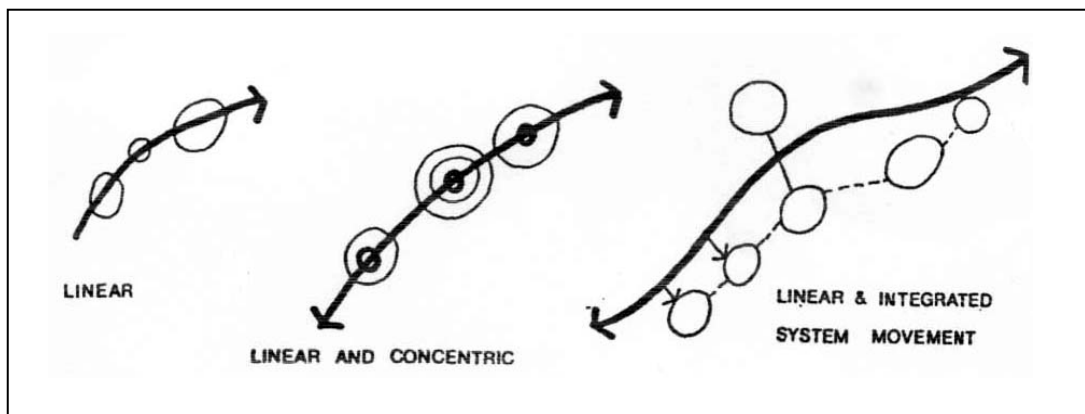
ชุมชนในบริเวณทุ่งรังสิตนั้น ถือได้ว่าเป็น “ชุมชนในวัฒนธรรมข้าว” ก็เห็นจะไม่ผิดนัก เนื่องจากร่องรอยหลักฐานทางกายภาพที่ยังคงปรากฏอยู่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนแถบนี้ นับล่วงไปถึงสมัยที่การค้าส่งออกข้าวยังเฟื่องฟู สิ่งที่ปรากฏอยู่ ไม่เพียงทุ่งนากว้างไกลสุดลูกหูลูกตา แต่ยังคงหลงเหลืออยู่จนและโรงสี ทั้งที่ยังคงใช้งานอยู่และเลิกใช้งานไปแล้วอยู่หลายแห่ง ซึ่งทำให้เกิดเป็นแบบแผน (Pattern) การตั้งถิ่นฐานของชุมชนทุ่งรังสิต ที่ทำให้มีความเป็นพิเศษ หรือเรียกได้ว่ามี “เอกลักษณ์” ที่ต่างจากชุมชนริมน้ำอื่นๆ

ภาพที่ 6.1 แสดงทุ่งนาบริเวณคลอง 4 และคลอง 5 ด้านคลองรังสิตประยูรศักดิ์
ที่มา ถ่ายจากสถานีที่จริง, 2551

จากการศึกษาของคณะผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนทุ่งรังสิต หรือชุมชนที่แต่เดิมเคยอยู่ในโครงการขุดคลองรังสิต ก็คือ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและระบบชุมชน ที่เกาะกลุ่มไปตามแนวคลองสายหลัก บริเวณแยกที่คลองสายหลักและคลองซอยมาบรรจบกัน ในลักษณะที่เรียกว่า Linear Settlement โดยเฉพาะบริเวณคลองรังสิตประยูรศักดิ์ และคลองหกวาสายล่าง มีลักษณะของการตั้งชุมชนเป็นกลุ่มๆ อยู่บริเวณจุดตัดของลำคลองสายหลักและคลองซอย โดยมีระยะห่างระหว่างชุมชนหนึ่งไปยังอีกชุมชนหนึ่งประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งเป็นระยะห่างที่เท่ากับระยะห่างระหว่างคลองซอยหนึ่งไปถึงอีกคลองหนึ่ง

ภาพที่ 6.2 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบเส้นตรง (linear Settlement)

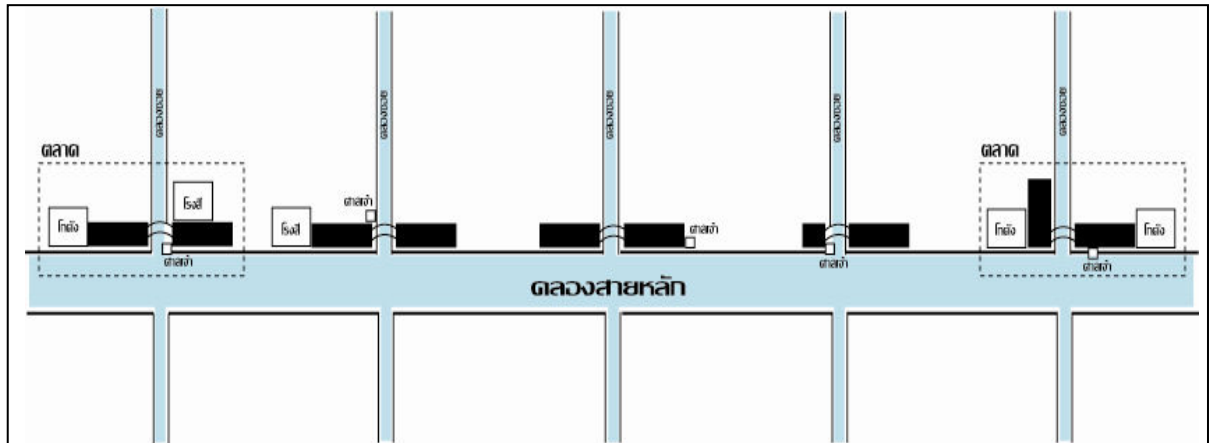

ภาพที่ 6.3 เรือเอี่ยมจุ่นที่ใช้ในงานพิธีศพเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้ว และเรือขนส่งข้าวที่จอดอยู่บริเวณชุมชนคลอง 3
ที่มา ศุภวรรณ กาญจนเรืองโรจน์, 2552

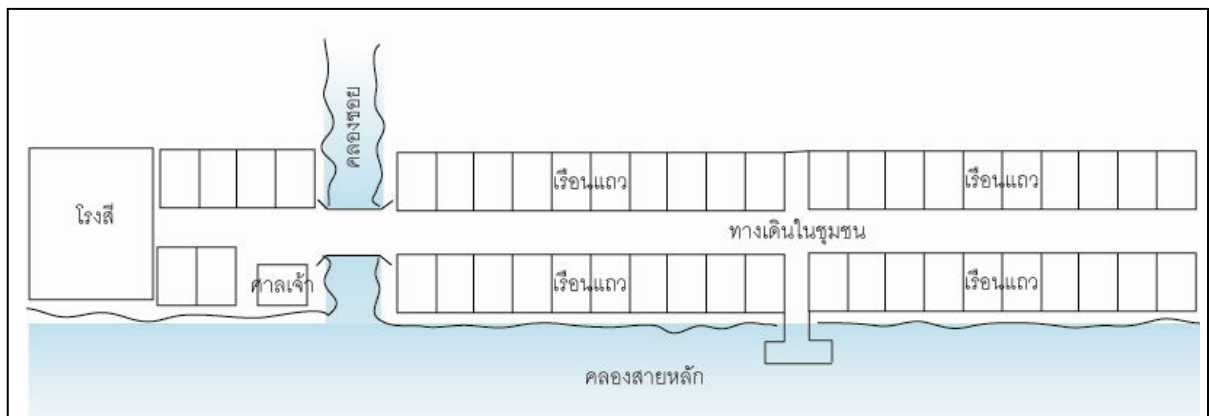
ลักษณะของการขนส่งข้าวไปยังโรงสี หรือไปยังผู้ฉางเพื่อเก็บและรอส่งออกนี้เอง ทำให้เกิดชุมชนที่มีจำนวนครัวเรือนตั้งแต่ 100 - 150 ครัวเรือน หรือมากกว่าในชุมชนขนาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางการแฉกและขนถ่ายข้าว ที่ยังคงหลงเหลือร่องรอยอยู่ก็ได้แก่ชุมชนบริเวณคลอง 16 คลอง 7 คลอง 3 ในแนวคลองรังสิต และชุมชนคลอง 12 คลอง 7 ในแนวคลองหกวาสายล่าง ส่วนบริเวณคลองรพีพัฒน์นั้น ไม่เหลือร่องรอยของชุมชนเก่าที่ปรากฏได้อย่างเด่นชัดในปัจจุบัน ซึ่งคณะผู้วิจัยสันนิษฐานจากลักษณะการกระจายตัวของชุมชนตามที่ศึกษาจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ค้นคว้าว่า แต่เดิมนั้นการกระจายตัวของชุมชนจะเริ่มจากทางด้านใต้ ซึ่งก็คือในบริเวณคลองหกวาสายล่าง ขึ้นไปยังพื้นที่ด้านเหนือ บริเวณคลองรพีพัฒน์ ลักษณะดังกล่าวทำให้พื้นที่ทางด้านเหนืออาจจะมีจำนวนประชากร และการตั้งถิ่นฐานที่เบาบางกว่า และไม่ได้เป็นชุมชนที่ชัดเจนมาตั้งแต่ในอดีตแล้ว จึงทำให้ไม่ปรากฏร่องรอยในปัจจุบัน นอกจากนี้ที่ยังคงหลงเหลือชุมชนเป็นจำนวนมากในบริเวณคลองรังสิต ก็เนื่องจากคลองรังสิตนั้น ถือได้ว่าเป็นคลองสายหลักสายสำคัญที่สุดในโครงการรังสิต และเป็นเส้นทางขนส่งข้าวที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในสมัยนั้น จึงทำให้ผู้คนหลั่งไหลเข้ามาทำงาน ทั้งคนงานชาวจีนที่มาขุดคลองเอง และแรงงานที่อพยพเข้ามาภายหลังจากการค้าข้าวได้เจริญรุ่งเรืองขึ้น จึงทำให้ในบริเวณคลองรังสิต ยังคงหลงเหลือชุมชนขนาดใหญ่ให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ส่วนชุมชนขนาดเล็กอื่นๆ ก็ยังคงหลงเหลือร่องรอยการตั้งถิ่นฐานจากศาลเจ้าจีน หรือวัดที่อยู่บริเวณจุดตัดของคลองหลักและคลองซอยตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

จากการการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพในการทำนาและเป็นลูกจ้างในธุรกิจการขนส่งข้าวนี้เอง ทำให้เกิดชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นมากระจายอยู่โดยทั่วไปตลอดแนวลำคลองสายหลักซึ่งเมื่อคำนวณระยะทางระหว่างชุมชนแล้ว ทำให้คณะผู้วิจัยค้นพบรูปแบบบางอย่างที่เป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนทุ่งรังสิตไปอีก นั่นก็คือ ชุมชนขนาดใหญ่ ที่เรียกได้ว่าเป็นตลาด หรือเป็นชุมทางการค้าขายข้าวจะมีระยะห่างเท่าๆ กัน ประมาณ 4-5 ช่วงคลองซอย หรือระยะประมาณ 8-10 กิโลเมตร โดยจากการสอบถามจากผู้สูงอายุในชุมชนที่มีอายุประมาณ 80 - 90 ปี ทำให้ทราบว่า ระยะดังกล่าวเป็นระยะที่เรือบรรทุกข้าวเปลือก ซึ่งก็คือเรือกระแฉงติดหลังคาไค้งเพื่อกันฝน หรือที่เรียกติดปากว่าเรือเอี่ยมจิ้นสามารถเดินทาง และหยุดพักขนถ่ายข้าวได้ภายใน 1 วัน

ภาพที่ 6.4 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนคลองรังสิต

ชุมชนดังกล่าวมีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้ ที่มีทางเดินตรงกลางเรือนแถวช่วงหนึ่งยาวต่อเนื่องกัน ประมาณ 8-10 ห้อง แล้วเว้นระยะประมาณ 1 เมตรเป็นทางเดินลงไปยังทำน้ำ มีสะพานไม้เชื่อมชุมชนทั้งสองฝั่ง สุดปลายชุมชนด้านใดด้านหนึ่ง หรือทั้งสองด้านมักจะเป็นโรงสี หรือยื่นเป็นข้าวเปลือก ในบางชุมชน อาจมียื่น เกือบข้าวเปลือกแทรกอยู่กลางชุมชน ทางเดินตรงกลางห้องแถวไม้ หรือเรือนเครื่องผูกแถว ถ้าเป็นชุมชนบริเวณ คลองรังสิต จะมีระยะประมาณ 1.50 – 2.00 เมตร แต่ถ้าเป็นทางเดินกลางระหว่างห้องแถวในชุมชน บริเวณคลอง หกวาสายล่างจะมีขนาดประมาณ 6 .00 -8.00 เมตร รถยนต์สามารถสัญจรสวนทางกันได้

ภาพที่ 6.5 ผังชุมชนในบริเวณทุ่งรังสิต

ภาพที่ 6.6 ทางเดินกลางระหว่างห้องแถวไม้ในชุมชนและโรงสี
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่เป็นเรือนแถวไม้ มีความสูงชั้นครึ่งถึงสองชั้น ตั้งอยู่สองฝากของถนน
ซอยแคบๆ (ลักษณะของชุมชนคลอง 3 และคลอง 16) หรือเป็นเรือนแถวไม้ขนบทางเดินกลางที่มีช่องแสง
ยกสูง (ลักษณะชุมชนคลอง 12) มีสะพานเชื่อมระหว่างชุมชนสองฝั่งคลองซอย ปลายสะพานด้านใดด้าน
หนึ่งจะมีศาลเจ้าแบบจีน บางแห่งเป็นศาลเทพเจ้ากวนอู บางแห่งเป็นศาลเทวดาฟ้าดิน แล้วแต่ว่าแต่ละชุมชน
จะเลื่อมใสในเทพองค์ใด ปลายสุดของชุมชนมักจะเป็นยุ้งข้าว หรือ โรงสี ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน
หลังจากที่การขุดคลองเสร็จสิ้น และมีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานทำนาในบริเวณทุ่งรังสิตนี้

ภาพที่ 6.7 ศาลเจ้าจีนบริเวณคลอง 16
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2551

ภาพที่ 6.8 ศาลเจ้าจีนบริเวณคลอง 7
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2551

2) ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง

คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและค้นพบว่า ลักษณะทางสถาปัตยกรรม หรือลักษณะของการสร้างบ้านและการตั้งถิ่นฐาน เป็นรูปแบบของชุมชนในวัฒนธรรมข้าวอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมีความแตกต่างไปโดยสิ้นเชิง เนื่องจากชุมชนคลองรังสิตนั้นเป็นชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าว มิใช่การเพาะปลูกดังเช่นชุมชนอื่นๆ ซึ่งเป็นผลให้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมีความแตกต่างกัน

สำหรับสถาปัตยกรรมเนื่องในวัฒนธรรมข้าวอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกข้าวแล้ว จะเห็นรูปแบบของเรือนพื้นดิน และฉางข้าว หรือยุ้งข้าว ตั้งอยู่แยกกันในบริเวณเดียวกัน

ภาพที่ 6.9 หมู่บ้านชาวนาบ้านสามแยกหัวภูธร จังหวัดนครพนม
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.10 ผู้ขี้ข้าวแยกกับตัวบ้าน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

สำหรับลักษณะของสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมข้าวบริเวณทุ่งหลวงรังสิตนั้น จะแตกต่างออกไป เนื่องจาก ลักษณะของชุมชนบริเวณทุ่งหลวงรังสิตนั้น เป็นชุมชนที่มีรากฐานความเจริญรุ่งเรืองบนพื้นฐานของการเป็นเส้นทางค้าข้าวทางน้ำที่สำคัญ จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นชุมชนที่เป็นรากฐานของ “ชุมชนน้ำในเส้นทางการค้าข้าว” ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่นในบางชุมชนเช่น ชุมชนคลอง 12 ริมคลองหกวาสายล่าง ชุมชนคลอง 16 และคลอง 3 บริเวณริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ยังคงหลงเหลือซากของโรงสีข้าวขนาดใหญ่ บริเวณชุมชนคลอง 7 ทั้งฝั่งคลองหกวาสายล่างและคลองรังสิตประยูรศักดิ์ และชุมชนคลอง 3 ยังคงหลงเหลือร่องรอยของความเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ซึ่งเมื่อสอบถามจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ก็ได้ความว่า ชุมชนเหล่านี้ เคยเป็นแหล่งแวะพักและค้าขายข้าวที่สำคัญ โดยเฉพาะชุมชนคลอง 3 ถือได้ว่าเป็นตลาดค้าขายข้าว และทำข้าวที่สำคัญเป็นอย่างมากของทุ่งรังสิต เนื่องจากเป็นแหล่งแวะพักแห่งสุดท้ายก่อนที่จะส่งข้าวเข้าบางกอก หรือกรุงเทพมหานคร ก่อนที่จะส่งออกต่างประเทศทางแม่น้ำเจ้าพระยา

ภาพที่ 6.11 กุญแจล็อกขี้ข้าวบริเวณชุมชนคลอง 3

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.12 ผู้ขี้ข้าวบริเวณชุมชนคลอง 3

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2551

จากการศึกษา คณะผู้วิจัยได้ค้นพบลักษณะของชุมชนทุ่งหลวงรังสิตที่เป็น Typical type ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ 5 เรื่อยมาจนกระทั่งการขนส่งข้าวทางน้ำเสื่อมความนิยมลง ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมแบบทุ่งรังสิตที่สำคัญมีดังนี้

(1) รูปแบบหลังคาที่พักอาศัย

จากที่ได้กล่าวมาแล้ว ลักษณะอาคารที่พักอาศัยในบริเวณชุมชนทุ่งรังสิต มักจะก่อสร้างด้วยไม้ ลักษณะหลังคาเป็นจั่วซ้อนกันสองช่วงที่มีความสูงเท่ากัน หรือหลังที่อยู่ด้านหลังมีขนาดเล็กกว่า แต่โดยทั่วไปแล้วมักจะมีขนาดเท่ากัน

ภาพที่ 6.13 ลักษณะหลังคาบ้านบริเวณคลอง 3
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.14 ลักษณะหลังคาบ้านบริเวณคลอง 12
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

(2) สะพาน

จากลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มักจะมีชุมชนสองฝั่งคลองชอย เป็นแนวนานไปกับคลองสายหลัก ดังนั้น ชุมชนสองฝั่งคลองชอยจึงต้องมีสะพานสำหรับติดต่อไปมาหาสู่กัน ลักษณะของสะพานเป็นสะพานไม้ ในปัจจุบันอาจจะมีบางชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นสะพานปูนไปบ้างแล้ว แต่ชุมชนส่วนใหญ่ยังคงเป็นสะพานไม้

ภาพที่ 6.15 สะพานเชื่อมชุมชนคลอง 3
ที่มา ถ่ายจากสถานีที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.16 สะพานเชื่อมชุมชนคลอง 12
ที่มา ถ่ายจากสถานีที่จริง, 2552

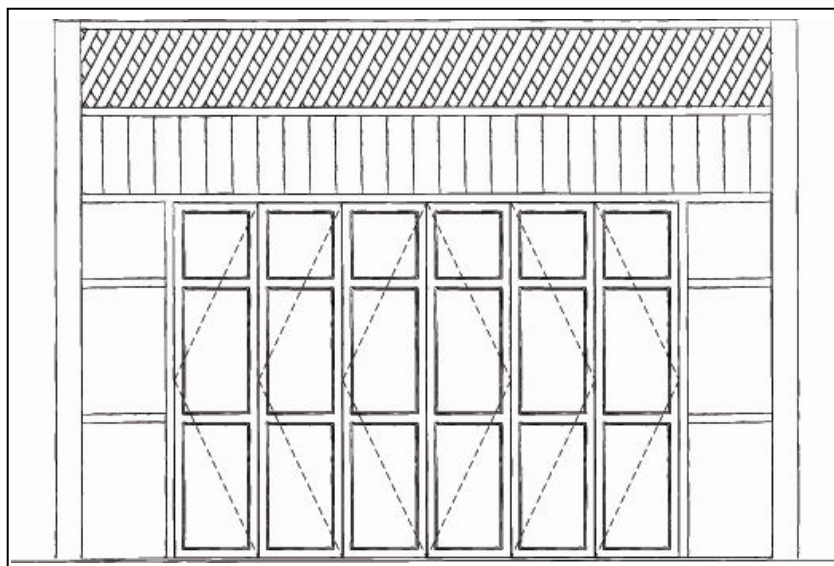
ภาพที่ 6.17 สะพานเชื่อมชุมชนคลอง 7 ด้านคลองหกวาสายล่าง
ทั้งสะพานเดิมและสะพานปูนที่สร้างใหม่
ที่มา ถ่ายจากสถานีที่จริง, 2552

(3) ประตู หน้าต่าง และช่องแสง

ลักษณะประตูและหน้าต่างรวมถึงช่องแสงด้านบนจะมีลักษณะเฉพาะ แต่อาจจะไม่ได้แตกต่างจากชุมชนในรุ่นเดียวกันในที่อื่นๆ มากนัก

ประตู ลักษณะเป็นบานเฟี้ยม 6 บาน เปิดข้างละ 3 บาน ด้านบนเหนือประตูอาจจะเป็นช่องแสงหรือปิดทึบ ลักษณะผนังที่ปิดทึบอาจเป็นการตีฝาซ้อนเกล็ดตามแนวนอนหรือแนวตั้ง ความสูงของส่วนปิดทึบประมาณ 0.60 เมตร ด้านบนสุดเป็นช่องแสงความสูงประมาณ 0.60-0.80 เมตร หรือในบางช่วงของอาคารอาจมีความสูงถึง 1.00 เมตร หากห้องแถวนั้นมีสวนชั้นที่เรียกว่า “เหล่าเต็ง”

ภาพที่ 6.18 ลักษณะ โดยรวมของประตู หน้าต่าง และช่องแสง

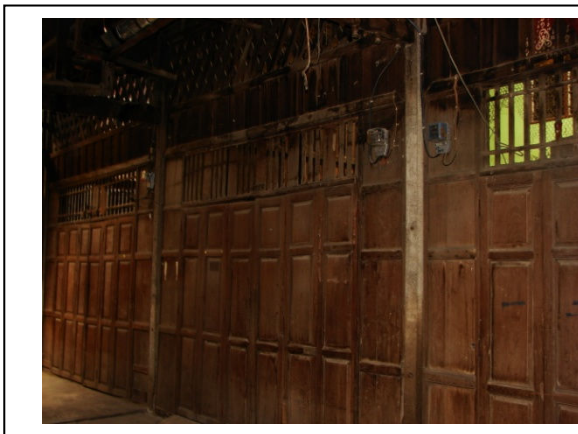
และด้วยลักษณะที่เป็นห้องแถว จึงทำให้มีช่องเปิดเพียงด้านเดียว ส่วนด้านหลังจะมีลาน หรือพื้นที่นอกประสงค์ขนาดไม่กว้างนัก มีประตูเชื่อมต่อกับตัวบ้าน หรือบ้านบางหลังก็ไม่มีลานนอกประสงค์ แต่จะกันเป็นห้องเพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอย อย่งไรก็ดี ในบางชุมชนก็จะมีเจาะช่องหน้าต่างที่มีลักษณะเป็นบานไม้สลับ และลดขนาดความกว้างของประตูลง

ภาพที่ 6.19 ลักษณะช่องเปิดชุมชนคลอง 3
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.20 ลักษณะช่องเปิดชุมชนคลอง 7
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.21 ลักษณะช่องเปิดชุมชนคลอง 12
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.22 ลักษณะช่องเปิดชุมชนคลอง 16
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

3) ลักษณะทางสังคมของชุมชนทุ่งรังสิต

จากที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้บุกเบิกชุมชนในยุคแรกก็คือชาวจีนที่เป็นแรงงานในการขุดคลองรังสิต ดังนั้นชุมชนส่วนใหญ่จึงเป็นชุมชนชาวจีน ชาวจีนเหล่านี้นอกจากจะตั้งรกรากในบริเวณทุ่งรังสิตแล้วยังนำเอาวัฒนธรรมบางอย่างติดตัวมาด้วย เช่น การตั้งศาลเจ้าบริเวณคลองแยกต่างๆ ในระยะแรกมีการบันทึกเอาไว้ว่า ศาลเหล่านี้เป็นเหมือนที่เช่นสรวงดวงวิญญาณของเจ้าที่เจ้าทาง โดยคนงานขุดคลองจะตั้งศาลเจ้าขึ้นก่อนที่จะทำการขุดคลองซอยต่างๆ เพื่อเป็นการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางและขออนุญาตให้ทำงานสำเร็จโดยไม่มีอุปสรรค ครั้นเมื่อตั้งเป็นชุมชนถาวรขึ้น ก็ได้มีการอัญเชิญเทพเทวดาที่ชาวจีนเคารพนับถือหลายๆองค์ มาประทับ และกลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน ลักษณะของศาลเจ้าที่หลงเหลืออยู่จะมีลักษณะเป็นหลังคาเก๋งจีน โดยส่วนใหญ่ไม่สามารถบอกได้แน่นอนว่าเป็นศาลที่สร้างใหม่หรือสร้างมาแต่เดิมและมีการบูรณะในภายหลัง

6.2 อัตลักษณ์ของชุมชน

จากการประเมินศักยภาพของชุมชนในเชิงกายภาพ จากลักษณะของการตั้งถิ่นฐานและอาคารบ้านเรือนต่างๆ ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ คณะผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกชุมชนตัวแทนในบริเวณทุ่งหลวงรังสิตขึ้นมา 2 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนตลาด 100 ปี คลอง 3 เป็นตัวแทนของชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลองรังสิต และชุมชนคลอง 12 ถ้าถูกกาเป็นตัวแทนของชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลองหกวาสายล่าง ซึ่งแต่ละชุมชนยังคงหลงเหลือเค้าโครงของความเป็นชุมชนรุ่นเก่า และมีลักษณะตรงตามที่คณะผู้วิจัยได้ศึกษาถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรมของอาคารในบริเวณทุ่งรังสิตเอาไว้ อย่างไรก็ตาม ในชุมชนที่ได้คัดเลือกเป็นตัวแทนนี้ ก็มีความเป็นตัวของตัวเองที่ทำให้มีความแตกต่าง และสามารถแยกแยะได้ ว่าชุมชนใดเป็นชุมชนใด

ก) ชุมชนร้อยปีตลาดคลองสาม

เป็นชุมชนเก่า ซึ่งจากคำบอกเล่าของชาวชุมชนตามที่คณะผู้วิจัยได้ลงไปทำการศึกษาในพื้นที่นั้น ได้รับคำบอกเล่าจากคุณตาคุณยายที่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้ บางคนมีอายุกว่า 80 ปี และอาศัยอยู่ในชุมชนนี้มาตั้งแต่เด็ก คำบอกเล่าถึงเรื่องราวในชุมชนที่คณะผู้วิจัยนำมาปะติดปะต่อกับข้อมูลประวัติศาสตร์ มีดังนี้

ภาพที่ 6.23 คั่นหาอดีตของชุมชนจากผู้เฒ่าผู้แก่

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.24 เรียนรู้จากชุมชน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ด้านประวัติความเป็นมาของชุมชน

ชุมชนคลอง 3 แต่เดิมตั้งอยู่ในที่ดินของราชสกุลสนิทวงศ์ ที่ได้จับจองเอาไว้นับตั้งแต่ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ได้ขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการที่จะเริ่มดำเนินโครงการรังสิตขึ้น ที่ดินดังกล่าวได้ตกทอดต่อมาจนในที่สุด ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของ มล. บัว สนิทวงศ์ ซึ่งบ้านสนิทวงศ์ในยุคนั้น จัดเป็นบ้านชานพระนคร กลางท้องทุ่งหลวงรังสิตอันกว้างใหญ่ มีบรรยากาศที่เงียบสงบ สวยงามไปด้วยสภาพแวดล้อมที่ร่มรื่น จนถึงกับเคยเป็นพื้นที่ทรงพระสำราญของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และบรรดาเชื้อพระวงศ์ใกล้ชิด มาตั้งแต่สมัยยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอฯ ซึ่งชาวบ้านในแถบนั้นที่พอมีอายุต่างเคยมีประสบการณ์ร่วมชมพระบารมี เมื่อคราวเสด็จมาทรงพระสำราญหลายครั้ง หลายหน (ที่มาสัมภาษณ์ สุธพบ สนิทวงศ์ และชาวชุมชนคลองสาม) และยังมีหลักฐานภาพการเสด็จทรงเรือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ณ บริเวณคลอง 3 อยู่หลายครั้ง

ภาพที่ 6.25 ทางเข้าบ้านหม่อมหลวงบัว สนิทวงศ์

ที่มา ชาวชุมชนคลอง3 รังสิต, 2552

ภาพที่ 6.26 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเรือบดในคลองรังสิตฯ บริเวณคลอง 3
ที่มา ประเสริฐ พรหมทวีเกียรติ, 2552

ภาพที่ 6.27 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเรือบดในคลองรังสิตฯ บริเวณคลอง 3
ที่มา ประเสริฐ พรหมทวีเกียรติ, 2552

เมื่อนับย้อนกลับไปถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ชุมชนคลอง 3 ถือได้ว่าเป็นที่พักแหล่งสุดท้ายของเรือขนส่งข้าว ก่อนที่จะขนส่งข้าวเปลือกไปยังกรุงเทพมหานคร เพื่อทำการส่งออกไปยังต่างประเทศต่อไป ภายในชุมชนนี้ มีโรงสีอยู่ถึง 3 แห่ง คือบริเวณหัว ท้าย และกลางชุมชน เมื่อ 50 ปีก่อนยังมีเรือขนส่งข้าวมาจอดอย่างหนาแน่น ถึงแม้ว่าจะมีการตัดถนนสายรังสิต – นครนายกแล้วก็ตาม

ภาพที่ 6.28 เรือขนส่งข้าวที่จอดอยู่บริเวณชุมชนคลอง 3
ที่มา ศุภวรรณ กาญจนเรืองโรจน์, 2552

ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ

ชุมชนคลอง 3 นี้ เป็นชุมชนชาวจีนที่ประกอบอาชีพการค้าข้าว ดังนั้นอาชีพหลักของคนในชุมชนในสมัยก่อนได้แก่การเป็นเจ้าของขี้ข้าวและแรงงานในการขนถ่ายข้าวจากเรือสู่ฝั่ง

ภาพที่ 6.29 อุปกรณ์ขนถ่ายข้าวที่ชาวชุมชนเก็บรวบรวมไว้
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.30 ช่างข้าวเก่าที่ปิดตายในชุมชน
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ภาพที่ 6.31 ศาลกันเด็กตกน้ำ
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

จากการที่ชาวชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนจีนนี้เอง จึงทำให้ในชุมชนมีวัฒนธรรมและประเพณีที่เป็นลักษณะเฉพาะ ที่แตกต่าง มีวัฒนธรรมและความเชื่อที่ไม่เหมือนกับชุมชนอื่นๆ เช่น ความเชื่อในเรื่องของผีน้ำที่จะมาเอาเด็กในชุมชนไปทุกปี ดังนั้นชาวชุมชนจึงได้มีการตั้งศาล เรียกว่าศาลกันเด็กตกน้ำ ซึ่งมีความเชื่อว่าเมื่อตั้งศาลนี้แล้ว ก็จะไม่มีการเอาเด็กในชุมชนตกน้ำ หรือเสียชีวิตจากการจมน้ำ ซึ่งในปัจจุบันนี้ชาวชุมชนก็ยังคงเชื่อเช่นนั้น หรือการตั้งศาลเพื่อบวงสรวงเทวดาฟ้าดินบริเวณกลางชุมชน ซึ่งจะมีการบวงสรวงในทุกๆ ปี ประมาณช่วงเดือนกุมภาพันธ์ หรือในช่วงตรุษจีน โดยชาวชุมชนจะจัดงานกันอย่างใหญ่โต เอิกเกริก

ภาพที่ 6.32 ศาลบูชาเทวดาฟ้าดิน บริเวณกลางชุมชน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ข) ชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

เป็นชุมชนในเส้นทางค้าข้าวเช่นเดียวกับชุมชนคลอง 3 ต่างกันตรงที่ชุมชนคลอง 3 เป็นเพียงจุดพักของข้าวเปลือกที่รอการส่งออกเท่านั้น แต่ชุมชนคลอง 12 นี้ ถือได้ว่าเป็นจุดแรกที่เรือขนส่งข้าวจะต้องมาแวะพัก โดยในบริเวณชุมชนคลอง 12 จะมีโรงสีใหญ่อยู่บริเวณด้านท้ายชุมชน ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นไปตามรูปแบบของชุมชนริมน้ำทุ่งหลวงรังสิตอย่างชัดเจน

ลักษณะทางสังคม และความเป็นมา

ด้านความเป็นมาของชุมชนคลอง 12 จะเป็นอีกรูปแบบของการพัฒนาที่ดิน จากการเติบโตของโบสถ์ทางคริสต์ศาสนา กับชุมชนตลาดริมน้ำของชาวจีน โดยบริเวณตอนต้นของชุมชน (ด้านทางเข้าในปัจจุบัน) เป็นชาวจีนที่นับถือคริสต์ศาสนา ส่วนด้านในนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน เห็นได้จากศาลเจ้าที่ตั้งอยู่บริเวณแยกคลองสายหลัก และคลองซอย ในอดีตจัดเป็นชุมชนตลาดใหญ่อันดับต้นๆ ของท้องทุ่งรังสิตที่มีคนมาแวะพักจับจ่าย มีผู้คนอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก มีความยาวจากหัวถึงท้ายชุมชนกว่าสามร้อยเมตร

ลักษณะทางเศรษฐกิจและกายภาพ

ในยุคนั้นจัดว่ามีภาวะเศรษฐกิจที่เฟื่องฟูมาก จนมีคำกล่าวกันว่า “ถ้าจะหาเงินหาทอง ต้องไปที่คลองสิบสอง” จากความเฟื่องฟูนี้เองจึงเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะพิเศษที่ยังปรากฏเหลืออยู่ในปัจจุบันคือ คุณค่าความงามทางกายภาพและสถาปัตยกรรมที่ยังคงความสมบูรณ์งดงามอยู่ ตัวตนของชุมชนคลอง 12 จึงเป็นเรื่องของความเชื่อ ความศรัทธาที่ผูกมัดสังคมไว้ด้วยกัน และภาพความเรืองรองในอดีตที่ฉายผ่านสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่าที่ยังเหลืออยู่

ก) บทสรุป อัตลักษณ์ตัวตนชุมชนในทุ่งหลวงรังสิต

ตัวตนของชุมชนในทุ่งหลวงรังสิตนั้นเมื่อก้าวโดยสรุปจากการศึกษามีลักษณะพิเศษในเรื่องความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับนโยบายการพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมปลูกข้าว และส่งเสริมด้วยการพัฒนาระบบชลประทานชุดคลอง โดยแรงงานคนชาวจีน ซึ่งต่อมาก็ได้พัฒนา เป็นชุมชนชาวจีนที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมจีนที่เข้มแข็ง มีรูปแบบทางสังคมที่เอื้อเพื่อผูกพันกันเป็นระบบเครือญาติที่เหนียวแน่น มีลักษณะชุมชนแบบตลาดริมน้ำ ค้าขายกันบนฝั่ง โดยมีรูปแบบอาคารปลูกติดต่อกันเป็นเรือนแถว ปลูกสร้างด้วยไม้ ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นตัวกำหนดความเป็นไปของผู้คนในท้องถิ่นนี้ มาตั้งแต่ในอดีต จนถึงปัจจุบัน และจะยัง ส่งผลต่อเนื่องไปยังอนาคตต่อไป.

ภาพที่ 6.33 ลักษณะของชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

คุณค่าของชุมชนในแง่ของการอนุรักษ์

จากหลักฐานที่ได้มีการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ของการขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ มีความเกี่ยวข้องสืบเนื่องถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการพัฒนาประเทศไทยในอดีต เกี่ยวข้องสัมพันธ์ถึงประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชนชาติไทย และการประกอบอาชีพ อย่างไรก็ตาม ตามหลักการของการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน ได้แบ่งคุณค่าความสำคัญของสถาปัตยกรรมและชุมชนที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์เอาไว้ 5 ประการ ได้แก่

- 1) Being First เป็นสิ่งแรก เป็นสิ่งที่ผู้อื่นปฏิบัติตาม
- 2) Being Historical Noteworthy มีเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์
- 3) Being Exemplary เป็นแบบอย่าง เป็นเลิศ
- 4) Being Typical เป็นแบบทำใช้กันทั่วไป
- 5) Being Rare หายาก

จากหลักการดังกล่าว คณะผู้วิจัยได้ทำการประเมินเบื้องต้นพบว่า ชุมชนริมน้ำทุ่งหลวงรังสิตนั้นควรค่าแก่การอนุรักษ์ด้วยเหตุผลดังนี้

6.3 ความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ (Being Historical Noteworthy)

1) ประวัติการขุดคลอง

จากการศึกษาการพัฒนาที่ดินบริเวณทุ่งรังสิต พบว่าการขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ขึ้นในสมัยนั้น ได้สะท้อนถึงลักษณะทางสังคมและการปกครองของไทยได้อย่างชัดเจน ทั้งในเรื่องของการถือสัมปทาน การได้รับพระบรมราชานุญาต การถือหุ้นในบริษัทของบุคคลที่มีได้เป็นคนในบังคับของประเทศสยาม ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับประเทศตะวันตก หรือแม้กระทั่งการทำสัญญา และการพิจารณาการให้สัมปทาน นอกจากนี้เนื่องจากการขุดคลองมีระยะเวลายาวนานถึง 15 ปี ทำให้ต้องเผชิญกับเหตุการณ์สำคัญๆ ต่างๆ ของประเทศที่ส่งผลต่อการขุดคลองเอง และการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลอง เช่น วิกฤตการณ์กรณีพิพาทกับฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ. 112 หรือการประกาศเลิกทาส ที่ทำให้มีการตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิตนี้

นับตั้งแต่ได้มีการให้สัมปทานขุดคลองใน “โครงการรังสิต” แก่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2431 ซึ่งมีการขุดคลองทั้งสิ้นจำนวน 59 คลอง เป็นระยะทางยาว 22,779 เส้น หรือ 1,136 กิโลเมตร จนกระทั่งสมัยที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ซึ่งได้เจรจาให้บริษัทขุดคลอง-แลคูนาสยาม ขยายขนาดของคลองสายหลักทั้ง 3 และเพิ่มจำนวนคลองซอยขึ้นไปอีก จนเป็นที่ปรากฏในปัจจุบัน กล่าวคือ นอกจากคลองรังสิตก็จะได้แก่ คลองหกวาสายบน คลองหกวาสายล่าง คลองซอยแยกจาก

คลองรังสิตฝั่งเหนือและใต้ คลองซอยแยกจากคลองหกวาสายบนและล่าง นอกจากนั้นบริษัทได้สร้าง
ประตูน้ำที่คลองรังสิต 2 ประตู โดยได้รับพระราชทานนามประตูน้ำทางฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาว่า
ประตูจุฬาลงกรณ์ และทางฝั่งแม่น้ำนครนายก คือ ประตูเสาวภา ส่วนที่ปลายคลองหกวาสายล่างยังมี
ประตูน้ำอีก 1 ประตู ชื่อประตูบริษัทสมบูรณ นับได้ว่าเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อรองรับการขยายตัวใน
อนาคตของประเทศ การขุดคลองนี้ ได้แสดงให้เห็นสังคมโลกที่ทำการติดต่อกับประเทศไทยในสมัยนั้นถึงเห็น
ถึงความมีวิสัยทัศน์และพระอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์ไทยในการปกครอง และนำพาประเทศไป
สู่ความเจริญรุ่งเรือง โดยอาศัยแนวคิดการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐาน และศักยภาพอันโดดเด่นของประเทศใน
ด้านกลไกกรรม

นอกจากนี้ยังมีความสำคัญในการเป็นตัวแทนของประวัติศาสตร์การพัฒนาระบบการคมนาคม
ขนส่ง การชลประทาน และการพัฒนาที่ดิน สืบเนื่องขึ้นไปได้ถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ยังมีความเกี่ยวเนื่องในสายสัมพันธ์ของพระราชวงศ์ เนื่องจากพระองค์เจ้า
สาย สนิทวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการดำเนินการ
ขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์นั้น ถือได้ว่าเป็นต้นราชสกุลสนิทวงศ์

2) การตั้งชื่อคลอง

ชื่อของลำคลองสายหลักที่ตั้งขึ้นว่า “คลองรังสิตประยูรศักดิ์” นั้น แต่เดิมชาวบ้านเรียกคลองนี้
ว่า “คลองเจ้าสาย” ตามพระนามพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ หรือเรียกกันว่า “คลองแปดวา”
ตามความกว้างของคลอง แต่ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
นามคลองนี้ว่า “รังสิตประยูรศักดิ์” เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์
(ต้นราชสกุล รังสิต) พระราชโอรสที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เนื่อง สนิทวงศ์ พระธิดา
ในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ด้วยเหตุนี้ในเวลาต่อมาจึงเรียกชื่อโครงการพัฒนาที่ดินบริเวณนี้
ว่า โครงการรังสิต และเรียกบริเวณที่คลองนี้ไหลผ่านว่า ทุ่งรังสิต

3) การสถาปนาเมืองธัญบุรี

เมืองธัญบุรีหรือบริเวณทุ่งรังสิตนั้น ได้มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาก่อนที่จะมีการขุดคลอง แต่มี
อยู่ค่อนข้างน้อย และกระจุกกระจาย กล่าวคือ บ้านที่สร้างขึ้นในเขตนี้จะต้องถมดินขึ้นเป็นโคกกลางทุ่งนา
ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ลุ่มเต็มไปด้วยหนองบึงและการระบายน้ำไม่ดี แต่เมื่อมีการขุดคลองการตั้ง
บ้านเรือนจะทำได้ง่ายขึ้น คือ สร้างบ้านเรือนบริเวณริมฝั่งคลอง ซึ่งคันคลองสามารถจะกั้นน้ำเอาไว้ได้ แต่
ส่วนใหญ่บ้านก็ยังกระจุกกระจายอยู่ห่างๆ กัน เมื่อมีการขุดคลองในโครงการรังสิตยังจึงให้เกิดการ
อพยพของผู้คนจากถิ่นอื่นๆ เข้าไปตั้งรกรากทำมาหากิน โดยเฉพาะการเข้าไปบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนา

โดยมีแรงดึงดูดจากการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจข้าว และการเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ.2415 ทำให้มีทาสบางส่วนที่มีสถานะเป็นเสรีชนได้ถูกผลักดันให้ต้องอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ทำให้ใหม่มีความเจริญเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น และได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเมืองชัยบุรี เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2445 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จเปิดเมืองชัยบุรีด้วยพระองค์เอง

เมืองชัยบุรี ประกอบด้วย อำเภอ 4 อำเภอ คือ อำเภอชัยบุรี อำเภอลำลูกกา อำเภอคลองหลวง อำเภอหนองเสือ แต่เดิมเคยเป็นเขตแดนขึ้นกับเมืองปทุมธานี มณฑลกรุงเทพ

3.1 ความเป็นสิ่งแรก หรือเป็นสิ่งที่ผู้อื่นปฏิบัติตาม (Being First)

การขุดคลองในโครงการรังสิต ที่มีการขุดคลองทั้งสิ้นโดยสรุป ดังนี้

- 1) คลองรังสิตประยูรศักดิ์ขนาดกว้าง 8 วา (16 เมตร) ลึก 5 สอก (3 เมตร) ยาวประมาณ 1,400 เส้น (56 กิโลเมตร)
- 2) คลองหกวาสายล่าง ขนาดกว้าง 6 วา (12 เมตร) ลึก 5 สอก (3 เมตร) ยาว 1,527 เส้น 2 วา 2 สอก (ประมาณ 61 กิโลเมตร)
- 3) คลองหกวาสายบน ขนาดกว้าง 6 วา (12 เมตร) ลึก 5 สอก (3 เมตร) ยาว 977 เส้น (ประมาณ 39 กิโลเมตร)
- 4) คลองซอยที่แยกจากคลองสายใหญ่ เริ่มขุดตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2448 รวมทั้งสิ้น 59 สาย

หากจะกล่าวไปแล้ว โครงการนี้ถือได้ว่าเป็นโครงการพัฒนาที่ดินขนาดใหญ่แห่งแรกของประเทศไทย เป็นโครงการพัฒนาที่ดินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของประเทศไทยในสมัยนั้น ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 800,000 - 1,500,000 ไร่ และเป็นโครงการคลองชลประทานเพื่อการเกษตรแห่งแรกของไทยที่ริเริ่มขึ้นเพื่อพัฒนาพื้นที่บริเวณทุ่งรังสิตให้เป็นแหล่งเพาะปลูกข้าว รองรับการผลิตข้าวส่งออก ซึ่งเป็นสินค้าส่งออกอันดับหนึ่งของไทยในขณะนั้น และเป็นแบบอย่างให้แก่การพัฒนาโครงการชลประทานในเวลาต่อมา

3.2 ลักษณะที่เป็นแบบทำใช้กันทั่วไป (Being Typical)

จากการดำเนินโครงการขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ขึ้นในสมัยนั้น ไม่เพียงแต่นำความชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์มาสู่ทุ่งรังสิตเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนชั่วคราวของลูกจ้างขุดคลอง ที่ส่วนใหญ่แล้วเป็นชาวจีน การตั้งถิ่นฐานของลูกจ้างขุดคลองเหล่านี้จะอยู่ในบริเวณที่ตัดกันของคลองสายหลัก ซึ่งได้แก่ คลองรังสิตฯ คลองรพีพัฒน์ และคลองหกวาสายล่าง กับคลองซอยต่างๆ โดยจะเป็นหลักฐานได้จากศาลเจ้าจีนที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน

6.4 ภาวะเสี่ยงของชุมชนทุ่งหลวงรังสิต

ในตอนต้น ถึงแม้ว่าคณะผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงแต่เพียงลักษณะที่โดดเด่นของแต่ละชุมชน แต่ด้วยภาพถ่ายที่คณะผู้วิจัยลงพื้นที่จริง แสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันชุมชนเหล่านี้เสื่อมโทรมลงเป็นอย่างมาก จนไม่เหลือเค้าของความเจริญรุ่งเรืองในอดีต คนในชุมชนย้ายออกไปหาชีวิตที่ดีกว่าในพื้นที่ที่มีความเจริญมากกว่า ภาวะเสี่ยงของชุมชนเก่าเหล่านี้สามารถแบ่งออกได้เป็น

(1) การพัฒนาโดยภาครัฐ

การพัฒนาจากภาครัฐ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนเป็นจำนวนมากในประเทศไทย นโยบายการพัฒนาพื้นที่จากภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นจากส่วนกลาง หรือส่วนท้องถิ่น ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาเชิงวัตถุ โดยไม่ได้มีการศึกษาพื้นที่อย่างถ่องแท้ ความลำเอียงหรือความไม่ถี่ถ้วนในการพิจารณา รวมถึงการขาดความรู้ที่ชัดเจน ถูกต้องของผู้บริหาร ไม่ว่าจะเป็นในระดับใดก็ตาม ทำให้ชุมชนเก่าแก่ที่มีสภาพเสื่อมโทรมถูกมองว่าเป็นสลัมหรือชุมชนแออัด ไม่เหมาะกับการอยู่อาศัย ไม่มีความสวยงาม เป็นจุดบอดในเชิงภูมิทัศน์ของเมือง ดังนั้นจึงควรรื้อทำลาย แล้วสร้างเขื่อน ถนน สวนสาธารณะ ฯลฯ ขึ้นแทนชุมชนต่างๆ ริมคลองรังสิตก็เช่นเดียวกัน หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการขนส่งจากทางน้ำมาเป็นทางบก ก็ทำให้ท่าข้าวและตลาดการค้าในชุมชนชบเทรา ผู้คนในชุมชนที่แต่เดิมเคยประกอบอาชีพที่ผูกติดกับเรือค้าข้าว ก็ต้องเปลี่ยนไปทำอย่างอื่น และเนื่องจากชุมชนไม่มีแหล่งงาน ผู้คนจึงย้ายออกไปหาที่อยู่ใหม่ใกล้แหล่งงานที่มีความมั่นคงกว่า ชุมชนจึงถูกทิ้งไว้ให้คนสูงอายุเป็นยามชุมชน แม้ในปัจจุบัน การพัฒนาเส้นทางเลียบบคลองรังสิต การไถ่รื้อจากหน่วยราชการเพื่อจะในพื้นที่ไปพัฒนาเป็นถนน ก็ทำให้ชุมชนเสี่ยงต่อการสูญหายไปโดยสิ้นเชิง ภาครัฐมักจะเห็นคนชุมชนเก่าๆ เป็นเพียงคนสลัม ดังนั้นการทำประชาพิจารณ์ การพัฒนาต่างๆ จึงอาจจะเข้าไม่ถึงคนกลุ่มนี้ ตัวอย่างเช่นชุมชนคลอง 3 ที่เผชิญกับการพัฒนาถนนทั้งลอยฟ้าและเลียบบคลองจากภาครัฐทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ถึงแม้ว่าชุมชนจะได้ยื่นฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ แล้วก็ตาม ก็ยังต้องเผชิญกับการไถ่รื้อ การไถ่ที่ทั้งจากเทศบาล และกรมชลประทาน ซึ่งถ้าหากหน่วยราชการเล็งเห็นถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆ กรณีเช่นนี้ก็จะจะไม่เกิดขึ้น

(2) การขาดการดูแลจากภายในชุมชน

เป็นสาเหตุสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบการขนส่งจากทางบกมาเป็นทางน้ำ คนในชุมชนที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเกี่ยวกับการล่องเรือขนส่งข้าว เมื่อต้องเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นๆ ที่ไม่มีความถนัด ก็ย่อมที่จะได้รับค่าจ้างในอัตราที่ต่ำ เศรษฐกิจในชุมชนที่เคยเฟื่องฟูที่ชบเทรา เมื่อรายได้ของคนในชุมชนลดลง การดิ้นรนเพื่อปากท้องจึงเป็นความจำเป็นเร่งด่วนอันดับหนึ่ง การที่จะมาคิดซ่อมแซมที่อยู่อาศัยให้สวยงามน่าอยู่จึงกลายเป็นสิ่งฟุ่มเฟือย ดังนั้นสภาพของชุมชนจึงไม่ต่างจากชุมชนเสื่อมโทรมอื่นๆ มากนัก ซึ่งถึงแม้ว่าจะไม่เผชิญกับการพัฒนาจากภาครัฐ ชุมชนก็ต้องถึงการเสื่อมโทรมและหายไปในที่สุด หากไม่มีการจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง

(3) ชุมชนไม่มีอาชีพ ไม่สามารถยื่นมือช่วยได้ด้วยตัวเอง

เนื่องจากความชำนาญของชุมชนคือการค้าข้าวโดยทางเรือ เมื่อไม่มีเรือขนส่งข้าว ซึ่งเป็นอาชีพเพียงอย่างเดียวของชุมชน คนในชุมชนจึงต้องเดินทางออกไปหางานทำในถิ่นอื่นที่ไกลออกไป ทำงานที่ไม่มีความชำนาญ รายได้จึงน้อย คุณภาพชีวิตก็ตกต่ำ

(4) ขาดเครือข่ายการพัฒนาที่เข้มแข็งและมีแรงผลักดัน

สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนจากการศึกษาก็คือ การขาดเครือข่ายการพัฒนาชุมชน ชุมชนตัวอย่างที่ยกมาศึกษานั้น ชุมชนคลอง 3 มีเครือข่ายของคนในชุมชนที่เข้มแข็ง แต่ไม่มีเครือข่ายภายนอกที่มีแรงผลักดันมากพอ ส่วนชุมชนคลอง 12 องค์กรปกครองท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบลลำไทรนั้น ถึงแม้ว่าต้องการที่จะพัฒนาพื้นที่ให้มีคุณภาพที่ดีขึ้น แต่ก็ไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความต้องการถ้าเกิดจากฝ่ายใดเพียงฝ่ายเดียว ก็ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาได้

(5) สถานการณ์การท่องเที่ยวอันอดีต

การท่องเที่ยวชุมชนโบราณ หรือตลาดน้ำ 100 ปี เป็นรูปแบบที่กำลังเป็นที่นิยม และได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยเฉพาะในชุมชนริมแม่น้ำในบริเวณภาคกลาง ซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดที่มีระยะห่างจากกรุงเทพมหานครไม่มากนัก ดังเช่น ตลาดสามชุก ตลาดเก้าห้อง และตลาดศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ตลาดบ้านใหม่และตลาดคลองสวน จังหวัดฉะเชิงเทรา ตลาดอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ตลาดโคยี่ จังหวัดราชบุรี และที่กำลังทยอยเปิดตัวเข้าสู่ตลาดการท่องเที่ยวอีกหลายชุมชน เช่น ตลาดอ่างศิลา จังหวัดชลบุรี หรือแม้แต่วิธีแบบของการจำลองตลาดซึ่งขายสินค้า หรือมีบรรยากาศที่ย้อนอดีต เช่น ตลาดน้ำสี่ภาค พัทยา ตลาดบางน้ำผึ้ง สมุทรปราการ และตลาดน้ำเมืองรังสิต จังหวัดปทุมธานี ล้วนเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงกระแสความนิยมของการท่องเที่ยวประเภทนี้ได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ในบทก่อนหน้านี้ความนิยมที่มีมากเกินไป จนเกินกว่าที่ชุมชนจะรองรับได้ก็ก่อให้เกิดผลเสียต่อชุมชนเช่นกัน จำนวนนักท่องเที่ยวที่หลังไหลเข้ามา นำมาซึ่งการหมุนเวียนเงินตราจำนวนมหาศาลในแต่ละวัน โดยเฉพาะช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ หากแต่ในวันธรรมดา ชุมชนก็ยังคงซบเซาขาดชีวิต ร้านรวงต่างปิดตัว พ่อค้าแม่ค้ากลับเข้าเมือง หรือเดินทางกลับมาทำงานยังกรุงเทพมหานคร รอจนถึงวันเสาร์ – อาทิตย์ จึงกลับไปเปิดร้าน ห้องแถวหรือบ้านเก่าในรูปแบบต่างๆ ถูกขายต่อให้กับผู้ที่มีเงินลงทุนในกิจการค้า ชุมชนถูกนำเข้าสู่ระบบทุนนิยม เมื่อผู้ลงทุนได้รับผลตอบแทนอย่างคุ้มค่าแล้วก็ขายกิจการต่อเพื่อทำกำไร ลักษณะดังกล่าว เป็นเหตุให้คนในชุมชนเป็นจำนวนมากต้องย้ายออกไป ผู้ที่มาอยู่ใหม่ ที่ไม่ได้มีอดีต หรือความผูกพันกับชุมชน จึงใช้สอยชุมชนเป็นเพียงแหล่งทำมาหากิน ซึ่งเมื่อปล่อยทิ้งไว้ ก็ทำให้ชุมชนเสื่อมโทรมลง นอกจากนี้ ด้วยจำนวนนักท่องเที่ยวที่มากเกินไป และลักษณะของสินค้าที่คล้ายคลึงกันในทุกที่ ทำให้การท่องเที่ยวในแต่ละชุมชนขาดเอกลักษณ์ และเกิดความวุ่นวาย จนในที่สุด

นักท่องเที่ยวบางกลุ่มก็จะไม่กลับมาเยี่ยมชมอีก และจะทำให้ชุมชนกลับไปสู่ความเสื่อมโทรมอีกครั้งหนึ่ง
จึงต้องมีการเยียวยากันขึ้นมาใหม่

6.5 ข้อเสนอแนะในเชิงการปรับปรุงและฟื้นฟูในพื้นที่เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

ในส่วนของข้อเสนอแนะในเชิงการปรับปรุงและฟื้นฟูพื้นที่ที่ชุมชนคลอง 3 รังสิตและชุมชน
คลอง 12 ลำลูกกา จะกล่าวถึงกระบวนการการวางแผนเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในด้านกายภาพของทั้ง
2 ชุมชนดังนี้

6.5.1 ชุมชนคลอง 3 รังสิต

จากการลงพื้นที่สำรวจและการรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้านในพื้นที่ทำให้ทราบถึงความต้องการ
จุดเสื่อมโทรมที่เหมาะสมแก่การฟื้นฟูปรับปรุงและเป็นพื้นที่ที่สามารถทำประโยชน์ให้กับชุมชนได้ ดังต่อไปนี้

1. บริเวณลานไทรหลังชุมชน

บริเวณลานไทรเป็นพื้นที่ที่ชาวชุมชนต้องการปรับปรุงภูมิทัศน์ เพราะบริเวณดังกล่าว
เป็นสถานที่ตั้งศาลต้นไม้ไทรที่ชาวชุมชนให้การเคารพ เพราะสภาพพื้นที่ในปัจจุบันมีขยะมูลฝอยและวัชพืช
ปกคลุม การกัดเซาะของตลิ่ง ไม่มีทางเดินที่ชัดเจน และไม่มีราวกันตก จึงทำให้พื้นที่ดังกล่าวสามารถใช้
ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่

ภาพที่ 6.34 – 6.37 ลานไทรหลังชุมชน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

2. บริเวณที่ว่างขนาดเล็กในชุมชน

ภายในบริเวณชุมชนจะประกอบไปด้วยพื้นที่ว่างขนาดเล็กๆหลายจุดด้วยกันซึ่งเป็นที่รกร้าง หรือ พื้นที่ว่างไม่ใช่ประโยชน์ ทำให้เป็นที่ไม่น่ามองและเป็นที่อยู่ของสัตว์มีพิษ ซึ่งอาจจะเกิดอันตรายให้กับชาวชุมชนได้ ควรที่จะมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ขนาดเล็กๆเฉพาะจุดขึ้น

ภาพที่ 6.38 – 6.41 ตัวอย่างบริเวณที่ว่างขนาดเล็กในชุมชน

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

3. การจัดทำแหล่งเรียนรู้หรือศูนย์การเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน

สืบเนื่องจากภายในชุมชนยังขาดแหล่งเรียนรู้หรือศูนย์การเรียนรู้ที่จะถ่ายทอดวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งชาวชุมชนต้องการที่จะสร้างศูนย์การเรียนรู้ขึ้น และภายในพื้นที่ มีพื้นที่ว่างและมีขนาดที่สามารถจัดทำศูนย์การเรียนรู้ได้

ภาพที่ 6.42 – 6.43 บริเวณพื้นที่ว่างที่เหมาะสมแก่การจัดทำศูนย์เรียนรู้

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

6.5.2 ชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

จากการลงพื้นที่สำรวจและการรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้านในพื้นที่ทำให้ทราบถึงความต้องการจุดเชื่อมต่อโทรคมนาคมที่เหมาะสมแก่การฟื้นฟูปรับปรุงและเป็นพื้นที่ที่สามารถทำประโยชน์ให้กับชุมชนได้ ซึ่งโดยความต้องการส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องของกายภาพ งานสถาปัตยกรรม และการทำตลาดน้ำ

1. การปรับปรุงทางเดินภายในชุมชน

เนื่องจากสภาพทางเดินภายในชุมชนทรุดโทรม พื้นถนนขรุขระ หลังคาแตกและรั่วและทางเดินลงสู่ทำน้ำไม่มีความน่าสนใจทำให้การใช้ประโยชน์ไม่ดีเท่าที่ควร

ภาพที่ 6.44 - 6.45 ทางเดินภายในชุมชนและทางเดินลงสู่ทำน้ำ
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

2. การจัดทำทางเดินริมน้ำ

จากสภาพในปัจจุบันภายในชุมชนยังไม่มีทางเดินริมน้ำที่แข็งแรงและปลอดภัย รวมทั้งทำน้ำที่แข็งแรง อาจจะทำให้ผู้ใช้เกิดความไม่ปลอดภัยได้

ภาพที่ 6.46 - 6.47 บริเวณริมฝั่งคลอง

ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

บทสรุป

จากลักษณะของชุมชนทุ่งรังสิตที่มีเอกลักษณ์แตกต่างจากชุมชนริมน้ำอื่นๆ ที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในยุคเดียวกัน ความเป็นตัวตนของชุมชนต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นชุมชนทุ่งรังสิต รวมถึงความมีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ให้คงอยู่ ซึ่งคณะผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญ หากแต่การพัฒนา รูปแบบของการท่องเที่ยว จะต้องได้รับการพิจารณาอย่างถี่ถ้วน การท่องเที่ยวเต็มรูปแบบดังเช่นชุมชนอื่นๆ คงมิใช่ทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับชุมชนทุ่งรังสิต ที่แต่ละชุมชนมีขนาดพื้นที่ไม่กว้างนัก แต่ลักษณะของการท่องเที่ยวของคลองรังสิต อาจจะต้องถูกพัฒนาขึ้นบนเครือข่ายการท่องเที่ยวเชื่อมโยงชุมชนต่างๆ ไปด้วยกัน ยิ่งกว่านั้น ชุมชนทุ่งรังสิต มิได้เป็นเพียงชุมทางการค้าหรือตลาดดังเช่นชุมชนอื่นๆ แต่ชุมชนแห่งทุ่งรังสิต ยังเก็บซ่อนภูมิปัญญาทางด้านประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องพันธุถึงพระราชวงศ์ ด้านสถาปัตยกรรม และเทคโนโลยีการก่อสร้างเรือนพื้นดินที่มีลักษณะเฉพาะตัว วัฒนธรรมชาวจีนและความเชื่อต่างๆ ที่ในปัจจุบัน แม้บางชุมชนจะถูกเปลี่ยนสภาพไปมากแล้วก็ตาม หากแต่วัฒนธรรมต่างๆ ก็ยังคงอยู่ ดังจะเห็นได้จากเทศกาลงานบุญของคนจีนที่จัดขึ้นในเดือนต่างๆ ตลอดทั้งปี

ถึงแม้ว่าจะมีแผนการพัฒนาระบบโครงข่ายคมนาคมจากภาครัฐ ซึ่งทำให้ชุมชนเก่าซึ่งมีสภาพชุมชนในปัจจุบันอยู่ในลักษณะที่เสื่อมโทรม ต้องเสี่ยงต่อการถูกไถ่รื้อและสูญหายไป แต่จากลักษณะความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชน ที่มีคุณค่าในด้านต่างๆ สมควรที่จะเก็บรักษาไว้ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ก็เป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาควบคู่กันไป เพื่อให้เกิดทั้งการพัฒนาและการอนุรักษ์ควบคู่กันไป

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการท่องเที่ยวจะสามารถเป็นทางออกให้แก่ภาครัฐและชุมชนเอง ในการปรับตัวเพื่อหาทางรอด และการพัฒนาที่เหมาะสมร่วมกัน หากแต่การพัฒนาการท่องเที่ยวในปัจจุบัน ที่อยู่ภายใต้กระแสการพัฒนาที่รวดเร็ว และการแข่งขันเพื่อให้ชุมชนอยู่รอดที่รุนแรง กระแสการท่องเที่ยวที่โหมเข้าสู่ชุมชนดังพายุ จำนวนนักท่องเที่ยวที่มากจนเกินความสามารถที่จะรองรับของชุมชน จนทำให้เกิดความแออัด ต้องเดินเบียดเสียดกัน ทำให้เสน่ห์ของชุมชนโบราณที่มีความเรียบง่าย สงบ สมถะ เป็นกันเอง และปลอดภัย กลายเป็นชุมชนที่วุ่นวายแก่งแย่ง และเบียดเสียดเหยียดยัด จึงเป็นสิ่งที่พึงระวังในการสร้างแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว และรูปแบบการท่องเที่ยวในอนาคต.

บทที่ 7 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาแนวทางอนุรักษ์ฟื้นฟู ชุมชนตลาดเก่าริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต ทำให้ได้ข้อสรุปเสนอแนะในแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่เหมาะสมว่าต้องดำเนินการคิดควบคู่ไปกับ การดำเนินการที่มีความยั่งยืนซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อการดำเนินไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ และความเข้มแข็งของสังคมชุมชนที่มีอยู่เดิมที่จะต้องเพิ่มเติมขยายตัวขึ้นในอนาคต คุณค่า ความงาม และอนาคตของชุมชนตลาดเก่า ในชุมชนตลาดเก่าคลอง 3 แม้ลักษณะทางกายภาพสถาปัตยกรรมจะทรุดโทรม เจียนพัง แต่กลับอยู่ได้อย่างเข้มแข็งอบอุ่นไปด้วยสัมพันธภาพอันดีในชุมชน ผู้คนต่างเป็นพี่เป็นน้อง มีใจดูแลเอาธุระของชุมชนเป็นเรื่องสำคัญ ทั้งยังเสริมด้วยความเข้มแข็งของวัฒนธรรมที่สืบทอดมาช้านาน ผ่านระบบสังคมอันมีผู้เฒ่า ผู้แก่เป็นหลักยึด คอยถ่ายทอดสู่คนในสังคมนั้นหลังต่อมา ซึ่งบ่งบอกถึงแนวคิดที่ตองอนุรักษ์ โครงสร้างที่ต้องการฟื้นฟู และความหวังจากความยั่งยืนที่ดำรงอยู่ และในชุมชนตลาดเก่าคลองสิบสอง จะพบกับความสมบูรณ์สวยงามในอาคารบ้านเรือน โครงสร้างทางกายภาพ แต่สภาพชุมชนผู้คนกลับขาดหายไป ความหวังที่มีจึงผูกอยู่กับทัศนคติมุมมองของภาครัฐที่ดูแลอยู่ในพื้นที่ ที่จะบริหารฟื้นฟูอุปสรรคต่างๆที่มีอยู่ ในอันที่จะฟื้นฟูชีวิตของชุมชนกลับคืนมา อีกมุมมองสำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษานี้ คือการก้าวไปสู่อนาคตที่มีความยั่งยืนอีกทางหนึ่ง ด้วยการเปิดพื้นที่สำแดงคุณค่าทางสถาปัตยกรรมให้ผู้คนเห็น และนำมาใช้ผ่านการเป็นโรงถ่ายหนังถ่ายละคร ที่มีความยั่งยืนทั้งในแง่ความงาม และความสะดวกสบายในการเข้าถึง ซึ่งจะหวังให้ สามารถพัฒนาด้านนี้เพื่อดึงชีวิตชีวาของชุมชนกลับคืนมาได้

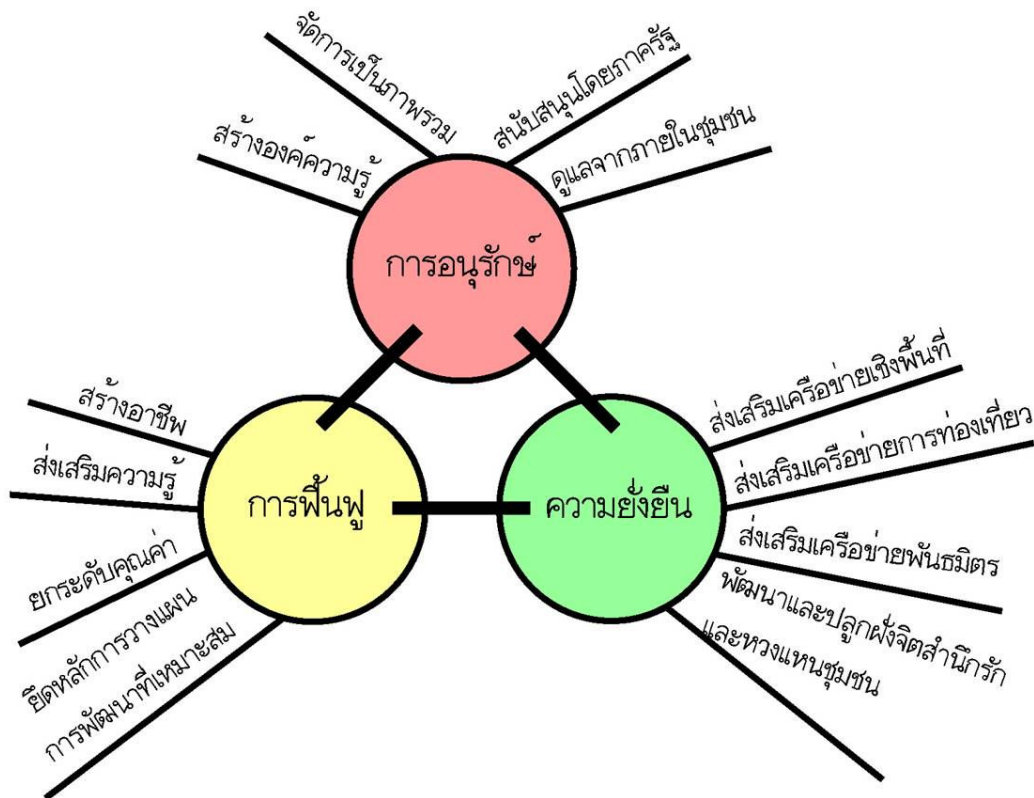
ข้อเสนอแนะกรอบแนวคิดในการฟื้นฟู และพัฒนาชุมชนตลาดเก่า ด้วยการท่องเที่ยวจึงเป็นการผสานหลักคิดสามเรื่องให้รวมเกื้อกูล สนับสนุนซึ่งกันและกัน ทั้งหลักคิดในการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และความยั่งยืน ในด้านการอนุรักษ์เพื่อการรักษาเพื่อให้คงอยู่ โดยการพิจารณาทั้งในระดับชุมชน ไปจนถึงในระดับภาพรวมของพื้นที่ การสร้างองค์ความรู้ ในการพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับความเป็นจริงของพื้นที่ความร่วมมือสนับสนุนขององค์กรภาครัฐ ซึ่งจะเป็กำลังสำคัญในการพัฒนาและสร้างการเปลี่ยนแปลง และสุดท้ายคือกำลังของคนในชุมชนที่จะ เอาธุระดูแลชุมชนของตนเอง มีจิตเป็นสาธารณะ

ด้านหลักคิดการฟื้นฟู คือการปลูกชีวิตของชุมชนให้ฟื้นคืนมีชีวิตชีวา ต้องพิจารณาทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ในชุมชนไปพร้อมๆกัน ทั้งการสร้างอาชีพเพื่อสร้างรายได้อันเป็นพื้นฐานของครอบครัวที่มั่นคง ซึ่งเมื่อมีชีวิตที่มั่นคงความคิดที่สร้างสรรค์ หรือจิตใจที่จะเอาธุระส่วนรวมก็จะตามมา การส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในชุมชนตลาดเก่า ก็ให้ประโยชน์ทั้งสองทางทั้งการสร้างสังคมในชุมชนที่มีความเข้าใจในการอนุรักษ์ และการเผยแพร่ให้สังคมภายนอกรู้จักถึงความสำคัญ และยังช่วยให้สังคมทั้งภายในชุมชน และภายนอกมาร่วมเป็นกำลังที่มั่นคงในการอนุรักษ์ พัฒนาชุมชน ส่วนในการยกระดับคุณค่า

เพื่อฟื้นฟูชุมชนนั้นถ้ามองในด้านการพัฒนาเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว ชุมชนตลาดเก่านั้น เมื่อมองจากสภาพทางกายภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ตัวชุมชนมีความทรุดโทรม ขาดการบำรุงรักษา ที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ และข้อมูลที่เป็นจริง ซึ่งจะช่วยสร้างทั้งภาพลักษณ์ และโอกาสในการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชน ที่ชัดเจนอันจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนตลาดเก่า การพัฒนาที่เกิดขึ้นต่อไป ต้องมีการบริหารจัดการ การวางแผน(Planning) อย่างเป็นระบบ ทั้งระบบสาธารณูปโภค ระบบสาธารณูปการที่รองรับตัว การควบคุมการพัฒนาที่เกิดขึ้น และการรักษาไว้ซึ่งภาพลักษณ์จินตภาพของชุมชน(Image of City) ในอดีต และพัฒนาแก้ไขให้กลับมาสวยงามดังเดิม

ในด้านหลักความยั่งยืน การกำหนดทิศทางในการพัฒนาที่เหมาะสม ย่อมต้องสอดคล้องกับตัวตน และช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ทั้งในภาพเฉพาะ และภาพรวมของพื้นที่ ความยั่งยืนของชุมชน และการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นนั้น ย่อมเกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายที่รู้ และแบ่งหน้าที่กันทำงาน ไม่ซ้ำซ้อนขัดแย้งกัน ทั้งจะช่วยส่งเสริมแลกเปลี่ยนดูแลซึ่งกันและกัน ซึ่งภาวะเครือข่ายทั้งในเชิงพื้นที่ ที่ยึดไปตามกายภาพที่ตั้งที่ใกล้เคียงกัน มีลักษณะเดียวกัน เชิงประเด็นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่คล้ายกัน หรือเชิงความสนใจ ความตั้งใจที่จะอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาชุมชนเหล่านี้ให้คงอยู่ต่อไปเหล่านี้คือเครือข่ายที่ต้องร่วมมือกันเพื่อความยั่งยืน และสุดท้ายคือการปลูกฝังจิตสำนึก จิตวิญญาณ รักและหวงแหนในชุมชน ที่จะดูแลและร่วมเป็นกำลังในการพัฒนาต่อไป.

แผนภูมิที่ 7.1 แสดงกรอบแนวคิดในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูที่ยั่งยืน

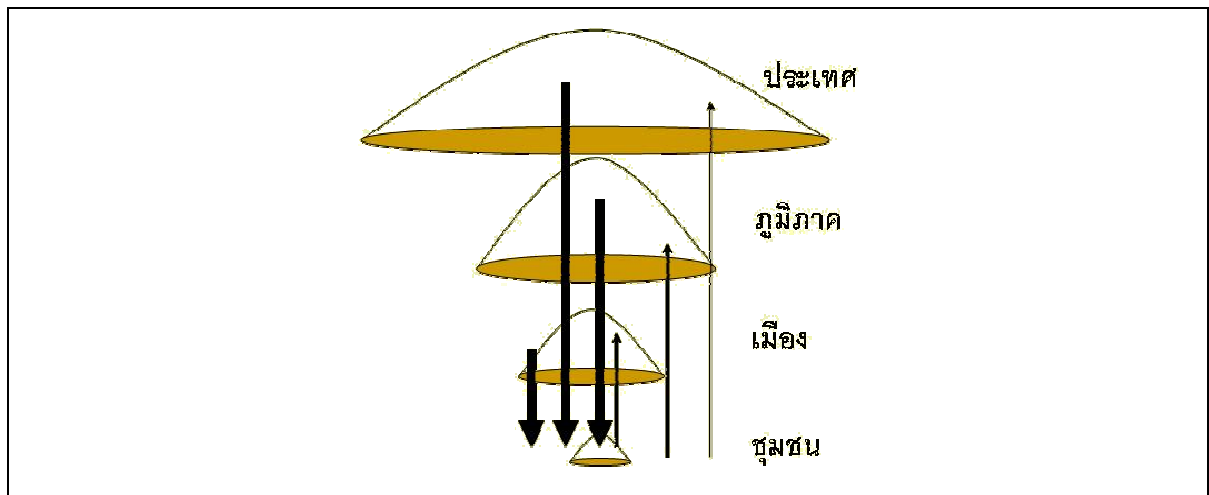
7.1 การอนุรักษ์

ถ้าการอนุรักษ์ คือการรักษาไว้ จากการศึกษากรณีตัวอย่าง และข้อมูลต่างๆ พบว่า แนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสมของชุมชนตลาดเก่า นั้น เกี่ยวพันกับ การศึกษาหาความรู้ และการค้นหาคุณค่า ที่ค้นพบ ซึ่งจะนำไปสู่ภาพการอนุรักษ์ที่เหมาะสม โดยต้องครอบคลุมทั้งในมิติใหญ่ในเชิงพื้นที่ ในเรื่องนโยบาย และภาพย่อยที่เกี่ยวข้อง ถึงรายละเอียดวัฒนธรรม ผู้คน บ้านเรือน

ด้านคุณค่าที่ค้นพบนั้น ในภาพใหญ่ของพื้นที่จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สิ่งหนึ่ง ที่ปรากฏชัดในภาพรวมของพื้นที่ ที่แสดงออกมาให้เห็นคือความตั้งใจจริงของพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง ในการที่จะบุกเบิก ปรับเปลี่ยนทุ่งหญ้าป่าร้าง โกลพระนคร ให้กลายเป็นท้องน้ำ ทุ่งนาอันกว้างใหญ่ไพศาล กว่าที่แห่งใดในยุคหนึ่ง เพื่อผลิตข้าวเลี้ยงคนทั้งชาติ และส่งออกนำเงินตรามาพัฒนาประเทศ ซึ่งในเวลาเดียวกันในภาพย่อยชุมชนผู้คนก็อพยพย้ายถิ่นเข้ามาทำงาน ลงหลักปักฐาน ทั้งพวกที่มาขุดคลองบุกเบิกพื้นที่ พวกมาหาที่ทำกินแห่งใหม่เพราะความในอนาคที่ดีขึ้น

ดังนั้นคุณค่าของตลาดเก่า ชุมชนดั้งเดิมในบริเวณนี้จึงไม่ได้มีแต่แค่เพียงต่อตนเองเท่านั้น หากแต่ทั้งตลาดเก่า ชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้เป็นเสมือนหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงวิถีชีวิต การดำรงชีวิต วัฒนธรรมของคนในยุคหนึ่ง อันเป็นองค์ความรู้อันสำคัญ ประสบการณ์อันหาค่าไม่ได้ที่ต้องถ่ายทอด เพื่อที่คนรุ่นหลังจะได้รับรู้เจตนาธรรม ความตั้งใจ รวมถึงข้อคิดปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อที่จะได้เป็นคนรุ่นใหม่ที่เก่งขึ้นขำนาญขึ้น ไม่ก้าวร้าวอยู่ในจุดเดิม และรู้ทันปัญหาที่จะเกิดขึ้น “แก้ปัญหมาให้ตรงจุด จะเสียเวลา และไม่สร้างปัญหาต่อ”

การพิจารณาแนวทางการพัฒนาชุมชนตลาดเก่าริมน้ำทุ่งหลวงรังสิตนั้น จึงไม่เป็นแค่การคิดเพื่อการพัฒนาเพียงเพื่อประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยวเท่านั้น หากแต่ควรมีความหมายทั้งในเรื่องการอนุรักษ์และช่วยฟื้นฟูชุมชนที่กำลังถดถอย ทрудโทรม ให้ฟื้นคืนชีวิตอย่างมีแนวทางที่เหมาะสม มีความยั่งยืน และหากยังมองในฐานะที่ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนเก่าแห่งหนึ่ง ในหลายๆชุมชนที่มีลักษณะคล้ายๆกัน ของพื้นที่ทุ่งหลวงรังสิตอันกว้างใหญ่ ที่ต่างกำลังประสบกับผลกระทบจากการพัฒนาในภาพรวมของพื้นที่ ดังนั้นการกำหนดตัวเองได้ ของชุมชนแห่งนี้จึงเสมือนเป็นตัวแทน และตัวอย่างในการจัดการ และแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเก่า ในแถบนี้ต้องประสบ ซึ่งหมายถึงการร่วมกำหนดทิศทางในการพัฒนาในภาพรวมของพื้นที่นี้ด้วยแนวทางแก้ปัญหา และพัฒนาพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวชุมชนซึ่งเกี่ยวพันและเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนกับแผน และแนวทางการพัฒนาพื้นที่ และเกี่ยวพันเชื่อมโยงในอีกหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชุมชน เมือง ภูมิภาค และระดับประเทศ (ภาพที่ 7.1)

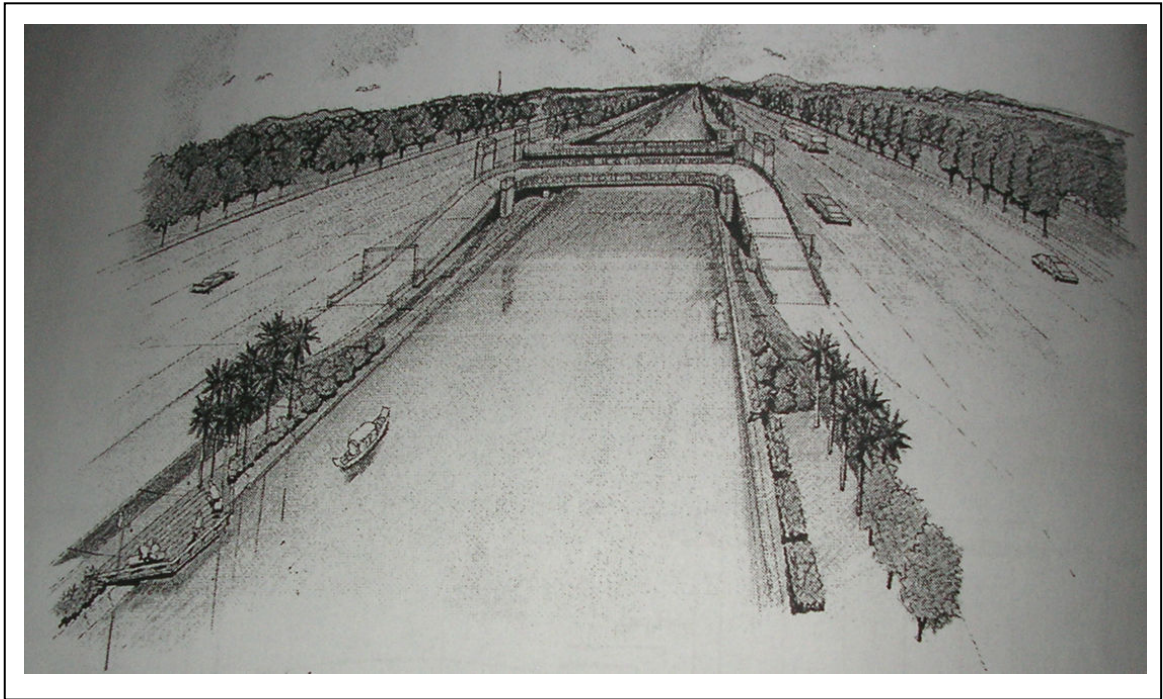
ภาพที่ 7.1 แสดงลักษณะความเชื่อมโยงในหลายระดับ และหลายมิติของการฟื้นฟูและพัฒนาชุมชน

การพัฒนาจากภาครัฐ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนเป็นจำนวนมากในประเทศไทย นโยบายการพัฒนาพื้นที่จากภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นจากส่วนกลาง หรือส่วนท้องถิ่น ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาเชิงวัตถุ โดยไม่ได้มีการศึกษาพื้นที่อย่างถ่องแท้ ความลำเอียงหรือความไม่ถี่ถ้วนในการพิจารณา รวมถึงการขาดความรู้ที่ชัดเจน ถูกต้องของผู้บริหาร ไม่ว่าจะเป็นในระดับใดก็ตาม ทำให้ชุมชนเก่าแก่ที่มีสภาพเสื่อมโทรมถูกมองว่าเป็นสลัมหรือชุมชนแออัด ไม่เหมาะกับการอยู่อาศัย ไม่มีความสวยงาม เป็นจุดบอดในเชิงภูมิทัศน์ของเมือง ดังนั้นจึงควรรื้อทำลาย แล้วสร้างเขื่อน ถนน สวนสาธารณะ ฯลฯ (ภาพ 7.2) ขึ้นแทน ชุมชนต่างๆ ริมคลองรังสิตก็เช่นเดียวกัน หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการขนส่งจากทางน้ำมาเป็นทางบก ก็ทำให้ทำข้าวและตลาดการค้าในชุมชนชบเซา ผู้คนในชุมชนที่แต่เดิมเคยประกอบอาชีพที่ผูกติดกับเรือค้าข้าว ก็ต้องเปลี่ยนไปทำอย่างอื่น และเนื่องจากชุมชนไม่มีแหล่งงาน ผู้คนจึงย้ายออกไปหาที่อยู่ใหม่ใกล้แหล่งงานที่มีความมั่นคงกว่า ชุมชนจึงถูกทิ้งไว้ให้คนสูงอายุ แม้ในปัจจุบัน การพัฒนาเส้นทางเลียบคลองรังสิต การไล่รื้อจากหน่วยราชการ เพื่อเปลี่ยนพื้นที่ไปพัฒนาเป็นถนน ก็ทำให้ชุมชนเสี่ยงต่อการสูญหายไปโดยสิ้นเชิง ภาครัฐมักจะได้เห็นคนชุมชนเก่าๆ เป็นเพียงคนสลัม ดังนั้นการทำประชาพิจารณ์การพัฒนาต่างๆ จึงอาจจะเข้าไม่ถึงคนกลุ่มนี้ ตัวอย่างเช่นชุมชนคลอง 3 ที่เผชิญกับการพัฒนาถนนทั้งลอยฟ้าและเลียบคลองจากภาครัฐทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ถึงแม้ว่าชุมชนจะได้ยื่นฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ แล้วก็ตาม ก็ยังต้องเผชิญกับการไล่รื้อ การไล่ที่ทั้งจากเทศบาล และกรมชลประทาน ซึ่งถ้าหากหน่วยราชการเล็งเห็นถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆ กรณีเช่นนี้ก็คงจะไม่เกิดขึ้น

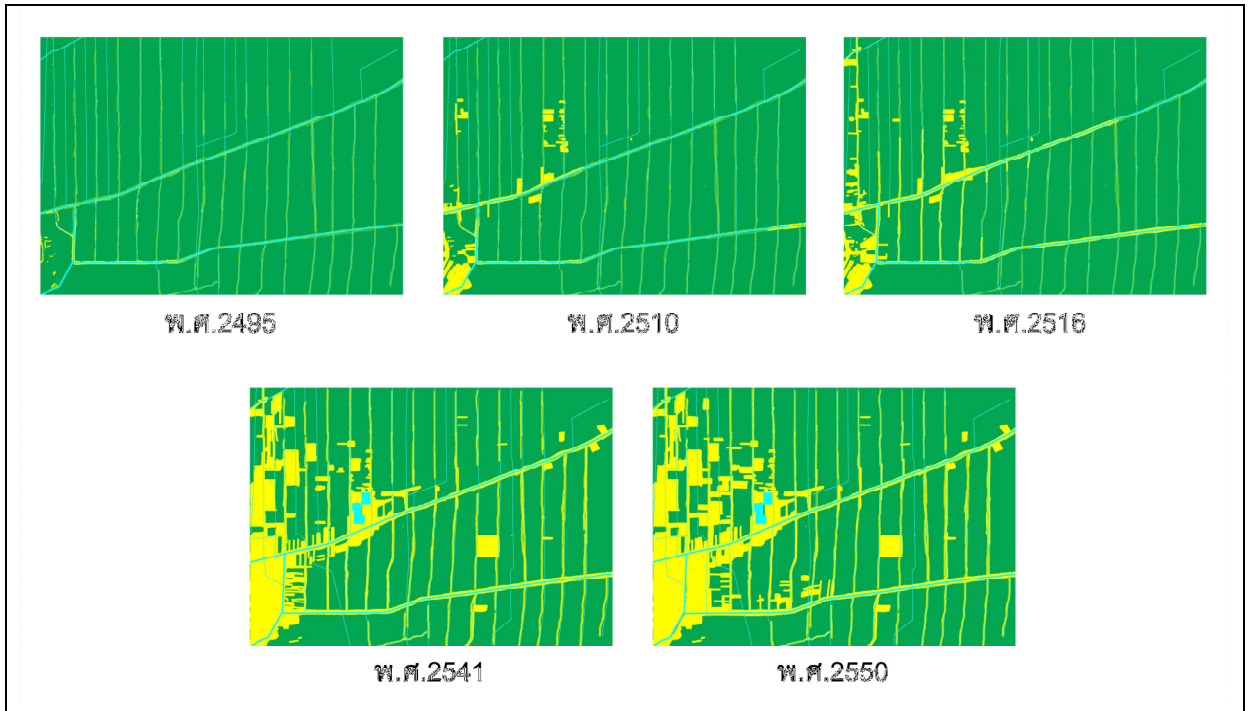
ความผิดพลาดจากพัฒนาการที่มองข้ามคุณค่าเหล่านี้ หากเกิดขึ้นย่อมยากที่จะแก้ไขให้กลับคืนดังเดิมได้ แนวคิดสมัยใหม่ที่มุ่งแต่พัฒนาหวังแต่แก้ปัญหาตรงหน้าอย่างเรื่องรถติดจนลืมพื้นฐานเดิมของที่นี่ แม้ยากที่จะเกิดได้จริง แต่ก็ยังโดนฉกฉวยเป็นโอกาส เพื่อแย่งชิงพื้นที่ ขยายพื้นที่เมืองออกไป ซึ่งเมื่อมอง

ออกไปโดยสายตาของภาควิชาการด้านการพัฒนาเมืองนั้น การขยายเมืองออกไปโดยไม่มีขอบเขต ไม่มีแผน
ดูเหมือนจะยาวออกไปเรื่อยๆตามถนนที่เกิด อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งจะนำพาปัญหาอื่นๆติดตามมาอย่างไม่รู้จบ
(แผนที่ 7.1, 7.2) การตั้งหลักคิดให้ดี เรียนรู้ถึงคุณค่า ความเป็นมา และใช้หลักวิชาการร่วมช่วยคิด ย่อมดีกว่า
และมีทางเลือกอีกมากมายอย่างแน่นอน (แผนที่ 7.3) ที่ดีกว่าจะปล่อยให้พัฒนาไปแบบไม่สนใจสิ่งที่มี
ความหมายเหล่านี้

ภาพที่ 7.2 แสดงแนวคิดการพัฒนาเส้นทางเลียบคลองรังสิตฯ ที่ดูเป็นไปได้ยากในความเป็นจริง แต่กลับกลายเป็นอุปายให้
เกิดการไล่รื้อเปิดพื้นที่เพื่อ ขยายพื้นที่เมืองออกไปในอีกฝั่งคลองฯ
ที่มา เอกสารประกอบการสัมมนาสรุปผลการศึกษาของโครงการการพัฒนาโครงข่ายทางหลวงตามแนวสายทางปทุมธานี-
รังสิต-องค์รักษ์, 2552

แผนที่ 7.1 แสดงพัฒนาการการขยายของพื้นที่เมือง ในแถบรังสิตที่ขยายออกไปเรื่อยๆ อย่างไม่มีจุดจบ

แผนที่ 7.2 แสดงสภาพการขยายพื้นที่เมืองออกไปอย่างขาดการวางแผนเมืองขยายออกไปเรื่อยๆ เกิดที่ตาบอด ทางตัน
ที่ไร้ประโยชน์มากมาย

ที่มา www.google.com, 2552

ผลกระทบของการแผ่ขยายตัวของเมืองอย่างไร้ทิศทางของเมือง(Impacts of Sprawl)

1. สูญเสียพื้นที่เกษตรกรรมชั้นดี เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานในอดีตเกิดขึ้นบริเวณริมแม่น้ำลำคลองที่เป็นพื้นที่ที่สามารถทำการเกษตรได้ดี ชุมชนโบราณเหล่านี้ได้พัฒนาต่อมาเป็นเมืองขนาดใหญ่ ในอดีตการขยายตัวเป็นไปอย่างจำกัด จนกระทั่งรถและถนนเริ่มเข้ามามีบทบาท ช่วยให้เราสามารถเดินทางในระยะทางไกลๆ ได้ในเวลาที่ยากลำบาก เมืองได้แผ่ขยายตัวไปในทางราบอย่างรวดเร็วรุกกินพื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบ กรุงเทพมหานครก็เคยมีพื้นที่เกษตรกรรมตั้งอยู่รอบๆ เมือง ในปัจจุบันพื้นที่เหล่านี้ได้ถูกเปลี่ยนสภาพไปเป็นที่อยู่อาศัยหรือที่ดินว่างเปล่าสร้างอย่างรวดเร็ว ลดขีดความสามารถในการผลิตอาหารและยา เมล็ดพันธุ์และต้นกล้า เชื้อเพลิง ดอกและกิ่งประดับ ในพื้นที่ที่ติดกับเมืองที่ใช้พลังงานในการขนส่งน้อย

2. สูญเสียพื้นที่ป่าธรรมชาติ รวมถึงพื้นที่ป่าชายเลน พื้นที่ชุ่มน้ำ พื้นที่ที่อ่อนไหวต่อการพัฒนาเหล่านี้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วจากการรุกกล้าเพื่อนำไปใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่เกษตรกรรมและบ้านพักตากอากาศ ซึ่งก็คือผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการแผ่ขยายตัวนั่นเอง พื้นที่ป่าธรรมชาติที่เหลืออยู่ก็มีขนาดเล็ก เสื่อมคุณภาพ และแตกสลายเป็นป่าผืนเล็กผืนน้อย ยากแก่การดำรงชีวิตของสัตว์ที่ต้องการแหล่งน้ำเพื่อขยายพันธุ์ แหล่งที่สงบเพื่อจำศีล ต้องการ ที่ปลอดภัยเพื่อทำรัง ผสมพันธุ์ และหากิน

3. เพิ่มภาระภาษีให้กับส่วนรวม เนื่องจากการพัฒนาที่แผ่ขยายตัวออกไปไกลและตั้งอยู่เป็นหย่อมๆ บังคับให้รัฐต้องจัดหาบริการขั้นพื้นฐานที่มีการกระจายตัวสูง ขาดประสิทธิภาพมารองรับโครงการใหม่ๆ เช่น ระบบน้ำประปา ระบบไฟฟ้า ระบบบำบัดน้ำเสีย การเก็บรวบรวมขยะ สถานีดับเพลิง เป็นต้น เกิดเป็นต้นทุนที่รัฐต้องอุดหนุน ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในด้านการกระจายการลงทุนและการจัดการของรัฐ

4. เพิ่มมลภาวะทางอากาศ การแผ่ขยายตัวอย่างไร้ทิศทางเพิ่มการจราจรของรถยนต์ส่วนตัวและรถบรรทุกทั้งจำนวนเที่ยวและระยะทางในการเดินทางนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของก๊าซที่เป็นอันตรายและฝุ่นละออง รวมถึงก๊าซเรือนกระจกเป็นที่ทราบกันดีว่ารถยนต์เป็นสาเหตุอันดับหนึ่งของการสร้างมลภาวะทางอากาศในเขตเมือง ซึ่งเป็นสาเหตุของโรคทางระบบทางเดินหายใจและโรคภูมิแพ้อื่นๆ

5. เพิ่มมลภาวะทางน้ำ เพิ่มปริมาณการใช้ น้ำ และก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมการแผ่ขยายตัวอย่างไร้ทิศทางทำให้เกิดปัญหามลภาวะทางอากาศ ซึ่งมีผลที่ตามมาเป็นลูกโซ่คือมลภาวะทางน้ำจากสารระเหยและก๊าซจากการเผาไหม้ของเครื่องยนต์ นอกจากนี้ถนนและการจราจรที่เพิ่มขึ้นทำให้มีการชะล้างน้ำมันเครื่องและสารเคมีอื่นๆ จากพื้นผิวลาดลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น ยังมีการใช้สารเคมีและปุ๋ยในสวนของบ้านที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ซึ่งย่อมต้องมีการไหลไปสู่แหล่งน้ำธรรมชาติในที่สุด การพัฒนาซึ่งมีการขุดดิน ถมดิน เปลี่ยนแปลงและขวางกั้นทิศทางการไหลของน้ำทำให้ปัญหาน้ำท่วมทวีความรุนแรงขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นสนามของบ้านในย่านชานเมืองยังต้องการน้ำปริมาณมากเพื่อรดน้ำต้นไม้อีกด้วย

6. เพิ่มการใช้พลังงาน การแผ่ขยายตัวออกไปทุกทิศทุกทางบังคับให้การเดินทางต้องพึ่งพารถยนต์ โดยเฉพาะรถยนต์ส่วนตัวในการเดินทางระยะทางไกลๆ เพื่อไปทำงานหรือเข้ามาในเมือง ไปจับจ่ายใช้สอย เป็นการใช้พลังงานที่เพิ่มมากขึ้น

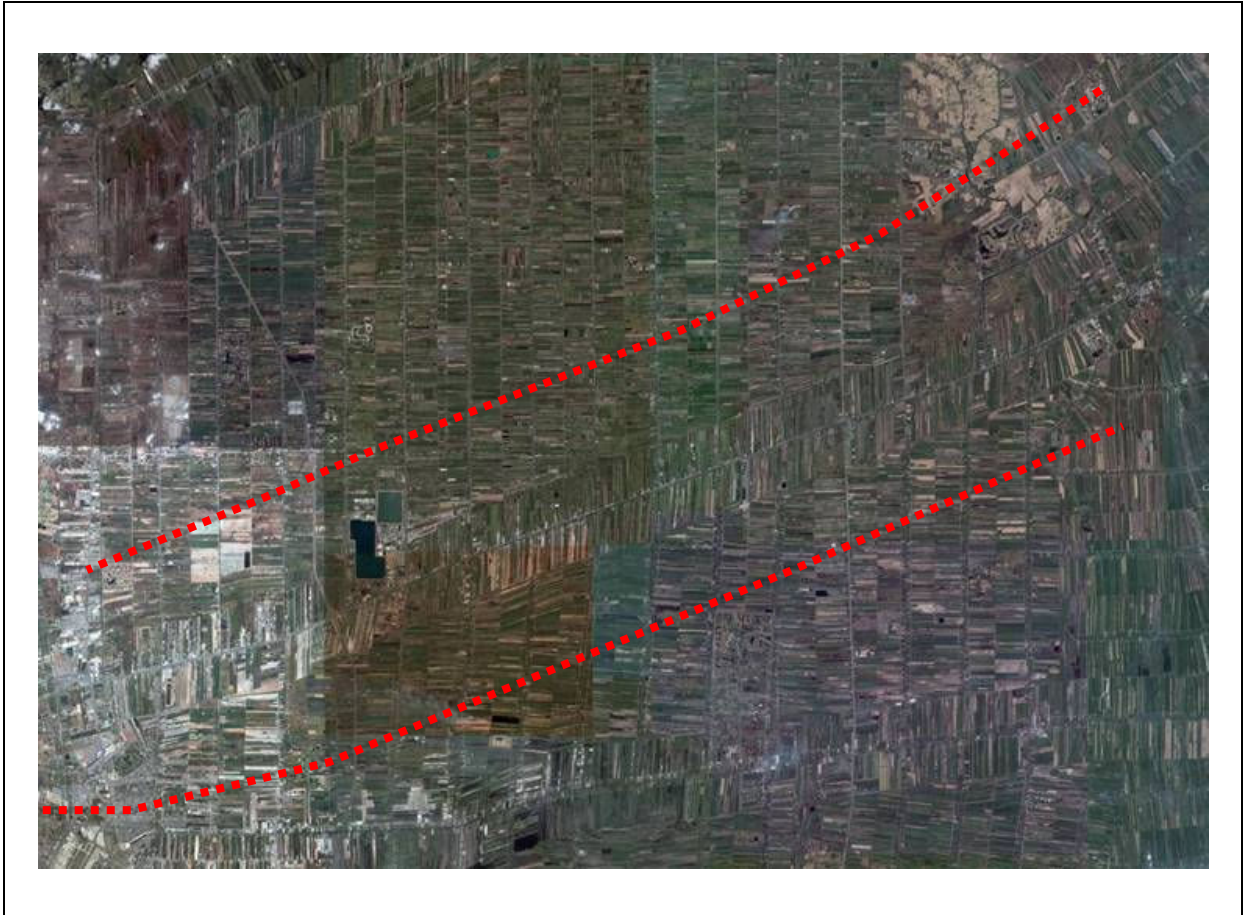
7. ชุมชนไม่เข้มแข็ง ในพื้นที่ชั้นในของเมืองเดิมชุมชนรวมกันอยู่ พึ่งพาอาศัยกัน มีร้านหน้าปากซอย มีตลาดที่ผู้คนมาพบปะและจับจ่ายใช้สอย มีโรงเรียนในเมืองที่เล็กๆ สามารถเดินทางไปเรียนได้เอง เป็นสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในโครงการหมู่บ้านในย่านชานเมืองโอกาสของการพบปะกันมีน้อย เป็นชีวิตที่ต่างคนต่างอยู่มีการพึ่งพาอาศัยกันน้อย เป็นชุมชนที่ไม่เข้มแข็ง

8. สูญเสียเวลา การแผ่ขยายตัวออกไปอย่างไรทิศทางของเมืองบังคับให้ผู้คนต้องเดินทางเป็นเวลานานต่อวันเพื่อจะไปทำงาน ไปส่งลูก ไปจับจ่ายใช้สอยประกอบกับปัญหาจราจรติดทำให้ต้องเสียเวลาอยู่ในรถนาน ไม่ได้ใช้ชีวิตที่มีคุณภาพ ใกล้เคียงธรรมชาติในย่านชานเมืองเท่าที่ฝันไว้

9. การท่องเที่ยวเสียหาย เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานของคนเมืองรुक้าเข้าไปในพื้นที่ป่าธรรมชาติและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม สร้างความเสียหายให้กับสภาพแวดล้อมและทิวทัศน์ทางธรรมชาติเดิมที่เป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ถนนหนทางถูกตัดขยายกลายเป็นทางหลวงแผ่นดินขนาดใหญ่ รถคาไปด้วยป้ายโฆษณาขนาดใหญ่ ตลาดท้องถิ่นกลายเป็นห้างและร้านค้าสะดวกซื้อที่มีปรากฏอยู่เหมือนกันทุกมุมโลก

ที่มา เอกสารประกอบการสอน วิชา นิคมวัน อาจารย์ประจำภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552

แผนที่ 7.3 แสดงแนวเส้นสมมุติเส้นทางเพื่อช่วยลดปัญหาการจราจรลงในเขตเมืองและยังช่วยเปิดพื้นที่ใหม่ แก้ปัญหาทางตันที่ตามองได้

ที่มา www.google.com, 2552

7.2 การฟื้นฟู

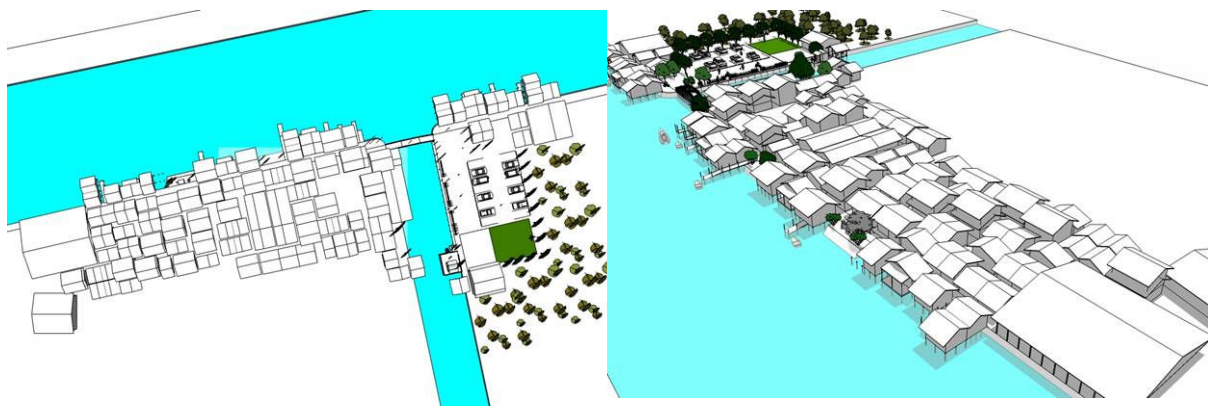
การฟื้นฟูคือการเยียวยา ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนก็คือเป้าหมายแห่งการฟื้นฟูนั้น ซึ่งเมื่อเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนกับผู้คนแล้ว การพิจารณาจึงต้องดูให้ครบทุกมิติ ทั้งทางการฟื้นฟู ด้านกายภาพ สถาปัตยกรรม บ้านเรือน การฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจ การค้า เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย และการฟื้นฟูสังคมจากจำนวนผู้คนที่เป็นแรงร่วมมือในการเป็นกำลังให้ชุมชน หรือคุณภาพของผู้คนที่ดีขึ้น เก่งขึ้น สามัคคีขึ้น

ในการฟื้นฟูทางกายภาพ ความร่วมมือทางวิชาการเป็นเรื่องสำคัญ ในอันที่จะกำหนดว่ารูปแบบใดที่เหมาะสมสอดคล้องกับชุมชน การบูรณะจะเป็นไปในทิศทางใด รูปแบบใด และหากต้องมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนหนทางใดที่จะกระทบต่อชุมชนน้อยที่สุด และเกิดประโยชน์ต่อชุมชนสูงสุด

ในด้านเศรษฐกิจ และสังคม สำหรับชุมชนตลาดเก่า เดิมการขยายตัวของชุมชนก็สัมพันธ์ กับการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ แม้แต่ในปัจจุบันการหดตัวของชุมชนก็มีเหตุผลต่างๆมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจที่ซบเซาลง รายได้ไม่พอรายจ่าย แต่หากมีการนำธุรกิจการค้าที่ส่งเสริม โอกาสทางการทำมาหากิน มาช่วยเพิ่มรายได้ให้เลี้ยงปากท้องดูแลครอบครัวได้ ทั้งการช่วยส่งเสริมแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อลดรายจ่ายก็ยิ่งช่วยดึงให้ ผู้คนที่เคยย้ายหายไปกลับมาสร้างชีวิตชีวาให้กับชุมชน และยิ่งเมื่อปากท้องอิ่มดูแลครอบครัวได้ พลละกำลังในการช่วยดูแลชุมชนจะยิ่งมีมากขึ้น เกิดเป็นความเข้มแข็งของชุมชนยิ่งขึ้น

7.2.1 ชุมชนคลอง 3 รังสิต

จากการลงพื้นที่สำรวจและการรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้านในพื้นที่ทำให้ทราบถึงความต้องการของชุมชน จุดเชื่อมต่อโทรมที่เหมาะสมแก่การฟื้นฟูปรับปรุงและเป็นพื้นที่ที่สามารถทำประโยชน์ให้กับชุมชนได้ เช่น การปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณลานต้นไทรหลังชุมชน การจัดทำสวนหย่อมในพื้นที่ว่างขนาดเล็กหรือพื้นที่รกร้าง การจัดทำแหล่งเรียนรู้หรือศูนย์การเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน การปรับปรุงภูมิทัศน์ลานเอนกประสงค์และทางเดินริมน้ำ

ภาพที่ 7.3 แสดงภาพลักษณะผังชุมชนคลอง 3 รังสิต

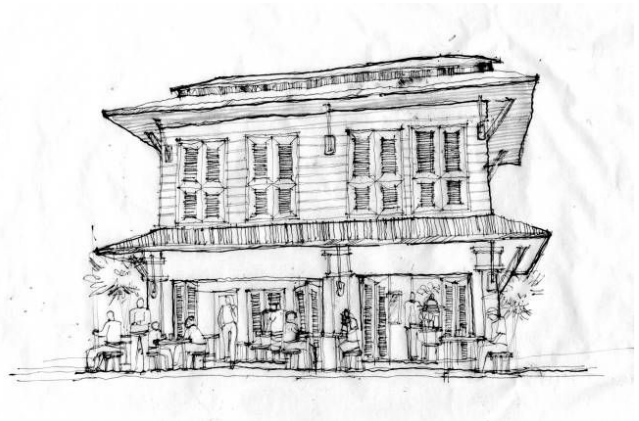
ภาพที่ 7.4 แสดงภาพลักษณะผังชุมชนคลอง 3 รังสิต

1) การจัดทำแหล่งเรียนรู้หรือศูนย์การเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน

สืบเนื่องจากภายในชุมชนยังขาดแหล่งเรียนรู้หรือศูนย์การเรียนรู้ที่จะถ่ายทอดวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งชาวชุมชนต้องการที่จะสร้างศูนย์การเรียนรู้ขึ้น และภายในพื้นที่ มีพื้นที่ว่างและมีขนาดที่สามารถจัดทำศูนย์การเรียนรู้ได้ โดยภายในจะประกอบไปด้วยร้านอาหาร เครื่องดื่มขนาดเล็ก และส่วนของนิทรรศการถ่ายทอดวิถีชีวิตของชุมชนทั้งอดีตและปัจจุบัน

ภาพที่ 7.5 ภาพแสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ศูนย์การเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ที่มา สมพงษ์ ส่งศรี, 2552

ภาพที่ 7.7 แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง การจัดสวนหย่อมเล็กๆ ในจุดต่างๆ
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552 ที่มา เสาวนิต ขุนศรี, 2552

ภาพที่ 7.8 แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง การจัดสวนหย่อมเล็กๆ ในจุดต่างๆ
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552 ที่มา เสาวนิต ขุนศรี, 2552

4) การปรับปรุงภูมิทัศน์ลานเอนกประสงค์และทางเดินริมน้ำ

ลานเอนกประสงค์หน้าศาลเจ้าเป็นพื้นที่ที่ใช้ในการจอดรถชั่วคราว สำหรับคนในชุมชนและบุคคลภายนอก แต่สภาพโดยทั่วไปจะไม่เป็นระเบียบ และมีการปกคลุมของวัชพืช และไม่มีช่องจอดรถที่ชัดเจน ในส่วนของทางเดินริมน้ำไม่มีราวกันตก และพื้นทางเดินเริ่มชำรุด

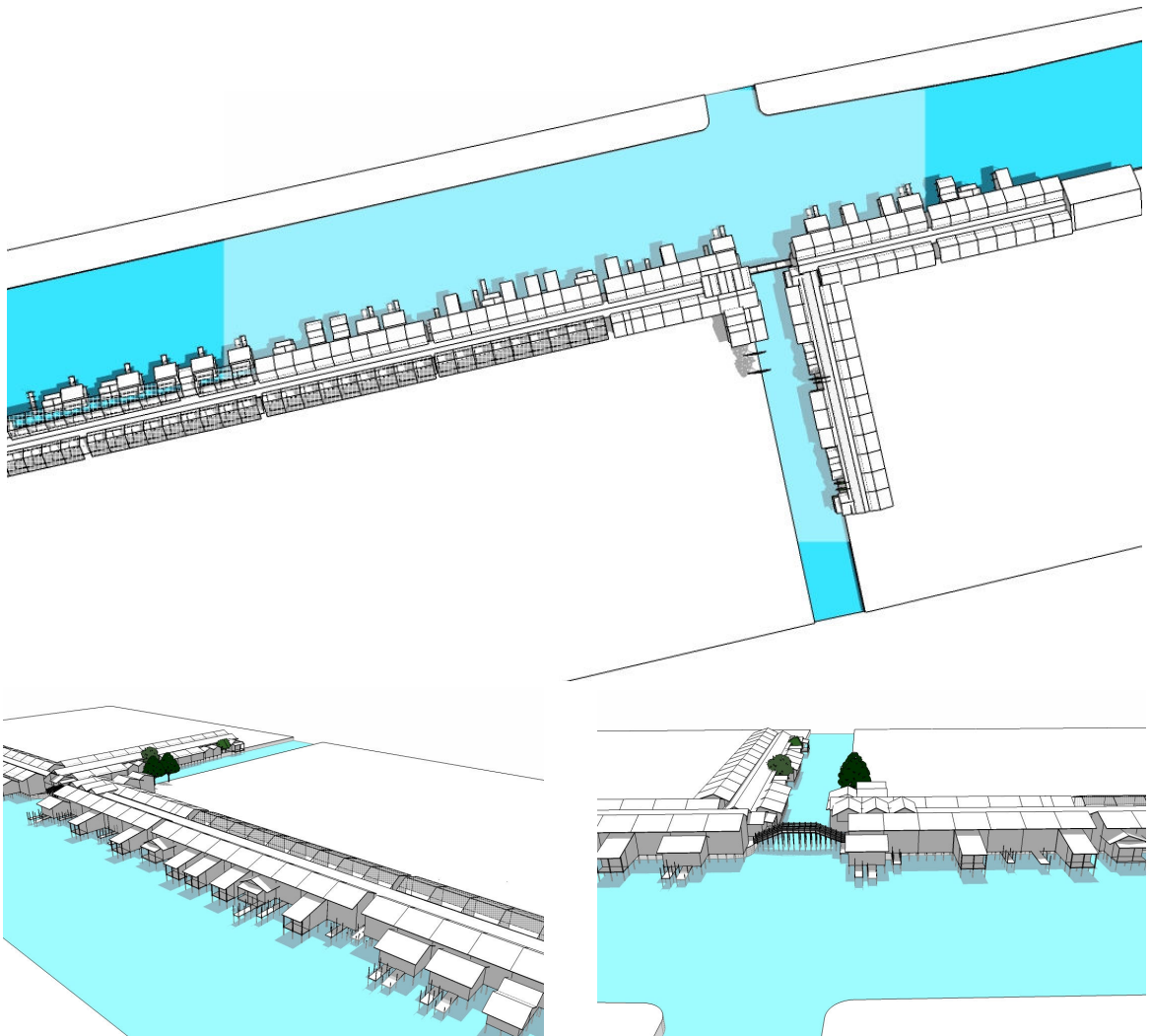
แนวทางการปรับปรุงเพิ่มการจัดภูมิทัศน์ในบริเวณรอบๆ ที่จอดรถ จัดทำที่จอดรถที่ชัดเจนและมีความปลอดภัยให้มากขึ้น เพิ่มช่องสำหรับรถจักรยานและรถจักรยานยนต์ ในส่วนของทางเดินริมน้ำเพิ่มราวกันตก และปรับปรุงพื้นผิวทางให้เรียบร้อยและสวยงามมากขึ้น

ภาพที่ 7.9 แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ภูมิทัศน์ลานเอนกประสงค์และทางเดินริมน้ำ

7.2.2 ชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

จากการลงพื้นที่สำรวจและการรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้านในพื้นที่ทำให้ทราบถึงความต้องการ จุดเชื่อมโยงที่เหมาะสมแก่การฟื้นฟูปรับปรุงและเป็นพื้นที่ที่สามารถทำประโยชน์ให้กับชุมชนได้ ซึ่งโดยความต้องการส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องของกายภาพ งานสถาปัตยกรรม การทำตลาดน้ำ และการปรับปรุงพื้นที่ให้เข้าถ้ายละคร

ภาพที่ 7.10 แสดงภาพลักษณะผังชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

จากแผนผังข้างต้นจะสังเกตเห็นได้ว่าตัวอาคารจะวางตัวในแนวยาวเลียบบึงคลอง และตลาดถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันเพราะบริเวณที่ตั้งเป็นจุดตัดของคลอง ซึ่งมีสะพานเป็นตัวเชื่อมทั้ง 2 ส่วนซึ่งทำให้ตัวพื้นที่มีเสน่ห์และเป็นจุดที่ทำให้ผู้คนที่สัญจรได้ชมธรรมชาติได้ดี

1) การปรับปรุงทางเดินภายในชุมชน

เนื่องจากสภาพทางเดินภายในชุมชนทรุดโทรม พื้นถนนขรุขระ หลังคาแตกและรั่วและทางเดินลงสู่ท่าน้ำไม่มีความน่าสนใจทำให้การใช้ประโยชน์ไม่ดีเท่าที่ควร

แนวทางการปรับปรุงคือ ปรับสภาพพื้นผิวในชุมชนให้สะอาดและเรียบเสมอกัน ซ่อมรอยรั่วของหลังคาแต่จะไม่มีการเปลี่ยนหรือลื้อหลังคาออกเพราะหลังคาเป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ของชุมชนการใช้ฝ้ามมาพาดแทนฝ้ายพาดสามารถเพิ่มสีสันได้ ประกอบกับการจัดระเบียบของแผงค้าขายให้เป็นระเบียบและสะอาดมากขึ้น

ภาพที่ 7.11 แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ทางเดินและบรรยากาศภายในตลาด
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ที่มา สมพงษ์ สงครี, 2552

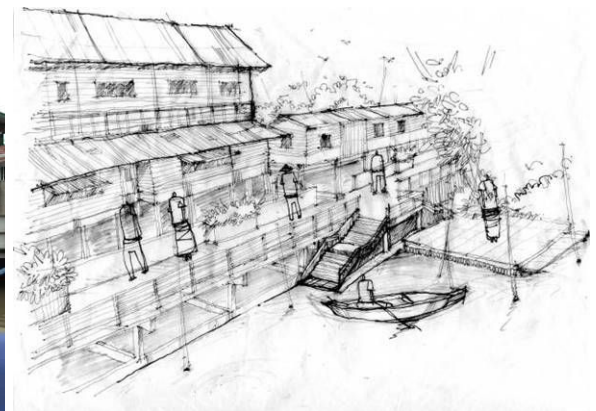
2) การจัดทำทางเดินริมน้ำ

จากสภาพในปัจจุบันภายในชุมชนยังไม่มีทางเดินริมน้ำที่แข็งแรงและปลอดภัย รวมทั้ง
ทำน้ำที่แข็งแรง ไม่มีราวกันตกเพื่อความปลอดภัย ทำให้ไม่สามารถเดินลงไปทำน้ำได้ และไม่มีพื้นที่
จอดเรือที่เป็นระเบียบ

แนวทางการปรับปรุงคือ ปรับปรุงพื้นผิวทางเดิน เพิ่มพื้นที่สำหรับทางเดินริมน้ำ ทำ
ราวกันตกเพื่อความปลอดภัย เพิ่มทางเดินลงน้ำ และทำเทียบเรือในบางจุด จัดทำที่ผูกเรือจอดเรือให้มีความ
ปลอดภัยและเป็นระเบียบ

ภาพที่ 7.12 แสดงตัวอย่างก่อนการปรับปรุง – หลังการปรับปรุง ทางเดินและบรรยากาศริมน้ำ
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

ที่มา สมพงษ์ สงครี, 2552

1. พื้นที่ A โรงเรียนมูลนิธิการศึกษาประชาเจริญ

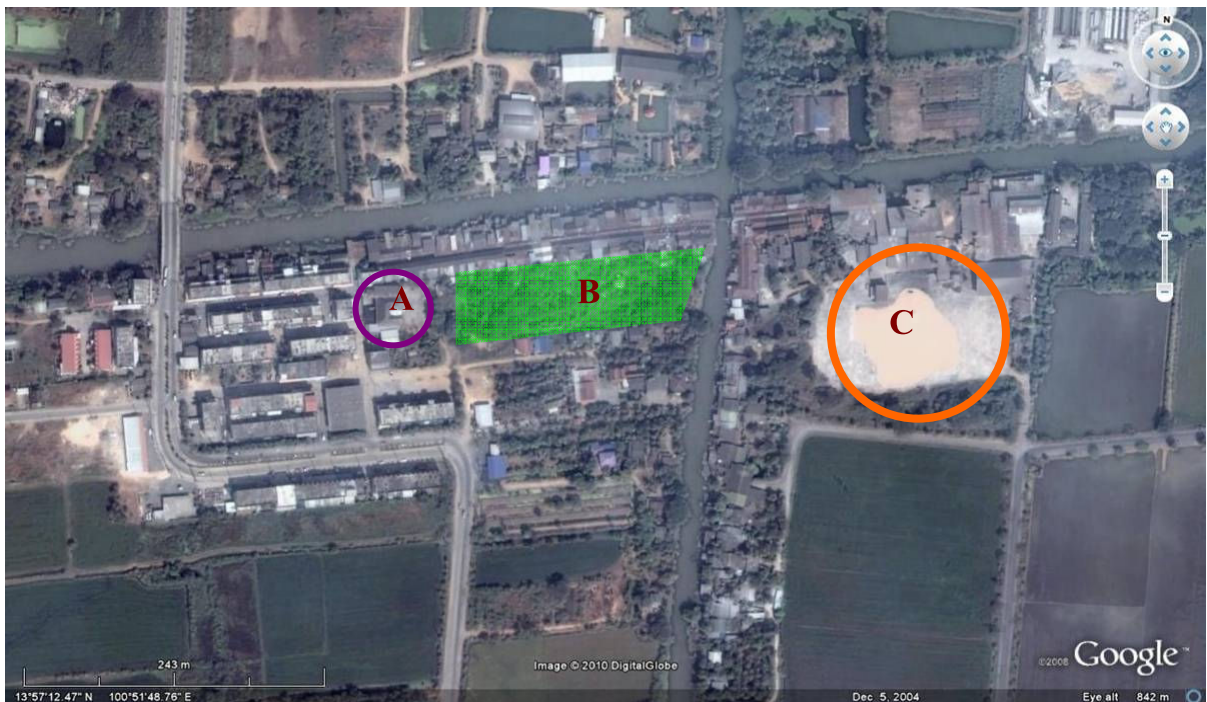
พื้นที่ในส่วนนี้เหมาะแก่การจัดทำเป็นศูนย์นักท่องเที่ยว ให้บริการด้านการท่องเที่ยว และเป็นชุมทางที่นัดพบของนักท่องเที่ยว เนื่องจากที่ตั้งของโรงเรียนอยู่ทางด้านหน้าสุดของพื้นที่และเข้าถึงได้ง่าย ประกอบกับเป็นสถานที่ราชการ หยุดทำการในวัน เสาร์ – อาทิตย์ ซึ่งตลาดน้ำเปิด ตรงกับวันหยุด

2. พื้นที่ B ที่ดินเอกชน

พื้นที่ในส่วนนี้เหมาะสำหรับการปรับปรุงเป็นที่จอดรถของนักท่องเที่ยว และที่รับส่งนักท่องเที่ยวสำหรับรถบริการทั่วไป เตรียมพื้นที่สำหรับรถจักรยาน รถจักรยานยนต์ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ด้านหลังของตลาด ทำให้สะดวกในการเข้าถึง และการเที่ยวชมตลาด

3. พื้นที่ C ที่โล่งโรงสีเก่า

พื้นที่ในส่วนนี้เหมาะสำหรับการปรับปรุงเป็นพื้นที่ส่วนกลางในการทำกิจกรรมของชุมชนได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ด้านใน และเข้าถึงได้ยาก ถ้าใช้พื้นที่ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับนักท่องเที่ยวจะเข้าถึงได้ยาก ดังนั้นจึงเหมาะสมมากที่จะปรับปรุงเป็นพื้นที่ส่วนกลางในการทำกิจกรรมของชุมชน

แผนที่ 7.4 แสดงผังบริเวณพื้นที่ในการปรับปรุงที่จอดรถและชุมทางนักท่องเที่ยว

ที่มา www.google.com, 2552

7.3 ความยั่งยืน

สถานการณ์การท่องเที่ยวย้อนอดีตชุมชนโบราณ หรือตลาดน้ำ 100 ปี หรือตลาดเก่า เป็นรูปแบบที่กำลังได้รับความนิยม และได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติ การพัฒนาตลาดร้อยปีต่างๆเพื่อการท่องเที่ยว กลายเป็นทางออกของการพัฒนาพื้นที่ที่ถูกเสื่อม เทรนการท่องเที่ยว ของสังคม และโลกหมุนวนกลับมาสนใจ แหล่งท่องเที่ยวเล็กๆ ที่มีชีวิตชีวา มีความอบอุ่นเป็นกันเอง แตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยวที่เน้นแต่ธุรกิจ เช่นห้างสรรพสินค้า

โดยเฉพาะในชุมชนริมแม่น้ำในบริเวณภาคกลางซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดที่มีระยะห่างจากกรุงเทพมหานคร ไม่มากนัก ดังเช่น ตลาดสามชุก ตลาดเก้าห้อง และตลาดศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ตลาดบ้านใหม่ และตลาดคลองสวน จังหวัดฉะเชิงเทรา ตลาดอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ตลาดโคยก็ จังหวัดราชบุรี และที่กำลังทยอยเปิดตัวเข้าสู่ตลาดการท่องเที่ยวอีกหลายชุมชน เช่น ตลาดอ่างศิลา จังหวัดชลบุรี หรือแม้แต่วิธีแบบของการจำลองตลาดซึ่งขายสินค้า หรือมีบรรยากาศที่ย้อนอดีต เช่น ตลาดน้ำสี่ภาค พัทยา ตลาดบางน้ำผึ้ง สมุทรปราการ และตลาดน้ำเมืองรังสิต จังหวัดปทุมธานี ล้วนเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงกระแส และความนิยมของการท่องเที่ยวประเภทนี้ได้เป็นอย่างดี

อิสรภาพแห่งความคิด

ไทยโพสต์

สถานที่ท่องเที่ยวในโครงการ "9 Destinations Awards 2009" ที่บริษัท ไทยโพสต์ พับลิชชิง จำกัด (มหาชน) ผู้ผลิตหนังสือพิมพ์ Bangkok Post และ โพสต์ทูเดย์ เข้ามอบรางวัลให้กับ 9 สถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับผลโหวตสูงสุดให้เป็น "สถานที่ท่องเที่ยวสุดประทับใจของเมืองไทย" ผ่าน www.9destinations.com ส่งข้อความสั้น sms และคูโปงที่ตัดจากหนังสือพิมพ์ทั้ง 2 ฉบับ ในระยะเวลา 1 ปี มาแนะนำให้รู้จัก

9 แหล่งท่องเที่ยวสุดประทับใจนี้มาจากความเห็นผู้เข้าร่วมโหวต 150,000 เสียงทั่วประเทศ ในนี้เป็นนักเดินทางกว่า 25,000 คน และคัดกรองอีกครั้งด้วยสายตาของผู้ทรงคุณวุฒิ 9 ท่าน คือ กัณฑ์ พักตร์พรหม นักเดินทาง ดร.ธรณ์ ช่างนาวาสวัสดิ์ นักดำน้ำแกนหลักของ www.talaythai.com, จุลภัตสร พนมวัน ณ อยุธยา ประธานชมรมสยามทัศน์ บัณฑิตเกตุมาลา หัวหน้างานเว็บไซต์ท่องเที่ยว ททท. ชาญณรงค์ ชีระโรจนารัตน์ ผู้แทนจาก ESRI (ประเทศไทย) อนุสรณ์ ศรีบุญมา สูดยอดแฟนพันธุ์แท้ท่องเที่ยวไทย กลศ เอี่ยมอรุณ บก.หนังสือท่องเที่ยวชุดนายรอบรู้ จำลอง บุญสอง บก.ท่องเที่ยวหนังสือพิมพ์โพสต์ทูเดย์ และพงศ์เพชร เมฆลอย บก.ท่องเที่ยวหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์

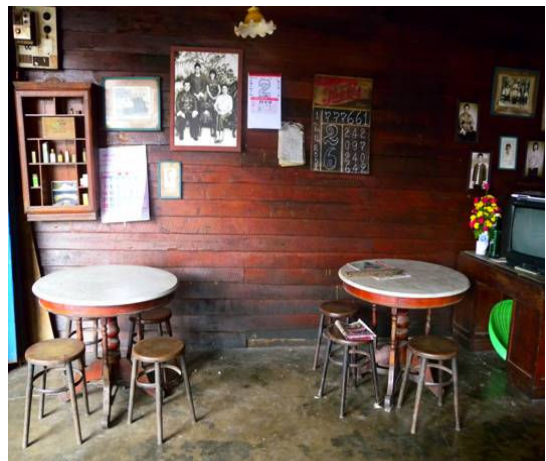
ทั้ง 9 แห่งล้วนเป็นสุดยอดครองใจคนไทย คนต่างชาติ ที่ต้องไปให้ครบถึงจะสามารถพูดได้เต็มปากว่า "ได้มาถึงเมืองไทยแล้ว" ก็คือ 1.ชุมชนอัมพวา 2.สมุทรสงคราม 3.ตลาดคลองสวน 100 ปี 4.สมุทรปราการ 5.ป่าอ้อ 6.แม่ฮ่องสอน 7.พิพิธภัณฑ์สิรินธร 8.กาฬสินธุ์ 9.วัดพระธาตุลำปางหลวง 10.ลำปาง 11.วัดภูมินทร์ 12.น่าน 13.อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย 14.สุโขทัย 15.อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย 16.สุโขทัย และ 17.อุทยานแห่งชาติภูสอยดาว 18.อุตรดิตถ์

ที่มา <http://www.thaipost.net>, 2552

อย่างไรก็ตามความนิยมที่มีมากเกินไป จนเกินกว่าที่ชุมชนจะรองรับได้ก็ก่อให้เกิดผลเสียต่อชุมชน เช่นกัน จำนวนนักท่องเที่ยวที่หลังไหลเข้ามา นำมาซึ่งการหมุนเวียนเงินตราจำนวนมหาศาลในแต่ละวัน โดยเฉพาะช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ หากแต่ในวันธรรมดา ชุมชนก็ยังคงชบเซา ขาดชีวิต ร้านรวงต่างปิดตัว พ่อค้าแม่ค้ากลับเข้าเมือง หรือเดินทางกลับมาทำงานยังกรุงเทพมหานคร รอจนถึงวันเสาร์ – อาทิตย์ จึงกลับไปเปิดร้าน ห้องแถวหรือบ้านเก่าในรูปแบบต่างๆ ถูกขายต่อให้กับผู้ที่มีเงินลงทุนในกิจการค้า ชุมชน ถูกนำเข้าสู่ระบบทุนนิยม เมื่อผู้ลงทุนได้รับผลตอบแทนอย่างคุ้มค่าแล้วก็ขายกิจการต่อเพื่อทำกำไร ลักษณะดังกล่าว เป็นเหตุให้คนในชุมชนเป็นจำนวนมากต้องย้ายออกไป ผู้ที่มาอยู่ใหม่ ที่ไม่ได้มีอดีต หรือ ความผูกพันกับชุมชน จึงใช้สอยชุมชนเป็นเพียงแหล่งทำมาหากิน ซึ่งเมื่อปล่อยทิ้งไว้ ก็ทำให้ชุมชนเสื่อมโทรมลง นอกจากนี้ ด้วยจำนวนนักท่องเที่ยวที่มากเกินไป และลักษณะของสินค้าที่คล้ายคลึงกันในทุกๆ ทำให้การท่องเที่ยวในแต่ละชุมชนขาดเอกลักษณ์ และเกิดความวุ่นวาย จนในที่สุดนักท่องเที่ยวบางกลุ่มก็จะไม่กลับมาเยี่ยมชมอีก อีกทั้งด้วยลักษณะเฉพาะทางกายภาพ และสังคมของพื้นที่ ที่มีคลองไหลตัดผ่านมากมาย และผู้คนชุมชนอยู่กระจายตัวครอบคลุมพื้นที่ เกิดเป็นย่านการค้า เป็นตลาดทั้งขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ มากมาย กระจายไปตามจุดตัดของคลองหลายๆ ดังนั้นหากทุกชุมชนตลาดเก่าดังที่กล่าวมา ยิ่งพากันเปิดตัวอยากฟื้นฟูชุมชนด้วยการ จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวตลาดน้ำ ตลาดโบราณ สุดท้ายย่อมเกิดการแย่งชิงลูกค้า นักท่องเที่ยว บั่นทอนกำลังกันเอง หนีไม่พ้นที่จะทำให้ชุมชนกลับไปสู่ความเสื่อมโทรมอีกครั้งหนึ่ง

วิถีแห่งความยั่งยืนย่อมมาจาก การกำหนดทิศทางในการพัฒนาที่เหมาะสม สอดคล้องกับตัวตน และช่วยแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งในภาพเฉพาะ และภาพรวมของพื้นที่ ความยั่งยืนของชุมชน และการท่องเที่ยวตลาดโบราณที่จะเกิดขึ้นนั้น ถ้าพิจารณาจากเหตุผลข้างต้น ย่อมต้องเกิดจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายที่รู้ และแบ่งหน้าที่กันทำงาน ไม่ซ้ำซ้อนขัดแย้งกัน เช่นถ้าย่านชุมชนตลาดเก่าทั้งหลายจะวางทิศทางการพัฒนาที่แตกต่างกัน บางแห่งอาจยึดหลักอาศัยกายภาพ ชุมชนโบราณที่เหมาะสมกับการถ่ายภาพถ่ายรูป และ การเข้าถึงที่ไม่ไกลจากส่วนกลาง เป็นย่านโรงถ่ายหนัง โรงถ่ายละคร หรือทำกิจกรรมที่จะช่วยส่งเสริมแลกเปลี่ยนดูแลซึ่งกันและกัน เช่นการแบ่งบทบาทหน้าที่ที่เื้อต่อกัน ชุมชนโบราณ บางแห่งอาจกำหนดตัวเป็นศูนย์ข้อมูลประจำท้องถิ่น เป็นชุมทางการท่องเที่ยว บางแห่งอาจยึดบทบาทเป็นที่พักเป็นที่นอน และ บางแห่งอาจกำหนดตัวเป็นชุมชนธรรมดาเป็นที่พักผ่อนของผู้คน ที่แสวงหาความอบอุ่นเป็นกันเอง หลายบทบาทเหล่านี้จะช่วยลดปัญหาการแย่งตลาดซึ่งกันและกัน และสิ่งที่ตามมาจะสร้างความหลากหลายที่มีความเข้มแข็ง มีจุดเด่น ทั้งสามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในเชิงพื้นที่ ที่ยึดไปตามกายภาพที่ตั้งที่ใกล้เคียงกัน จุดตัด ลากลอง พื้นที่ตลาด ที่มีลักษณะเดียวกัน หรือในเชิงประเด็นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะคล้ายกัน ทางรูปลักษณ์ หรือกิจกรรมที่เป็น หรือในเชิงความสนใจ ความตั้งใจที่จะอนุรักษ์ ฟื้นฟูพัฒนาชุมชนเหล่านี้ให้คงอยู่ต่อไปเหล่านี้คือเครือข่ายที่ต้องร่วมมือกันเพื่อความยั่งยืน

ภาพที่ 7.14 แสดงลักษณะกายภาพที่เอื้อต่อประโยชน์การถ่ายทำละคร หนังสือบทบาทที่สามารถสร้างความยั่งยืนในพื้นที่ได้
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

สิ่งหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดเจนจากการศึกษาอีกเรื่องก็คือ เครื่องมือการพัฒนาชุมชน ดังกรณีศึกษาชุมชน
ตัวอย่างที่ยกมาศึกษานั้น ชุมชนคลอง 3 มีเครือข่ายของคนในชุมชนที่เข้มแข็ง แต่ไม่มีเครือข่ายภายนอกที่มี
แรงผลักดันมากพอ ส่วนชุมชนคลอง 12 องค์กรปกครองท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล
ลำไทรนั้น ถึงแม้ว่าต้องการที่จะพัฒนาพื้นที่ให้มีคุณภาพที่ดีขึ้น แต่ก็ไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชน
ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความต้องการถ้าเกิดจากฝ่ายใดเพียงฝ่ายเดียว ก็ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาได้
หนทางแห่งความยั่งยืนในด้านนี้นั้นต้องเกิดจากความร่วมมือของทุกฝ่าย แนวคิดทฤษฎีสถิตสามเหลี่ยมเคลื่อน
ภูเขา ที่พูดถึงความร่วมมือสามฝ่ายทั้ง ภาครัฐ ภาคประชาชน และภาควิชาการ ถือเป็นแบบอย่างที่ยั่งยืน
ในการพัฒนา ความขัดแย้งทางการสื่อสารเพื่อความร่วมมือระหว่างภาครัฐ กับภาคประชาชนนั้น คงต้อง
อาศัยภาควิชาการเป็นตัวกลางเพื่อแก้ไข และสร้างภาวะสามประสาน ในการทำงานร่วมกันเพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู
และพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ต่อเนื่อง

ภาพที่ 7.15 แสดงลักษณะความร่วมมือในการทำงาน 3 ประสาน ที่เริ่มช่วยคลี่คลายปัญหาข้อพิพาทที่เกิดขึ้น
ที่มา ถ่ายจากสถานที่จริง, 2552

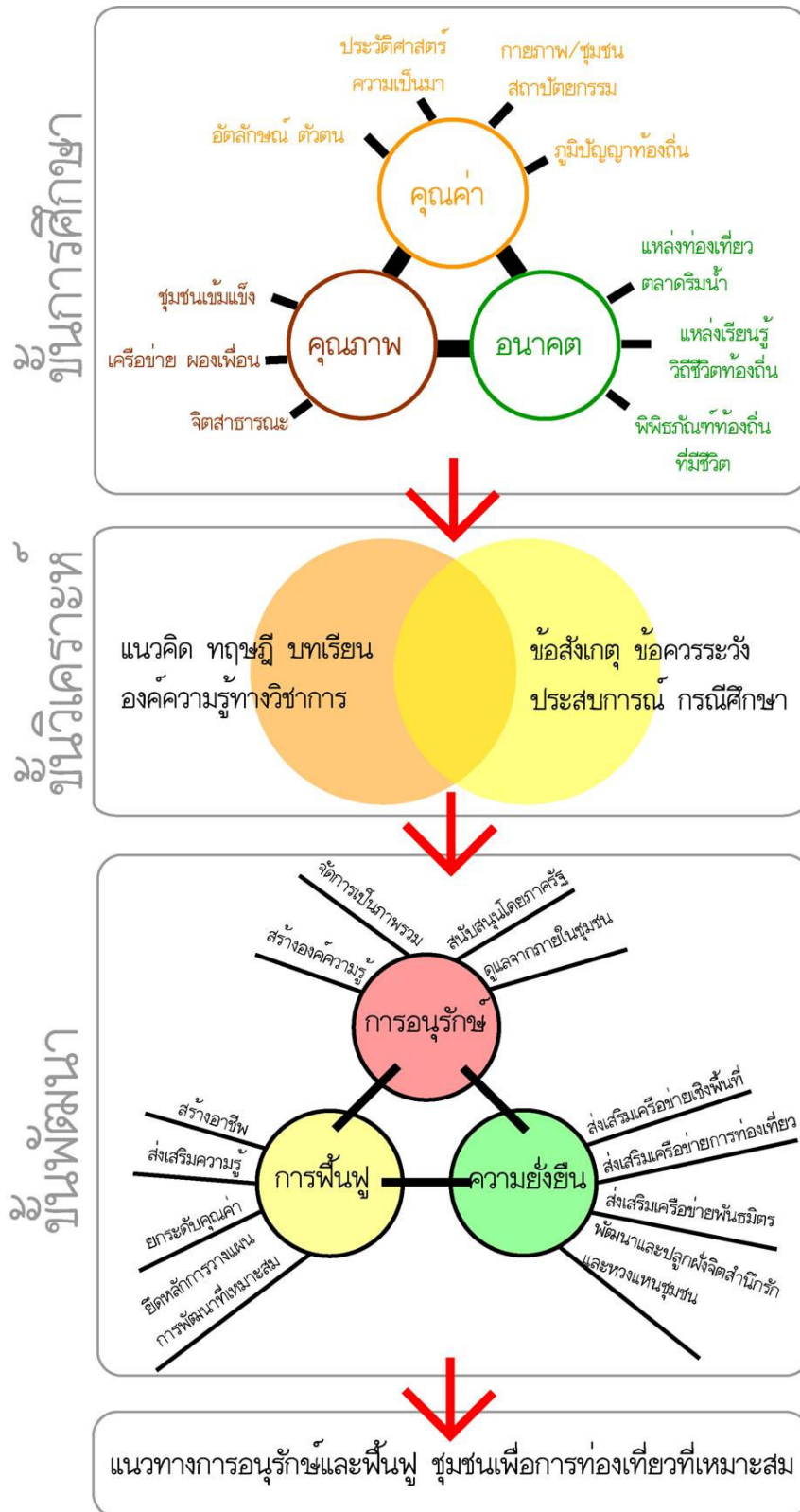
และสุดท้ายคือการปลูกฝังจิตสำนึก จิตวิญญาณ รักและหวงแหนในชุมชน ที่จะดูแล และร่วมเป็นกำลังในการพัฒนาต่อไปอนาคตที่เข้มแข็ง จะเกิดความยั่งยืนจะนั้นเห็นได้ว่ากรอบแนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่เหมาะสมต้องควบคู่ไปกับความยั่งยืนเสมอ การดำเนินการใดๆจึงต้องคิดพิจารณาให้ดี ว่าสิ่งใดคือความยั่งยืนที่มีอยู่และควรรักษาไว้ สิ่งใดหากริเริ่มจะนำความยั่งยืนมาสู่ชุมชนก็ควรรับดำเนินการ แต่หากว่าสิ่งใดจะทำลายหรือขัดขวางความยั่งยืนของชุมชนของสังคม ก็ควรระงับไว้หรือชั่งน้ำหนักให้ดี ในสิ่งที่จะได้หรือเสีย ว่าคุ้มค่ากันหรือไม่ ซึ่งสุดท้ายชีวิตของชุมชน ก็เกิดจากคนในชุมชนที่มีคุณภาพ มีใจเอาธุระเสียสละและความสามัคคีหมู่เหล่าของผู้คนในชุมชนเป็นสำคัญ

“ค่านิยมที่ปรับเปลี่ยนไปของสังคม บ่งบอกถึงโอกาส ถ้าเพียงรู้ตัว ปรับตัว และรักษาตัวไว้ได้...”

7.4 กระบวนการ ฟื้นฟูและพัฒนาชุมชนตลาดเก่า เพื่อการท่องเที่ยว

การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาชุมชนตลาดเก่า เพื่อการท่องเที่ยวเป็นเหมือนทางออกสำคัญทางหนึ่งในการที่จะรักษา มรดกคุณค่าที่คนรุ่นก่อนทำไว้ เป็นรากฐานของสังคม และเป็นสิ่งกำหนดตัวตนของเรา ซึ่งถึงแม้บางครั้ง จะถูกหลงลืมมองข้ามไป หนทางการท่องเที่ยวที่ผ่านการคิดการจัดการวางแผนที่ดี พิจารณาครบถ้วนในทุกๆมิติ ย่อมจะเกิดจุดเริ่มต้นที่ดี ที่ช่วยอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาชุมชนตลาดเก่า ซึ่งถ้าปล่อยไปนานวันจะยังมีแต่สูญสลายหายไป แนวคิดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาชุมชนตลาดเก่า เพื่อการท่องเที่ยว เริ่มต้นจากการศึกษาที่ต้องมอง และพิจารณาอย่างรอบด้าน คุณถึงคุณค่า เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน คุณภาพผู้คนในสังคม และอนาคตการเติบโต ความหวังในการเปลี่ยนแปลง จากนั้นจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ด้วยหลักคิด ทฤษฎี ทางวิชาการ ผสานกับการวิเคราะห์ผ่านตัวอย่าง กรณีศึกษา เพื่อเข้าถึงโอกาส และข้อควรระวังต่างๆ และสุดท้าย จึงพัฒนาเป็นข้อเสนอแนะ โดยเกิดจากการผสาน การอนุรักษ์ที่คุณถึงตัวตน ความเป็นไปได้ในการจัดดูแล จัดการ และผลกระทบที่เกิดทั้งต่อตนเอง และผู้อื่น การฟื้นฟูที่ต้องดูถึงความ เป็นจริงในชีวิต การสร้างแนวร่วมทางความคิด ในการร่วมมือดูแลจัดการ ทั้งการยกระดับคุณค่า เพื่อสร้างทั้งโอกาส และภาพลักษณ์ที่ดีต่ออนาคต โดยทั้งหลายเหล่านี้ต้องผ่านแผน และผังการพัฒนา อย่างเป็นระบบ เพื่อควบคุมการขยายตัวที่จะเกิดให้เป็นไปอย่างเหมาะสม ในเรื่องความยั่งยืน ต้องมองถึงความร่วมมือ เป็นเครือข่ายในการที่จะกำหนดตนเอง ไม่ให้ซ้ำซ้อน และสนับสนุนเกื้อกูลกัน ทั้งในมิติของพื้นที่ ประเด็น หรือความสนใจ และสุดท้ายในเรื่องของความยั่งยืนต้องเกิดจากการพัฒนาคน พัฒนาจิตใจ ความคิด ไปพร้อมๆกับการพัฒนาทางกายภาพชุมชน เพื่อที่จะเป็นเกราะป้องกันความเจริญ ความเปลี่ยนแปลง ที่จะเข้ามาไม่ให้ทำลายสังคม ชุมชนลงได้

ทั้งหมดนี้คือกระบวนการ ที่นำไปสู่แนวทางการอนุรักษ์ และฟื้นฟูชุมชน ที่สามารถนำไปใช้เป็นตัวอย่างเพื่อการศึกษาวางแผนใช้กับชุมชนอื่นๆ ในรูปแบบเดียวกัน เพื่อเป็นแนวทางที่เหมาะสมในการรักษาชุมชน ที่ทรุดโทรมให้ฟื้นฟูขึ้นอย่างยั่งยืน มั่นคง และเหมาะสมกับตัวตนของแต่ละชุมชน...

แผนภูมิที่ 7.2 แสดงกรอบแนวคิด กระบวนการทำงานเพื่อวางแนวทางการอนุรักษ์ และฟื้นฟู ชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวที่เหมาะสม

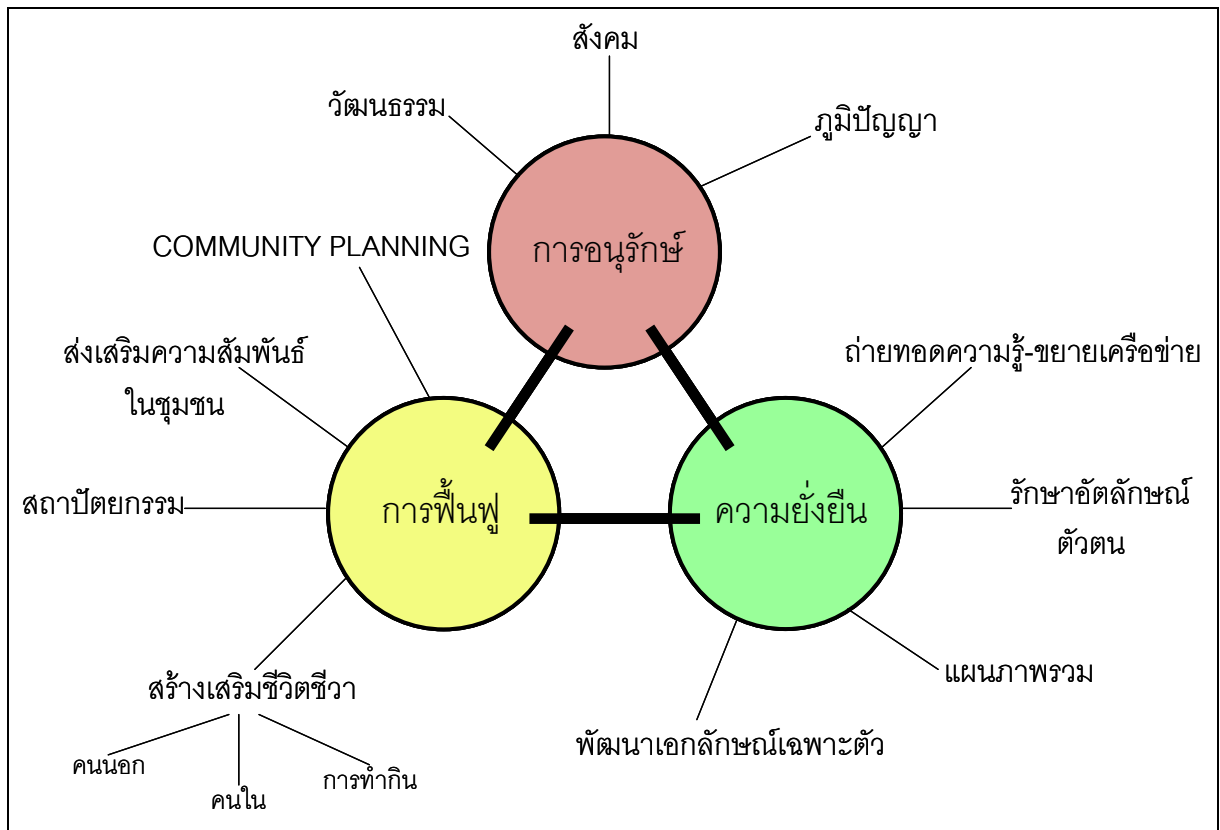
7.5 “ร่าง” แผนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนตลาดเก่าริมน้ำในพื้นที่ศึกษา

เมื่อคณะนักวิจัยได้พัฒนากรอบแนวคิดในการพัฒนาชุมชนริมน้ำแล้ว โดยพิจารณาถึง 3 ส่วนสำคัญ คือการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และความยั่งยืน ทางคณะผู้วิจัยจึงได้ทดลอง “ร่างแผนการพัฒนาทางกายภาพของชุมชน” เพื่อนำแนวคิด มาแปลงเป็นแผนพัฒนาทางกายภาพ และสถาปัตยกรรมให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง แต่ทั้งนี้ ร่างแผนทั้ง 2 ยังเป็นเพียงการทดลองของคณะผู้วิจัยฝ่ายเดียว ยังขาดทั้งการทบทวน ตรวจสอบความเป็นไปได้ และกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวชุมชน ที่จะยกระดับความสมบูรณ์ขึ้น ฉะนั้นแผนทั้ง 2 นี้ จึงเป็นเพียงแบบทดลองที่ต้องการการพัฒนาความเป็นไปได้จริงในอนาคตอีก

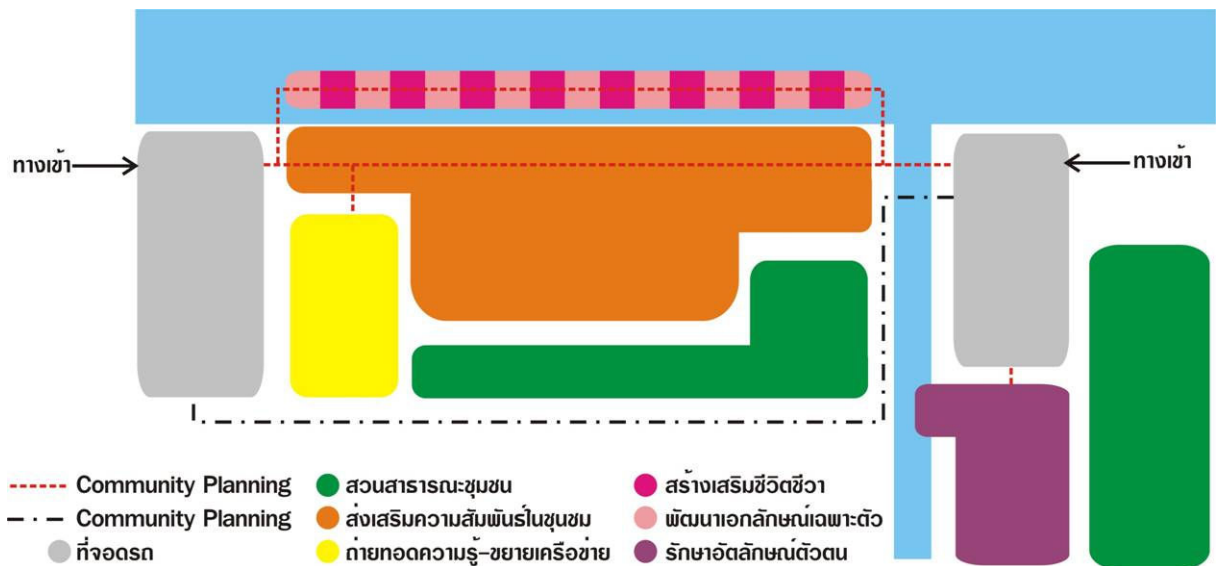
1) “ร่าง”แผนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนตลาดร้อยปี คลอง 3 รังสิต

เมื่อพิจารณาการออกแบบ ผ่านกรอบแนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูฯ แล้วพบว่าในชุมชนคลองสาม การอนุรักษ์ที่สำคัญนั้นเกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ของชุมชน ซึ่งก็เกิดจากคนในชุมชน ฉะนั้น Themeหลักในการพัฒนาแนวคิดเพื่อการออกแบบ จึงเน้นหนักที่การให้ความสำคัญกับคน กับสังคม เดิมของชุมชนเพื่อรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมเดิมไว้

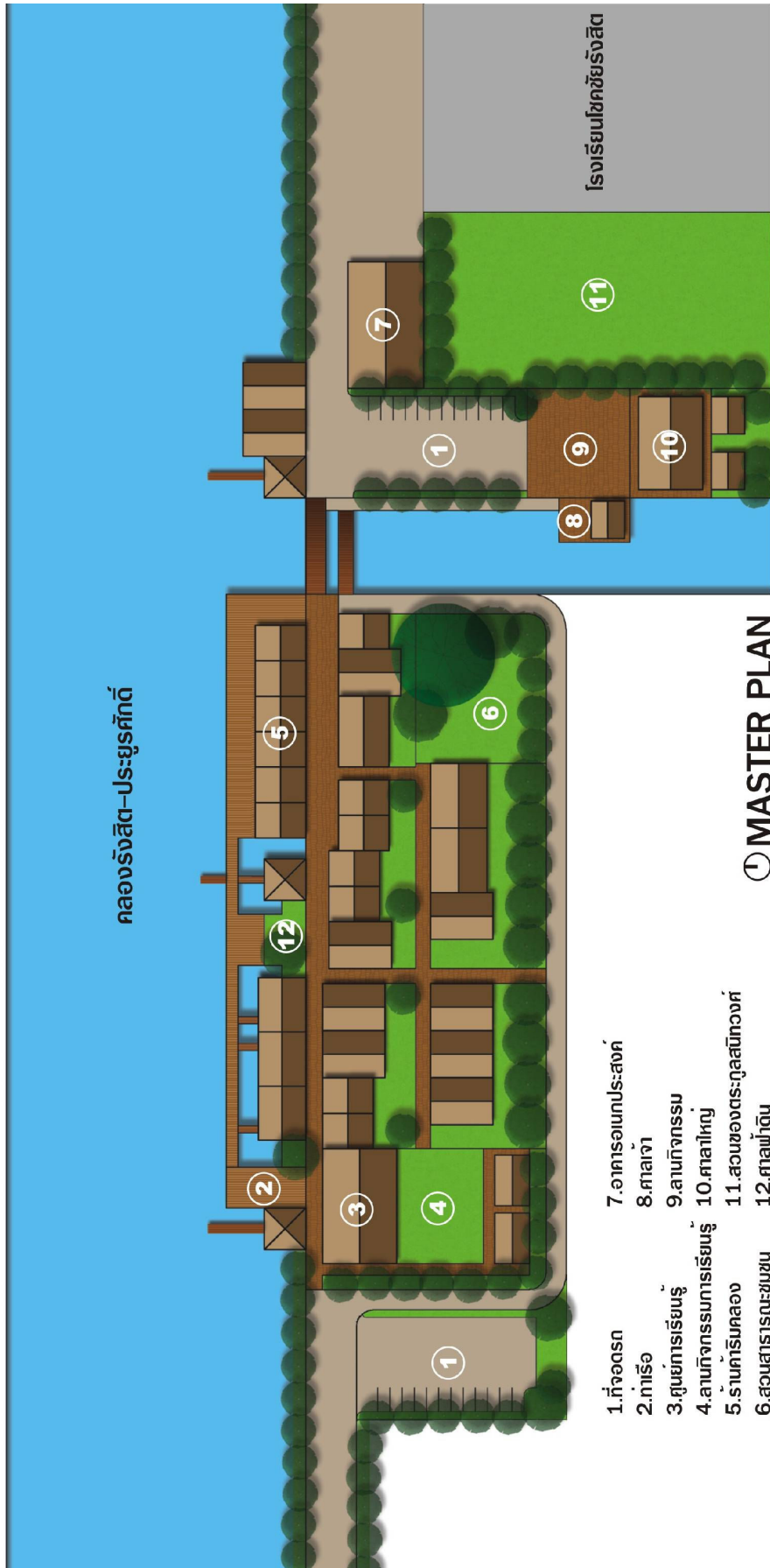
แนวคิดในการออกแบบจึงเริ่มจากการฟื้นฟูชุมชน ซึ่งเมื่อดูถึงปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ทั้งด้านคุณภาพชีวิต และคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชุมชน การวางผังชุมชน(Community Planning) เพื่อแก้ไขปัญหาทางด้านสาธารณูปโภค การจัดการฯ สัตว์จรภายใน และภายนอก เรื่อยไปจนถึงการยกระดับคุณภาพทางสุขภาพชุมชนให้ดีขึ้น เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ฟื้นฟูชีวิตชีวาในชุมชน และสร้างความสะดวกในการดึงคนภายนอก เข้ามาช่วยเสริมสร้างชีวิตชีวาในชุมชนผ่านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่ต้องการพัฒนาเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ที่เป็นที่โดดเด่น ซึ่งจะช่วยให้ทั้งด้านรายได้ในชุมชนที่จะเพิ่มขึ้น อีกทั้งเป็นช่องทางในการถ่ายทอดความรู้คุณค่าที่คนนอกมองข้ามไป พาให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือในการรักษาปกป้องชุมชนเพิ่มขึ้น แต่อีกประเด็นที่สำคัญและจะลืมไม่ได้ในการออกแบบคือ การพัฒนาและรักษา **ความสามัคคีในชุมชน** ไม่ทำให้การท่องเที่ยวหรือกิจกรรมใหม่ๆที่จะเข้ามาไปทำลายหรือรบกวน สังคมเดิมนั้นในการออกแบบจึงต้องแยกพื้นที่สาธารณะ และพื้นที่ส่วนตัวของชุมชนให้ออกจากกัน ด้านหนึ่งกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวดำเนินไป แต่อีกด้านหนึ่งกิจกรรมที่เคยทำในชุมชนการพูดคุย การดูแลซึ่งกันและกัน ก็ต้องดำเนินไปได้ โดยไม่รบกวนซึ่งกันและกัน ทั้งสร้างสรรค์ลานกิจกรรมใหม่ๆในชุมชนเพื่อพัฒนาความสามัคคี ในชุมชนให้ดียิ่งขึ้น

แผนภูมิที่ 7.3 แสดงการผสมผสานกรอบแนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟู กับการออกแบบชุมชนคลอง 3 รังสิต

แผนภูมิที่ 7.4 แสดงกลุ่มการใช้ประโยชน์พื้นที่ (Zoning) การออกแบบชุมชนคลอง 3 รังสิต

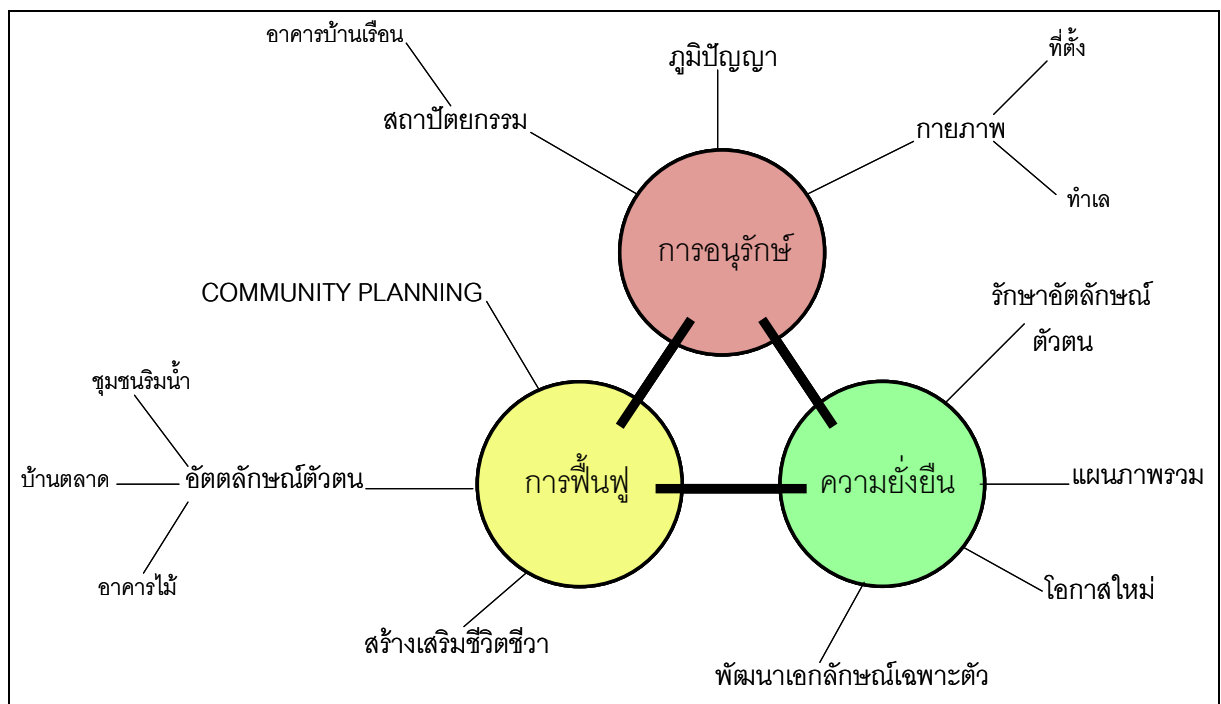
ภาพที่ 7.16 แสดงผังการออกแบบชุมชนคลอง 3 รังสิตตามแนววิถีการอนุรักษ์ และฟื้นฟู

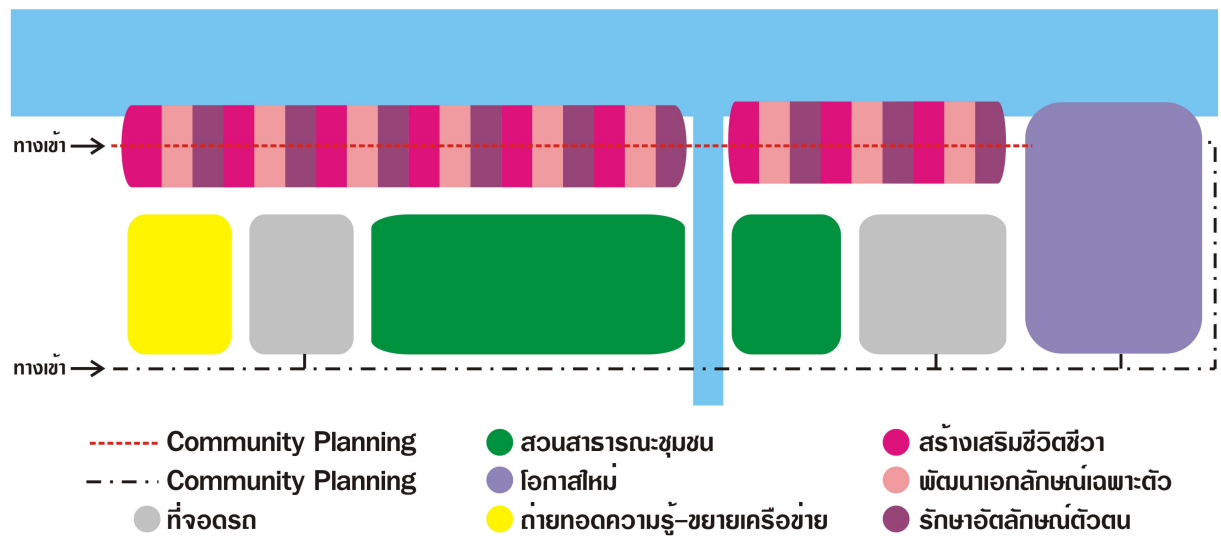
2) “ร่าง”แผนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

เมื่อพิจารณาการออกแบบ ผ่านกรอบแนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูฯ แล้วพบว่าในชุมชนคลองสิบสอง ลำลูกกา มีแนวทางในการอนุรักษ์ผ่านเจือใจทางกายภาพของชุมชน อาคารสถาปัตยกรรม และภูมิปัญญา ทั้งการเปิดรับโอกาสใหม่ๆ ของชุมชนจากการแปลงตนเป็นสถานที่ถ่ายทำละคร, ภาพยนตร์

แนวคิดในการออกแบบ เริ่มจากการฟื้นฟูชุมชน โดยดูถึงปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ทั้งด้านคุณภาพชีวิต และคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชุมชน การวางผังชุมชน(Community Planning) เพื่อแก้ไขปัญหาทางด้านสาธารณูปโภค การจัดการการสัญจรภายใน และภายนอก เรื่อยไปจนถึงการยกระดับคุณภาพทางสุขลักษณะในชุมชน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ฟื้นฟูวิถีชีวิตในชุมชน และสร้างความสะดวกในการดึงดูดคนภายนอกเข้ามา สิ่งที่สำคัญของชุมชนคลอง12 คือการรักษา และฟื้นฟูตัวตนที่เคยเป็นมา ให้เข้มแข็งชัดเจนขึ้นซึ่งจะเป็นประโยชน์ทั้งกับ การฟื้นฟูอัตลักษณ์ตัวตนของชุมชนให้แจ่มชัดขึ้น ทั้งเป็นจุดแข็งที่จะรับกับโอกาสใหม่ๆ ที่เข้ามา จากการท่องเที่ยว การถ่ายทำละคร

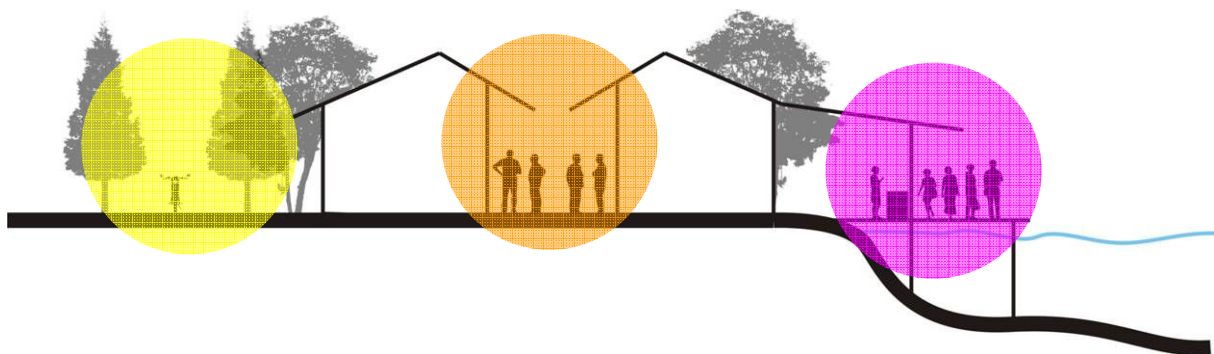
แผนภูมิที่ 7.5 แสดงการผสมผสานกรอบแนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูกับการออกแบบชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

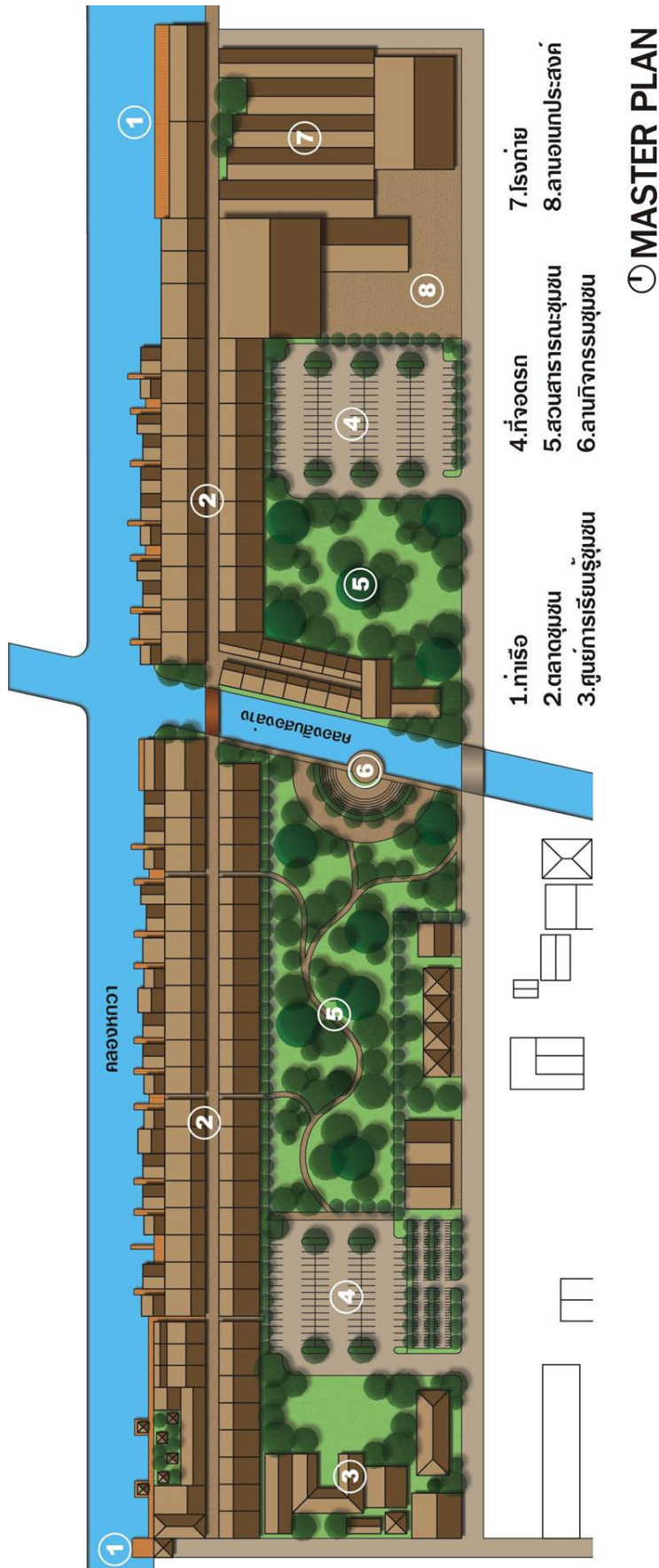
แผนภูมิที่ 7.6 แสดงกลุ่มการใช้ประโยชน์พื้นที่ (Zoning) การออกแบบชุมชนคลอง 12 ลำลูกกา

3) สรุป

การออกแบบวางผังชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ และฟื้นฟู เป็นเรื่องละเอียดอ่อนเกี่ยวพันกับทั้งอนาคตและความยั่งยืนของชุมชน มีแง่มุมให้คิดพิจารณามากมาย เช่น การกันรักษาพื้นที่ชุมชนไว้ ให้การรบกวนจากการพัฒนาเข้าไปถึงน้อยที่สุด เพื่อดำรงวิถีชีวิตดั้งเดิมให้ได้มากที่สุด หรือการจัดการปัญหาเรื่องการสัญจร ระบบสาธารณูปโภค ฯลฯ ที่เป็นเหมือนกรรมเก่าที่ติดไปกับชุมชนริมน้ำเดิม ที่ต้องเจอกับการพัฒนาเมืองสมัยใหม่คนละวัฒนธรรม และสุดท้ายที่การสร้างเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นตัวเอง ควบคู่ไปกับการรักษาความภูมิใจไว้กับการเข้าใจ และความยั่งยืนของอัตลักษณ์ท้องถิ่น นี่เป็นเพียงเบื้องต้นของการคิดให้การออกแบบวางผังเป็นมากกว่าการทำไปตามจินตนาการที่ไม่อาจทำจริงได้หรือ

ภาพที่ 7.17 แสดงการพิจารณาพื้นที่ทางสัญจร พื้นที่ชุมชน และพื้นที่ค้าขาย ที่ต้องพิจารณาการแบ่งแยกลดการรบกวนกัน

ภาพที่ 7.18 แสดงผังการออกแบบชุมชนทดลอง 12 ตำบลกา ตามแนวคิดการอนุรักษ์ และฟื้นฟูฯ

ภาคผนวก
ประมวลภาพ

ประมวลภาพการลงพื้นที่สำรวจ และทำ Focus group ในพื้นที่

ประมวลภาพการประชุมเชิงปฏิบัติการ

เอกสารอ้างอิง

- กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ, 2546 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำคูเมืองบก ในพื้นที่เมือง
ฝั่งธนบุรี วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เกษม กุลประดิษฐ์และคณะ , 2549-2550 โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาพื้นที่สีเขียว จังหวัดนนทบุรี
นนทบุรี : คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- ขวัญสรวย อติโพธิและคณะ , 2545 อูตรดิตถ์...ที่เป็นมา อูตรดิตถ์: โครงการอูตรดิตถ์ เมืองน่าอยู่ สถาบัน
พัฒนาองค์กรชุมชน(องค์กรมหาชน), การเคหะแห่งชาติ
- ขวัญสรวย อติโพธิและคณะ , 2546-2548 ร่วมกันรู้แผ่นดิน แม่กลอง...บ้านเรา สมุทรสงคราม: โครงการวิจัย
เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การพัฒนาชีวิตสาธารณะ และประชาคมที่เข้มแข็ง เพื่อสร้างสรรค์
ท้องถิ่นที่น่าอยู่ และยั่งยืน “แม่กลอง...บ้านเรา” จ.สมุทรสงคราม” สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,
สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชา
สังคม, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ
- จุริรัตน์ นันทวนิช. 2536. การศึกษาวิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอำเภอปากเกร็ด.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ฉลอง สุทราวาณิชย์ และคณะ 2538. ร้อยปีคลองรังสิต โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาส-
กาญจนาภิเษก. สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ชัย เรืองศิลป์. 2522. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นพนนท์ ดาปนานนท์. 2550. การฟื้นฟูเมือง เอกสารประกอบการประชุมวิชาการด้านการวางแผนภาคและ
เมือง ประจำปี 2550 กรุงเทพฯ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง และสาขาการออกแบบชุมชน
เมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , กรมโยธาธิการและผังเมือง
- ณัฐนาท สุวรรณ. 2534. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศูนย์กลางเมืองของเมืองริมน้ำ กรณีศึกษาเมือง
อ่างทอง, เมืองสิงห์บุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทิดศักดิ์ เตชะกิจจกร. 2541. งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคม ชุมชน
ริมน้ำบริเวณเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย.

- นำพวลย์ กิจรักษ์กุล. 2528. ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์.
- ปิยนารถ บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาตานิติ. 2525. คลองในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธานุกุล. 2537. วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลาอุแบร์, ซีมอง เดอ. 2505. จดหมายเหตุลาอุแบร์. แปลโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. พระนคร : ศรุสภา.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม. รอยต่อทางโบราณคดี จากความทรงจำ. ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์มานิต วัลลิโกดม. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2530.
- สนั่น เมืองวงษ์. 2515. ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยกรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- สุนทร ชูติชรานนท์, บรรณาธิการ. 2540. ชีวิตชุมชนริมน้ำอโยธยา มรดกไทย...มรดกโลก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แปลน โมทีฟ
- อุษา โคตรศรีเพชร, 2542 แนวทางการพัฒนาเมืองและพื้นที่เกษตรกรรมในบริเวณทุ่งรังสิต วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

การต้องโตเข้าไปสักก้าว เข้าไปสักวันหรือหลาย ๆ วัน
 ถ้าเพื่อการทำใจเพื่อความเข้าใจ เพื่อเพิ่มความแน่ใจยิ่งขึ้น
 ในผลที่ตามมาคงไม่ใช่เรื่องเสียหาย
 ใสใจกับเรื่องเหล่านี้มากขึ้นเท่าไร ความเสียหายที่เกิดตามมาคงน้อยลงเท่านั้น!

"เพราะไม่มีอะไรที่แลกได้มาฟรีๆ ทุกอย่างย่อมมีข้อแลกเปลี่ยนเสมอ"

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

196 ถนนพหลโยธิน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร จังหวัดกรุงเทพฯ 10900 โทรศัพท์ 02-5612445

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

39 หมู่ 1 ถนนรังสิต - นครนายก ตำบลคลอง 6 อำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี 12110 โทรศัพท์/โทรสาร 02-5494771 / 02-5494775